

Всесвітня історія

УДК 327(477+497.16)"2006/2016"

М. О. Фролов

УКРАЇНСЬКО-ЧОРНОГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ: ДЕСЯТИРІЧЧЯ ЗДОБУТКІВ І ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ (2006–2016 рр.)

Стаття присвячена комплексному аналізу українсько-чорногорських відносин періоду 2006-2016 років. Охарактеризовано динаміку політичних і дипломатичних контактів між двома країнами, нормативно-правову базу двосторонніх взаємин. Висвітлено питання торгово-економічних зв'язків, культурно-освітньої і гуманітарної співпраці між Україною і Чорногорією. Акцентовано увагу на переговорах щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Наголошується на позиції Чорногорії в умовах Революції Гідності і російської збройної агресії проти України.

Ключові слова: Чорногорія, Україна, двосторонні відносини, дипломатія, Світова організація торгівлі.

Для української дипломатії, науковців, експертної спільноти проблематика західнобалканського регіону та країн, які його репрезентують, залишається на периферії уваги. Такий підхід має об'єктивне і суб'єктивне пояснення, але він мало відповідає сучасним реаліям глобалізації міжнародних, європейських політичних, економічних, соціальних процесів. У світі, де події у віддаленій від Європи країні можуть швидко змінити ситуацію на старому континенті, неувага до цілого регіону Європи не має логічного обґрунтування. З метою актуалізації уваги українських урядовців, науковців, експертів з міжнародних відносин та європейської політики, підприємців запропонована стаття досліджує весь комплекс українсько-чорногорських відносин протягом останнього десятиріччя, яке збіглося з першим десятиріччям модерної незалежності Чорногорії.

В українській історіографії питанню сучасних українсько-чорногорських відносин (2006–2016 роки) присвячене одне ґрунтовне дослідження. Воно належить Оксані Слюсаренко, яка у період з грудня 2008 року до березня 2014 року була послом України в Чорногорії. Мета дослідження була досягнута, оскільки Оксані Слюсаренко вдалось на науковому ґрунті розкрити минуле та сьогодення західнобалканської країни, що буде європейське майбутнє. Наукова праця корисна для збагачення актуальними знаннями урядовців, підприємців, науковців, фахівців-політологів – усіх тих, кого цікавить модерна Чорногорія та вектори її подальшого розвитку. Але станом на кінець 2016 року доробок Оксани Слюсаренко безумовно потребує додаткового аналізу та суттєвого доповнення, оскільки він закінчується кінцем 2011 року, тобто вже не розглядається анонсований у нашому дослідженні період першого сучасного десятиріччя чорногорської незалежності [1].

Робота Оксани Слюсаренко не позбавлена і недоліків. Наприклад, авторка дипломатично обходить гостру тему українсько-чорногорських дискусій та переговорів у 2008–2011 роках щодо вступу Чорногорії до СОТ. Це викликає додаткові питання до цих подій, оскільки Оксана Слюсаренко була в епіцентрі дискусій і переговорів урядовців і дипломатів двох країн [1, с. 40–41; 109–126].

Відсутність ґрунтовних сучасних історичних і політологічних досліджень в Україні балканського регіону, конкретно Чорногорії, суперечить досягнутим можливостям комунікації та інформування. Щороку тисячі громадян України відвідують Чорногорію з метою бізнесу, науки, а головне – туризму та відпочинку. Тобто українці самостійно та стихійно досліджують Балкани, вивчають Чорногорію. Їхня потреба у систематизованих наукових знаннях збільшується, але задоволення цієї потреби не відбувається. Тому вважаємо за доцільне ліквідувати цю лакуну запропонованою статтею. Вбачаємо, що, окрім вітчизняних урядовців, політиків, дипломатів та науковців, вона знайде інтерес і відгук у самій Чорногорії. Маємо надію, що її читачами стануть і громадяни України, які обрали Чорногорію як місце свого проживання, не відмовившись від українського громадянства. Станом на початок 2010 року їх було 210 [2]. Пізніше ця цифра зросла і коливалась у межах 240–250 осіб.

Чорногорія – європейська, західнобалканська країна, яка отримала свою сучасну державну незалежність у результаті завершення розпаду колишньої комуністичної Югославії у червні 2006 року. 21 травня 2006 року відбувся загальночорногорський референдум, під контролем та на умовах ЄС та європейської спільноти, під час якого 55,4% виборців підтвердили своє бажання жити надалі у незалежній та

суверенній країні, тоді як 44,6% були проти цього рішення (загальна явка на референдум складала 86,5% від загальної кількості виборців). 3 червня 2006 року Скупщина (парламент) Чорногорії проголосила її державну незалежність, а вже 28 червня 2006 року Чорногорія була визнана та здійснила процедуру вступу до ООН.

Станом на 1 січня 2016 року Чорногорію офіційно визнали 179 країн світу, членів ООН, і 3 країни світу, визнані ООН, частково (Мальтійський союз, держава Палестина, Республіка Косово), тобто 182 держави, що офіційно мають такий статус. На сьогодні з технічних та формальних причин не визнали Чорногорію лише 14 країн, членів ООН (Багами, Барбадос, Беліз, Камерун, Мадагаскар, Нігерія, Сан-Томе і Принсіпі, Сомалі, Танзанія, Екваторіальна Гвінея, Республіка Маршаллові острови, Королівство Бутан, Папуа – Нова Гвінея, Тонга) [3].

Світове визнання незалежної Чорногорії відбувалось дуже швидко і безконфліктно. 8 червня 2006 року її визнала Ісландія, 9 червня Швейцарія і Гвінея-Бісау, 10 червня Російська Федерація, 12 червня відразу 10 європейських держав і США, 13 червня Велика Британія та Франція, 14 червня – ФРН, Китай, Швеція. Сербія визнала незалежність Чорногорії 15 червня, і через тиждень, 22 червня, встановила дипломатичні відносини. Україна визнала незалежну Чорногорію 19 червня 2006 р., а 22 серпня того ж року встановила дипломатичні відносини. Першим дипломатичним представником України в Чорногорії був Анатолій Тимофійович Олійник, який робив це за сумісництвом, продовжуючи працювати послом у Сербії.

Для Чорногорії було важливою обставиною те, що її незалежність протягом червня 2006 р. швидко визнали абсолютно всі країни-члени ЄС і кандидати в члени ЄС (28 членів ЄС і 3 кандидати). Останньою країною в цьому процесі була Фінляндія – 29 червня 2006 року, яка так само як і всі інші країни ЄС, побажала і встановила протягом літніх місяців того ж року дипломатичні відносини з новою європейською країною. Швидке визнання сучасної чорногорської незалежності світом і європейською спільнотою відразу зміцнило позиції діючої влади Чорногорії на чолі з Президентом Філіпом Вуяновичем та прем'єр-міністром Міло Джукановичем, які були лідерами суспільно-політичного руху за незалежність та руйнацію спільного державного утворення із Сербією.

Чорногорія – невелика країна за територією і малочисельна за населенням. Станом на кінець 2015 року, згідно з інформацією Департаменту з економічних і соціальних питань ООН (відділ народонаселення), населення цієї західнобалканської країни складало лише 626828 осіб (прогноз на кінець 2016 року – 627076 осіб). З них 307606 чоловіки (49,1%) і 319221 жінки (50,9%). У Чорногорії спостерігається природний приріст населення: у 2015 році – 1251 особа, а в 2016 році очікується 1253 нових громадян. Має місце і щорічний міграційний приріст населення, але він не є значним: у 2015 році – 482 особи, а в 2016 році очікується у цьому ж обсязі.

Територія Чорногорії лише 13810 квадратних кілометрів (разом із морською смугою згідно з міжнародними нормами). Вона межує із територією Сербії, Хорватії, Боснії та Герцеговини, Албанії та Косово. Населення розташовано із контрастною щільністю: висока щільність заселення у смузі земель Адриатичного моря і мала щільність у гірських районах. Середня щільність населення – 45,4 осіб на квадратний кілометр. Територія рівнинної та придатної для сільського господарства землі не є великою, тому обсяги виробленої сільгосппродукції в Чорногорії не є значними.

Чорногорія обмежена своєю власною сировинною базою для розвитку промисловості. У горах півночі є декілька підприємств видобутку свинцево-цинкових руд, а також боксити, що використовуються алюмінієвим комбінатом у Подгориці. Але Чорногорія має значні обсяги гідроенергоресурсів, деревини, будівельних матеріалів, хоча головним природним ресурсом країни є клімат, море, гори, екологічно чиста берегова смуга та лісові території, тобто те, що створює умови для розвитку туризму та інфраструктури сучасного відпочинку. Саме туризм та інфраструктура для відпочинку гостей з усієї Європи набули найбільшого розвитку в Чорногорії після проголошення незалежності у 2006 році. До 50% надходжень до державного та місцевих бюджетів формуються за рахунок туристичного бізнесу. Туризм і його потреби викликали будівельний та інвестиційний бум у країні.

Чорногорія, як і Україна, є багатонаціональною, багатоконфесійною країною. Чорногорці складають 43,16% її населення, серби – 31,99%, боснійці – 7,77%, албанці – 5,03%, хорвати – 1,1%, цигани – 0,42%. Також у Чорногорії проживають, як громадяни країни, македонці, словенці, угорці, росіяни, італійці, німці та навіть 225 вихідців з Єгипту. Згідно релігійних уподобань 74,24% населення країни є православними християнами, 17,74% – прихильниками ісламу, 3,54% – католики, 3,97% – мусульмани, 0,06% – протестанти, ще менший відсоток мають іудеї та представники інших конфесій. Підтримання багатонаціональної та багатоконфесійної гармонії миру і взаємоповаги потребує від влади і суспільства постійної уваги та зусиль. Треба підкреслити, що чорногорська влада та її багаторічний лідер Міло Джуканович з цією проблематикою в умовах модерної незалежності Чорногорії до цього часу вдало впорались, хоча вони не приховують свого занепокоєння процесом церковного розколу у православ'ї, спробами радикалізації поглядів молоді, що прихильна до ісламу.

Чорногорці, як і українці, з великою гордістю говорять про свою історію, більшість сторінок якої присвячені боротьбі за незалежність, протистоянню османському пануванню на Балканах, коротким періодам набуття і втрати незалежності та державності. У Чорногорії, як і в Україні, складні, в історичному та сучасному вимірі, відносини з найближчими державами-сусідами, особливо з Сербією. Тут є аналогія Чорногорія – Сербія, Україна – Росія, але зміст і перебіг подій безумовно різний. Станом на травень 2006 року Чорногорія мала дискусію з Хорватією, Боснією та Герцеговиною, Косово з приводу окремих прикордонних територій.

Політичне та дипломатичне визнання Україною незалежності Чорногорії у червні 2006 року створило основу для подальшого комплексного розвитку двосторонніх відносин. Ідеологічною основою цих відносин було продеклароване прагнення України та Чорногорії приєднатись до європейської спільноти, стати членом ЄС і НАТО, усіх сучасних світових інституцій: ООН, СОТ, ОБСЄ та інші. Практичну складову двосторонніх взаємин повинно було забезпечити дипломатичне представництво України в Чорногорії на чолі з послом Анатолієм Олійником, якого пізніше змінила Оксана Слюсаренко. Треба підкреслити, що українська сторона послідовно рекомендувала Чорногорії відкрити своє дипломатичне представництво у Києві.

Політичні контакти між Україною та незалежною Чорногорією були започатковані президентами двох країн – Віктором Ющенком та Філіпом Вуяновичем. 27 вересня 2006 року вони мали особисту зустріч під час одного із європейських самітів. Під час цієї зустрічі президенти обговорили перспективу двосторонніх відносин, висловились за необхідність формування нормативно-правової бази, що буде регулювати ці відносини, особливу увагу приділили розробці рамкової угоди про співпрацю. З цього приводу Віктор Ющенко сказав: “Такий документ став би серйозним поштовхом для розвитку наших двосторонніх відносин”. Зі свого боку Філіп Вуянович подякував Вікторові Ющенку за швидке визнання Україною Чорногорської незалежності та підтримав активний дипломатичний діалог між двома країнами [4].

Коло питань, яке обговорили президенти України і Чорногорії 27 вересня 2006 року, було широким і багатовекторним. Сторони приділили увагу питанням співпраці у гуманітарній, військово-технічній, економічній сферах. Віктор Ющенко запропонував встановити пам'ятник українському поету Тарасові Шевченку у Подгориці і, відповідно, пам'ятник чорногорському поету Петару Негушу в Києві. Йому належала ініціатива обміну для навчання українських і чорногорських студентів. У контексті прагнень України та Чорногорії щодо вступу до НАТО було вирішено започаткувати активний діалог між міністрами оборони двох країн [4].

Ініціативи Віктора Ющенка були підтримані його чорногорським колегою Філіпом Вуяновичем. Він подякував також Вікторові Ющенку за пропозицію взяти участь у пам'ятних заходах, присвячених 65-й річниці трагедії Бабиного Яру. “Чорногорія горда тим, що була антифашистською, і це єднає нас з Україною”, – сказав з цього приводу Філіп Вуянович. Він також пообіцяв підтримку Україні у визнанні світом Голодомору 1932–1933 років актом геноциду проти українського народу [4].

На зустрічі 27 вересня 2006 року Президент Чорногорії Філіп Вуянович запросив Віктора Ющенка відвідати його країну з офіційним візитом у 2007 році з метою подальшого зміцнення та розвитку двосторонньої співпраці. Запрошення було підтримано, але візит Віктора Ющенка в 2007 році не відбувся, не відбувся він під час його каденції взагалі, хоча українсько-чорногорські відносини набули системного розвитку.

Домовленість про встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку в Подгориці та Петару Негушу в Києві була реалізована вже під час каденції антагоніста Віктора Ющенка – Віктора Януковича. У 2011 році пам'ятник Тарасу Шевченку був відкритий у Подгориці, а у 2013 році пам'ятник чорногорському державному діячу та класику літератури Петру Негушу був відкритий на території студмістечка університету “Київська політехніка” у Києві. Але той факт, що двосторонні відносини між Україною та Чорногорією розпочались із символічного акту вшанування класичних постатей Тараса Шевченка і Петра Негуша, свідчив про близькість культур, мов, історії, сучасних прагнень і сподівань двох слов'янських народів.

Питання про необхідність переглянути рівень дипломатичного представництва України в Чорногорії і, відповідно, Чорногорії в Києві після домовленостей на зустрічі Віктора Ющенка – Філіпа Вуяновича 27 вересня 2006 року набуло актуальності та сформувало конкретні завдання перед МЗС двох країн. Анатолій Олійник, який працював у Белграді послом України в союзній державі Сербії та Чорногорії з 3 листопада 2005 року, 4 вересня 2006 року був призначений послом тільки Сербії, яка знаходилась у стадії “розлучення” з Чорногорією. Але 12 березня 2007 року Анатолій Олійник, кадровий дипломат ще з радянських часів, який мав досвід роботи в ООН та США, в Іраку та в інших країнах, Указом Президента Віктора Ющенка був призначений і послом України в Чорногорії за сумісництвом. Орієнтація модерної Чорногорії на вступ до ЄС і НАТО, всупереч традиційній орієнтації на Російську Федерацію, створила нові виклики не тільки у чорногорсько-сербських відносинах, особливо після визнання у 2008 році Чорногорією державності та незалежності Косово, але й у відносинах із Чорногорією України. Чорногорія опинилась у центрі великої геополітичної гри, де Україна і Російська Федерація виступали антагоністами. За цих умов, 1 грудня 2008 року, Київ призначив своїм послом у Подгориці Оксану Слюсаренко, відповідно звільнивши Анатолія Олійника від обов'язків посла України в Чорногорії за сумісництвом. Посольство в Подгориці набуло самостійного статусу.

Відкриття чорногорського посольства в Києві розтягнулось на багато років. Чорногорський уряд зволікав, посилаючись на фінансові та технічні труднощі, хоча був задоволений тим фактом, що Україна в 2008 році оперативно відкрила своє посольство у Подгориці. За це Президенту України Віктору Ющенку подякував особисто міністр закордонних справ Чорногорії Мілан Рочен 16 жовтня 2008 року, під час його візиту до Києва [5]. Українська сторона неодноразово поверталась до питання про відкриття посольства Чорногорії в Україні. Наприклад, 27 листопада 2009 року це питання обговорювалось під час зустрічі голови комітету з міжнародних справ та європейської інтеграції парламенту Чорногорії Міодрага Вуковича та українського посла у цій країні Оксани Слюсаренко [2]. Таких розмов і контактів було багато, але відкриття посольства в Києві чорногорською стороною постійно відкладалось. Існуючу лакуну в стосунках певним чином заповнювали почесні консульства Чорногорії в Україні та України в Чорногорії, що розпочали свою активну діяльність у 2013 році. Почесне консульство Чорногорії в Україні очолював і очолює відомий

політик, урядовець, вчений Станіслав Довгий, який зробив вагомий внесок у розвиток українсько-чорногорських відносин за умов обмеженої уваги вітчизняного МЗС до балканських країн. Діяльність почесних консулств виявилась особливо важливою для 250–300 громадян України, які тимчасово або постійно проживають у Чорногорії [6].

Нарешті, 5 листопада 2015 року міністр закордонних справ України Павло Клімкін написав у Twitter про те, що він домовився зі своїм колегою із Чорногорії Ігорем Лукшичем на зустрічі у Варшаві про відкриття посольства Чорногорії в Києві. “Зустрівся з керівником МЗС Чорногорії Ігорем Лукшичем і привітав відкриття посольства Чорногорії в Києві найближчим часом. Важливий крок на шляху до більш глибокої кооперації”, – повідомив Павло Клімкін [7]. Посол Чорногорії в Україні дійсно був призначений. Ним став Любимир Мішурович, але місцем перебування чорногорського посла залишилась Подгориця, хоча активність у вирішенні технічних питань у Києві збільшилась. Можна сказати, що на десятому році модерної незалежності Чорногорія має свого посла в Україні.

Українсько-чорногорські відносини фактично треба було розбудовувати з нуля. До набуття Чорногорією незалежності в 2006 році українська влада та дипломатія спілкувались в основному з центральним урядом союзної західнобалканської держави у Белграді. Про це свідчить, наприклад, зміст розмови між прем'єр-міністром України Віктором Януковичем і послом Сербії і Чорногорії в Києві Драганом Філіповичем, що мала місце 4 лютого 2003 року [8]. Про те, що саме у такому форматі українська влада і надалі планувала розвивати двосторонні контакти, свідчив той факт, що Кабінет Міністрів України 23 грудня 2002 року своєю постановою виділив 2,2 мільйона доларів для придбання у державну власність України нерухомості у Белграді, для розташування посольства України [8]. Але розвиток подій на Західних Балканах змусив Київ внести корективи у свою політику в цьому регіоні. Враховуючи прагнення незалежної Чорногорії до широкій євроінтеграції і наявність аналогічних амбіцій у керівництва України, на чолі з Президентом Віктором Ющенком, київська дипломатія почала приділяти цій країні не менше уваги, ніж Сербії, Хорватії та Словенії.

Стабільність владної верхівки в Чорногорії впродовж першого десятиріччя незалежності сформувала коло керівників балканської держави, з якими українська влада та дипломатія мала справу. Ці політичні діячі Чорногорії репрезентували дві партії влади: Демократичну партію соціалістів (ДПС) і Соціал-демократичну партію (СДП) (тільки наприкінці 2015 року цей владний тандем розвалився). Кажучи про головних політичних партнерів Києва в Подгориці, у першу чергу треба назвати багаторазового прем'єр-міністра і лідера ДПС Міло Джукановича, а також його однопартійця, Президента Чорногорії Філіпа Вуяновича. Не менш авторитетним і популярним політиком у цей період був і голова Скупщини (парламенту) Чорногорії, лідер соціал-демократів Ранко Кривокапич. Вагомий внесок у розвиток українсько-чорногорських відносин зробили міністри закордонних справ Чорногорії Мілан Рочен і Ігор Лукшич. Багато зробив для розвитку відносин з Україною почесний консул у Будві Боро Джукич. Україна в урядових, бізнесових, культурних й інтелектуальних колах Чорногорії сприймалась і сприймається, як дружня слов'янська православна європейська країна. Важливим і для чорногорської влади, і для простих чорногорців виявився той факт, що кількість туристів і відпочивальників із України після 2006 року стрімко зростала впродовж всього десятиріччя. Уже у 2012 році Чорногорію відвідали 49 тисяч туристів із України, які здійснили 350 тисяч ночівель [9].

Відсутність нормативно-правової бази взаємовідносин між Україною та Чорногорією виявилась першою серйозною проблемою, яку зобов'язана була долати дипломатія двох країн. Треба підкреслити, що концентрація зусиль на цьому напрямку сформувала успішне просування до поставленої мети, хоча кожна міждержавна угода проходила шлях складних переговорів і узгоджень. Початок цього процесу не був швидким. Через два роки після встановлення дипломатичних відносин, під час зустрічі з міністром закордонних справ Чорногорії Міланом Роченом у Києві 16 жовтня 2008 року, Президент України Віктор Ющенко підкреслив важливість підготовки та підписання двох міждержавних угод, однією з яких є угода про безвізові подорожі для громадян двох країн. Але фактично ці міждержавні угоди були укладені значно пізніше [5].

Усього за десятиріччя було підготовлено та підписано 39 міждержавних угод. Кожна угода є важливою, тому що визначає та регулює двосторонні відносини у певному сегменті: політичному, економічному, правовому, гуманітарному і культурному. Сукупність міждержавних угод утворила нормативно-правову базу українсько-чорногорських відносин. Процес цей не завершено й робота над поліпшенням і впорядкуванням цієї бази продовжується.

Ефективна активізація напрацювань щодо нормативно-правової бази українсько-чорногорських відносин відбулась завдяки зусиллям МЗС і особисто посла України у Подгориці Оксана Слюсаренко, яка виконувала свої обов'язки з 1 грудня 2008 року до 31 березня 2014 року.

Оксана Слюсаренко до свого призначення на посаду посла України в Чорногорії пройшла складний шлях ефективною роботи в науці, бізнесі, на відповідальних посадах на державній службі. Треба підкреслити, що до свого переходу на дипломатичну роботу Оксана Слюсаренко працювала з 31 січня 2008 року заступником голови Секретаріату Президента Віктора Ющенка (таку тоді мала назву Адміністрація Президента) представником Президента у Верховній Раді України, а до того з березня 2007 року обіймала посаду заступника міністра економіки України. Доктор економічних наук (захист дисертації в 1998 році), професор (2000 рік), Оксана Слюсаренко є автором понад 100 наукових робіт, монографій і навчальних посібників, переважно з економічної проблематики. Наукова підготовка, досвід роботи в бізнесі дозволили їй не тільки швидко адаптуватись на високих посадах у міністерстві фінансів (2002–2003 роки.) і в міністерстві економіки (2007 – початок 2008 років), довести ефективність своєї роботи. Ефективність і професіоналізм були визнані політичною елітою і часів Президента Леоніда Кучми (з серпня 2003 і до лютого 2005 Оксана

Слюсаренко працювала радником першого віце-прем'єр-міністра України Миколи Азарова), і часів Президента Віктора Ющенка. Успіх у роботі мала Оксана Слюсаренко і на посаді посла України в Чорногорії. Це неодноразово публічно декларували представники керівництва Чорногорії. Поділяли цю думку й керівники урядових структур України, народні депутати, керівники місцевих органів влади і самоврядування, громадяни України, що мали нагоду з різноманітних питань спілкуватись із українським послом у Подгориці. 24 серпня 2013 року Оксана Слюсаренко, згідно з указом Президента України, отримала дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноваженого Посланника першого класу, що було визнанням її досягнень на посаді надзвичайного і Повноваженого посла України в Чорногорії.

24 грудня 2008 року Оксана Слюсаренко вручила вірчі грамоти Президенту Чорногорії Філіпу Вуяновичу, отримавши від нього не тільки підтримку в її майбутній роботі, але й побажання досягнути з питань економічної співпраці між двома країнами такої ж якості та інтенсивності, яка вже на той час була досягнута в політичній сфері. Оксана Слюсаренко висловила надію, що запланований візит Президента України Віктора Ющенка забезпечить додатковий імпульс у двосторонніх стосунках, але в період його підготовки багато що треба зробити [10]. Треба зауважити, що візит Віктора Ющенка до Чорногорії так і не відбувся, але 2009–2010 роки були наповнені інтенсивною дипломатичною роботою, яка відзначалась конкретикою та результативністю. 27 листопада 2009 року, тобто менше, ніж через рік після свого призначення, Оксана Слюсаренко у розмові з Міодрагом Вуковичем, головою комітету з міжнародних справ і європейської інтеграції Скупщини Чорногорії, висловила сподівання, що до кінця 2009 року будуть підписані підготовлені й узгоджені 17 міждержавних і 5 міжрегіональних договорів. Частково це вдалось реалізувати [2].

Найактуальнішими у двосторонніх відносинах були питання ліберального безвізового режиму для громадян України і Чорногорії, систематичного авіасполучення, узгодження митних режимів. Зосередженість української дипломатії саме на цих питаннях була пов'язана з потребами вітчизняної туристичної індустрії, бажанням зростаючої кількості українських громадян подорожувати та відпочивати в Чорногорії. Уже у 2008 році, за інформацією українського посольства в Чорногорії, відпочивало в цій країні близько шести тисяч громадян України, і тільки зі Львова було організовано 24 чартерних рейси [11]. Наприкінці 2012 року відсоток туристів із України посідав третє місце в структурі туристичної галузі Чорногорії – 4% (Сербія – 29%, Російська Федерація – 25%, Україна – 4%, Польща – 2%, Косово – 3%, Чехія та Німеччина – по 2%) [12]. Зрозуміло, що чорногорська влада теж була зацікавлена в пріоритетному вирішенні комплексу питань, пов'язаних із умовами розвитку туризму для українців у Чорногорії. Про це Оксана Слюсаренко відверто говорив міністр туризму Чорногорії Предраг Ненезич 20 лютого 2009 року під час зустрічі у Подгориці. Він особливо підкреслював важливість пришвидшення відкриття прямого авіасполучення Подгориця–Київ або Тива–Київ [13].

Розвиток українсько-чорногорських відносин постійно висвітлювали чорногорські ЗМІ, які, на відміну від українських, мали до цієї теми систематичну зацікавленість. Так, 19 червня 2009 року чорногорські газети повідомили про підписання в Києві керівниками митних служб України та Чорногорії Анатолієм Макаренком і Міодрагом Радусиновичем Угоди про взаємну допомогу у митних справах. Ця угода створила умови для співпраці з питання перетину кордонів України та Чорногорії як товарів і продукції промисловості та сільського господарства, так і тисяч українських туристів і підприємців двох країн. Угода передбачала інтенсивну взаємодію з питань запобігання порушення митних норм, прискорення митних процедур, обмін інформацією з митної безпеки [14].

24 листопада 2009 року чорногорські ЗМІ повідомили про наближення до підписання між МВС Чорногорії та України меморандуму про співпрацю, що створить умови для покращення і конкретизації співпраці у сфері боротьби з криміналом. Про це домовились міністр внутрішніх справ Чорногорії Іван Брайович і посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко, яка засвідчила зацікавленість української влади у безпеці громадян України під час відпочинку та проведення підприємницької діяльності в Чорногорії [15]. Незабаром меморандум був підписаний.

Не менш важливою була ініціатива української дипломатії щодо підготовки та підписання угоди у сфері соціального страхування, а також підписання меморандуму про співпрацю між Міністерством праці і соціального забезпечення Чорногорії та відповідним українським міністерством. Ця ініціатива обговорювалась на зустрічі посла Оксани Слюсаренко з міністром праці і соціального забезпечення Чорногорії Суадом Німановичем 2 квітня 2010 року. Було досягнуто порозуміння з двох сторін, що дозволило перевести питання пенсійного та медичного страхування у площину практичного вирішення [16].

Складними були переговори щодо транспортного сполучення між Україною та Чорногорією. За свідченням чорногорського міністра транспорту Андрія Ломпара, вони розпочались ще в 2007 року. Головний зміст переговорів торкався прямого морського й авіаційного сполучення [17]. Переговори з цього приводу йшли досить повільно, тому посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко неодноразово виступала з пропозиціями щодо їх активізації. Про це вона заявила 22 жовтня 2010 року під час зустрічі підприємців і бізнесменів двох країн у Подгориці. Оксана Слюсаренко акцентувала увагу учасників зустрічі на тому, що відсутність прямого авіаційного сполучення між Чорногорією та Україною не дозволяє ефективно розвивати економічні зв'язки між двома країнами [18]. Оксана Слюсаренко висловила також надію на те, що незабаром це питання буде вирішено. Але переговори про пряме сполучення між Україною та Чорногорією продовжувались ще декілька місяців. Важливою була зустріч зацікавлених міністерств двох країн 22 листопада 2010 року. Під час цієї зустрічі і предметних переговорів був узгоджений текст Угоди про міжнародні повітряні перевезення з принципових питань, але чорногорська сторона не погодилась із пропозицією української сторони стосовно повітряного сполучення, яке буде проходити тільки між двома

столицями, тобто між Києвом і Подгорицею. Представники Чорногорії наполягали на тому, щоб до цього переліку був включений і аеропорт у Тиваті, але українська сторона не підтримала цю пропозицію. Тому остаточний текст на цій зустрічі не був відпрацьований і було узгоджено, що перемовини будуть продовжуватись, а напрямки авіасполучення будуть викладені у вигляді додатку до основного документу [19].

Двостороння угода між Україною та Чорногорією про повітряне сполучення була підписана лише через рік, тобто в грудні 2011 року, під час візиту до Подгориці прем'єр-міністра України Миколи Азарова [20]. Хоча й навесні 2013 року посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко скаржилась на те, що підписана наприкінці 2011 року Угода не працює й прямого регулярного повітряного сполучення не встановлено, що заважає розвитку туризму й торгівлі [21].

Реалізація угоди про авіаційне сполучення виявилась непростою справою. На заваді стояла і стоїть відсутність або мінімальна наявність пасажиропотоку в осінньо-зимовий період, тобто тоді, коли закінчується туристичний сезон. Але українська авіакомпанія МАУ ("Міжнародні авіалінії України") у 2012–2013 роках здійснила спробу встановити пряме регулярне сполучення Харків–Подгориця. Планувалось, що в цьому проєкті МАУ буде співпрацювати з туроператором "Харківкурорт-сервіс", а перевезення пасажирів буде здійснюватися на авіалайнерах АН-148 і Boeing 737. Цей проєкт не отримав свого продовження. Хоча МАУ, як і інші авіакомпанії, виконали в період 2006–2016 роки велику кількість чартерних рейсів за маршрутом Україна–Чорногорія–Україна в туристичний сезон (травень–вересень). Чартерні рейси з України до чорногорських аеропортів вилітали з Києва, Харкова, Львова, Дніпра та інших міст [22].

Важливою подією, з точки зору розвитку транспортного сполучення між Чорногорією та Україною, було підписання міжурядової угоди про автомобільні перевезення пасажирів і вантажів 13 червня 2013 року, під час офіційного візиту прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича до Києва [23]. Підписання цієї угоди створило нормативно-правову базу для автомобільного сполучення між Україною та Чорногорією. Це дало змогу українським компаніям організувати перевезення вантажів у рамках торговельно-економічних угод підприємців двох країн.

Діалог з приводу організації морських перевезень був започаткований у 2007 року. Насамперед ішлося про організацію перевезень між українською Одесою та чорногорським портом Бар. Переговори не були занадто інтенсивними, враховуючи слабкі торговельно-економічні зв'язки між Україною та Чорногорією. У лютому 2009 року посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко обговорювала перспективу організації морських перевезень з міністром економічного розвитку Чорногорії Браніміром Гвозденовичем [24]. Не дивлячись на позитивне ставлення чорногорської сторони до вирішення цього питання, підписання відповідної угоди з різних причин постійно відкладалось. 8 вересня 2011 року в Києві відбулась зустріч між чорногорським міністром транспорту Андрієм Ломпаром і віце-прем'єром українського уряду Борисом Колесніковим. Серед інших питань транспортного сполучення між двома країнами, знову була продекларована необхідність відкриття морського сполучення за маршрутом Одеса–Бар. Це було практичним підтвердженням на урядовому рівні рекомендацій наради бізнесових кіл України та Чорногорії, яка відбулась у квітня 2011 року під егідою Економічної палати Чорногорії [17]. Не дивлячись на зацікавленість у створенні нормативно-правової бази у сфері морських і автоперевезень підприємців і бізнесу двох країн, урядовцям і дипломатам знадобилось ще два роки для узгодження всіх необхідних питань. Це дозволило забезпечити налагодження постійнодіючого трафіку вантажів із Чорногорії до України і в зворотному напрямку. На сьогодні чорногорські компанії мають можливість доставляти вантажі морем до українських портів Одеса, Південний, Іллічєвськ, Херсон, Миколаїв, Маріуполь. А у комбінації із залізничним транспортом до Києва, Одеси, Харкова, Дніпра, Запоріжжя, Львова, Кривого Рогу.

Важливим завданням для української дипломатії була лібералізація безвізового режиму для громадян України під час їх подорожей до Чорногорії. Цього чекали від української влади вітчизняний туристичний бізнес, підприємці, що започаткували співпрацю з чорногорською стороною, науковці, православні паломники, а головне – тисячі громадян України, які позитивно оцінювали можливість відпочинку в Чорногорії.

Ще до проголошення модерної незалежності Чорногорії у 2006 році, у березні 2004 року під час українсько-сербсько-чорногорських переговорів у Києві між заступником міністра закордонних справ України Валентином Наливайченком і заступником міністра закордонних справ Сербії та Чорногорії Драганом Джуровичем була досягнута домовленість про відкриття чартерного авіасполучення між Києвом і Подгорицею із безвізовим режимом поїздок громадян двох країн, що відвідують Чорногорію та Україну з туристичною метою. Також Угодою між Кабінетом Міністрів України і урядом Сербії і Чорногорії передбачалось надання права для безвізового відвідування двох країн для власників дипломатичних і службових паспортів [25].

Проголошення незалежності Чорногорії та ставка на туризм, як головну галузь у стратегії соціально-економічного розвитку країни, зробили питання лібералізації безвізового режиму для громадян України й Чорногорії дуже актуальним. Треба було змінити існуючий порядок, коли для в'їзду до Чорногорії на період до 30 днів на рік на кордоні обов'язковим було оформлення так званої "туристичної" перепустки вартістю 15 євро, у разі якщо український турист не має офіційного запрошення або туристичного ваучера.

14 березня 2008 року в Подгориці відбулись перші в історії українсько-чорногорських відносин переговори щодо консульсько-правових питань. Вони, у першу чергу, були присвячені питанню лібералізації безвізового режиму. Українську делегацію очолював директор департаменту консульської служби Міністерства закордонних справ України Сергій Погорельцев, а чорногорську – голова дирекції у консульських справах МЗС Чорногорії Желько Стоматович.

Українська сторона запропонувала підписати нову угоду про взаємні безвізові поїздки громадян двох країн, оскільки угода 2004 року вже не відповідала вимогам розвитку взаємовідносин між Чорногорією та Україною. Проект нової угоди був переданий українськими дипломатами чорногорській стороні. Він передбачав взаємні безвізові поїздки для власників усіх типів паспортів на термін 90 днів упродовж кожного півріччя. Чорногорська делегація повідомила про попередню згоду із українськими пропозиціями.

Українські й чорногорські дипломати на цій зустрічі в Подгориці домовились прискорити внутрішньодержавні процедури, з метою підготовки проекту нової угоди до підписання. Окрім того, дипломати України і Чорногорії домовились про пришвидшення процесу відкриття в Подгориці Генерального консульства України [26].

Багато зусиль для реалізації домовленостей зустрічі від 14 березня 2008 року по лібералізації безвізового режиму доклала посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко. Її системна робота з цього питання дозволила пришвидшити проходження відповідних процедур в українському уряді, забезпечити синхронізацію процесів з чорногорським урядом. Це було непростою справою за умов тимчасового погіршення українсько-чорногорських відносин у зв'язку із позицією України щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Оксана Слюсаренко була учасником багатьох дискусій із чорногорськими урядовцями, дипломатами, підприємцями та бізнесменами, журналістами і професурою, які були занепокоєні перспективою українсько-чорногорських відносин. Частина таких зустрічей і дискусій коментувала чорногорська преса [27].

Зусилля української дипломатії та зацікавленість чорногорської сторони до збільшення потоку туристів з України дозволили подолати всі процедурні та проблемні питання. 28 січня 2010 року прес-служба МЗС України повідомила про попередню домовленість між міністрами закордонних справ України й Чорногорії щодо підписання угоди про лібералізацію безвізового режиму для громадян двох країн. У заяві прес-служби МЗС України також повідомлялось про запланований візит міністра закордонних справ України Петра Порошенка до Чорногорії на початку березня 2010 року. Тому МЗС України підкреслило важливість інтенсифікації роботи над двосторонніми угодами, які повинні створити юридичний базис для стимулювання співпраці в інвестиційній, гуманітарній і туристичній сферах [28].

Візит Петра Порошенка до Чорногорії, як міністра закордонних справ України, не відбувся. Після перемоги на президентських виборах в Україні на початку 2010 року Віктора Януковича відбулись кардинальні кадрові зміни, у результаті яких Петро Порошенко залишив свою посаду. Але українська і чорногорська дипломатія напередодні нового туристичного сезону доклали додаткових зусиль для підписання угоди між Україною та Чорногорією про лібералізацію безвізового режиму. 15 червня 2010 року заступник міністра закордонних справ України Віктор Майко й заступник міністра закордонних справ Чорногорії Драган Джурович підписали довгоочікувану угоду. Про це офіційно повідомила прес-служба Міністерства закордонних справ України [29].

15 червня 2010 року, коментуючи цю подію на брифінгу, прес-секретар українського МЗС Олександр Дикусаров проінформував представників ЗМІ про те, що заступник міністра МЗС Віктор Майко очолив українську делегацію на конференції міністрів закордонних справ країн-членів Центральноєвропейської ініціативи ("Регіональна співпраця в контексті європейської інтеграції"), що відбулась у чорногорському курортному місті Будва. Конференція обговорила і затвердила рішення щодо подальшої співпраці країн-членів ЦЄІ, а також створила бюджет фонду співпраці на 2011 рік. Саме під час свого візиту до Чорногорії Віктор Майко, за дорученням уряду України, підписав важливу угоду про лібералізацію безвізового режиму між двома країнами [30].

Після підписання угоди 15 червня 2010 року Кабінет Міністрів України видав постанову 2 вересня того ж року № 793. Згідно з цією постановою безвізовий режим між Україною і Чорногорією передбачав, що громадяни двох держав мають можливість перебувати в країні до 90 днів без візи впродовж одного півріччя при наявності дійсних проїзних документів [31].

19 жовтня 2010 року перс-секретар Міністерства закордонних справ України Олександр Дикусаров на брифінгу повідомив, що з 24 жовтня 2010 року в'їзд та виїзд громадян двох країн буде здійснюватися на підставі проїзних документів, дійсних для виїзду за кордон. Без оформлення візи громадяни Чорногорії та України мали тепер право перебувати у країні-партнері цієї угоди терміном до 90 днів упродовж 180 днів від дати першого в'їзду. Одночасно Олександр Дикусаров підкреслив, що громадяни двох країн, які бажають знаходитись на території України або Чорногорії більше, ніж 90 днів або з метою працевлаштування, повинні звернутись до консульських установ або до дипломатичного представництва з метою отримання й оформлення відповідних віз. Також Угода передбачала скасування всіх грошових зборів із оформлення віз для громадян обох країн. Отже, нова угода принципово відрізнялась від змісту та правил співпраці між Чорногорією та Україною, передбачених угодою від 2004 року [32].

Зрозуміло, що підписання та введення в дію з 24 жовтня 2010 року нової Угоди, яка значно лібералізувала умови безвізового режиму для поїздок громадян України і Чорногорії, було вагомим здобутком української дипломатії, яка опікувалась балканським сегментом Європи. Але не менш зацікавленою була й чорногорська сторона. Про це, наприклад, у своєму виступі відверто акцентував увагу віце-президент Торгово-промислової палати Чорногорії Іван Савелич на зустрічі підприємців і бізнесменів Чорногорії та України, яка відбулась у Подгориці 22 жовтня 2010 року. Він підкреслив, що за 8 місяців 2010 року кількість відвідувань і ночівель українських туристів досягла 18500, що на 86,8% більше, ніж у 2009 році [18].

Після отримання незалежності у 2006 році Чорногорія стала активним гравцем на європейському туристичному ринку. Але у 2007–2010 роках вона відчула не тільки гостру конкуренцію на цьому ринку з боку

Хорватії і Словенії, але й потенційного конкурента в особі посткомуністичної Албанії. Тому влада і бізнес Чорногорії були зацікавлені у зростаючому потоці українських туристів.

У 2008–2011 роках українсько-чорногорські відносини пройшли через складне випробування, певне загострення відносин, недовіру й непорозуміння. Це було пов'язано із гальмуванням українською стороною процесу вступу Чорногорії до СОТ. Та обставина, що узгодження позицій між урядами України й Чорногорії відбувалось упродовж майже трьох років, перетворило цю проблему в негативний чинник у чорногорсько-українських стосунках. Для влади Чорногорії вступ до СОТ був надзвичайно важливим. Вона розглядала цю подію як акт інтеграції незалежної Чорногорії у світове та європейське співтовариство, перехід Чорногорії на цивілізовані рейки політичної та економічної діяльності. Менш за все чорногорська влада очікувала на цьому шляху перешкод з боку України, яка лише в травні 2008 року стала членом СОТ. Україна у 2008 році мала частку в товарообігу Чорногорії з усіма країнами світу лише на рівні 0,02 % (у 2008 році торговий обмін двох країн складав трохи менше 4,0 млн. євро). Але саме урядові структури України демонстрували впродовж трьох років надзвичайну непоступливість у переговорах з країною, яка не мала з Україною жодного конфлікту інтересів в економічній та торгівельній сферах. Безумовно, українська сторона аргументувала свою позицію.

3 лютого 2009 року очікувалося, що вступ Чорногорії до СОТ буде розглянутий і схвалений Генеральною радою цієї міжнародної організації. Але 18 грудня 2008 року, несподівано для чорногорської сторони, Україна подала Чорногорії запит про умови доступу на її ринки українських товарів і послуг. Стало зрозумілим, що Україна буде блокувати вступ Чорногорії до СОТ, оскільки Київ вважав, що Подгориця встановила високі тарифи на продукцію традиційного українського експорту – метал, вироби хімічної промисловості, продукцію аграрного сектору. Тому 3 лютого 2009 року на Генеральній раді СОТ відбулась дискусія, яка дозволила представникам України висловити свої претензії до тарифної політики Чорногорії. За результатами цієї дискусії, за свідченням спікера МЗС України Василя Кирилича, Чорногорія частково спростила свої вимоги до українського експорту у випадку його допуску до чорногорського ринку, але Генеральна рада СОТ все ж таки відклала процедуру вступу Чорногорії до врегулювання українсько-чорногорських взаємних претензій [33].

Українську дипломатію й урядовців не зупинила та обставина, що на момент проведення засідання Генеральної ради СОТ Чорногорія вже підписала двосторонні угоди з США, Китаєм, Японією, Швейцарією, Бразилією, Норвегією, Канадою та цілою низкою інших розвинутих країн [34]. 15 квітня 2008 року відповідну угоду про лібералізацію торгівлі з Чорногорією підписав Європейський Союз, що розглядалось його керівництвом як важливий чинник євроінтеграції Чорногорії. “Підписання угоди сьогодні є ще однією гарною новиною, яка свідчить про просування Чорногорії на шляху до ЄС”, – прокоментувала цю подію єврокомісар з розширення ЄС Оллі Рен [35].

Але українська сторона почувала себе впевнено і перекидала відповідальність за виникнення негативу в чорногорсько-українських стосунках на чорногорських урядовців. Коментуючи для радіо Свобода ці події, спікер МЗС України Василь Кирилич підкреслював, що Україна, після офіційного вступу до ВТО у травні 2008 року, заявила про свою участь у 32 групах по переговорах щодо приєднання до СОТ інших країн. З того моменту почалися офіційні консультації між спеціальними групами України та Чорногорії, але Чорногорія, як кандидат до вступу до СОТ, повинна була висунути свої пропозиції для проведення переговорів з Україною. Але Чорногорія свої пропозиції не надала, і Україна офіційно продекларувала свою позицію, яка фактично сприяла відкладенню процедури вступу Чорногорії до СОТ [33].

Розуміючи, що позиція України буде із незадоволенням сприйнята чорногорською владою і бізнес-середовищем, українське МЗС неодноразово підкреслювало: “Між Україною і Чорногорією немає жодного політичного конфлікту – Україна просто захищає свого національного товаровиробника” [33].

Аналогічні коментарі ЗМІ надавав і заступник міністра економіки України Валерій Пятницький. Він підкреслював, що Україна не блокує вступ Чорногорії до СОТ, а веде переговори про вступ цієї країни до СОТ, виходячи лише із власних економічних інтересів. В одному із своїх інтерв'ю в лютому 2009 року Валерій Пятницький сказав: “Україна, як член СОТ, використала своє право на переговори із кандидатом на вступ, які відбуваються тільки в економічній площині. Припущення про політичний підтекст переговорів безпідставні. Ніякої політики – тільки торгівля”. До цього він додав, що на цей момент двосторонній протокол ще остаточно невідпрацьований Чорногорією [33].

Чорногорська влада була здивована позицією України. Запланований вступ Чорногорії до СОТ 3 лютого 2009 року було відкладено, що сприймалось у владних кабінетах Подгориці як додаткова проблема на шляху до євроінтеграції, яку треба терміново долати. Віце-прем'єр Гордана Джурович, коментуючи цю ситуацію 15 січня 2009 року, підкреслила, що самі вимоги України є легітимними, але засмучує момент, обраний Києвом для висунення своїх вимог: це відбулось саме тоді, коли вже розпочалась так звана верифікаційна процедура щодо вступу Чорногорії до СОТ. Гордана Джурович наголосила, що українській стороні оперативного надані додаткові роз'яснення, і чорногорська влада сподівається на швидке вирішення проблем, що виникли [36].

Але вже 23 січня 2009 року, коментуючи перебіг ситуації із блокуванням Україною вступу Чорногорії до СОТ, Гордана Джурович не була налаштована так оптимістично. Вона проінформувала чорногорські ЗМІ і суспільство про те, що урядові структури України відмовили Чорногорії у підписанні двосторонньої угоди, а без цього вступ Чорногорії до СОТ неможливий. Віце-прем'єр Чорногорії акцентувала увагу на тому, що відмова України є унікальною для СОТ, оскільки в історії цієї міжнародної організації, яка була створена у 1995 році, таких випадків ще не було. Особлива складність полягала в тому, що Київ наполягав на змінах у законодавстві Чорногорії, з метою його лібералізації стосовно української продукції сільського господарства

та промисловості. Гордана Джурович наполягала на тому, що чорногорське законодавство досить ліберальне, і її країна не збирається його змінювати тільки тому, що цього бажає Україна. Як підсумок, віце-прем'єр Чорногорії сказала: "Скоріше за все, нас очікують довготривалі переговори" [37].

Дуже швидко стало зрозумілим, що обидві сторони конфлікту, як українська, так і чорногорська, будуть наполягати на своїй правоті, на своїх аргументах. Російські та сербські ЗМІ, коментуючи конфліктну ситуацію між Україною та Чорногорією, одразу висловили припущення у політичній площині: Президент Віктор Ющенко бажає покарати Чорногорію за її "міцні" відносини з Російською Федерацією, або згідно другої версії: Україна є провідником ідей окремих західноєвропейських країн, які намагаються загальмувати вступ Чорногорії до СОТ. Саме так коментувала українсько-чорногорську дискусію щодо вступу до СОТ белградська інформаційна агенція Бета [38].

Російські ЗМІ на початку 2009 року особливо підкреслювали ту обставину, що Україна загальмувала вступ Чорногорії не тільки до СОТ, але й до Євросоюзу. Вони постійно посилалися на коментарі та висловлювання віце-прем'єра Чорногорії Гордани Джурович і в багатьох публікаціях цитували її оцінку подіям після безрезультатної українсько-чорногорської зустрічі у Відні в лютому 2009 року. Тоді Гордана Джурович із прикрістю сказала: "Ми неприємно здивовані тим, що наша пропозиція щодо підписання двосторонньої угоди відхилена. Ми не розуміємо цієї позиції і не знаємо, чи зацікавлена Україна у тому, щоб Чорногорія не стала членом СОТ" [39].

Опинившись під тиском чорногорських урядових структур і ЗМІ, посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко 11 лютого 2009 року збрала прес-конференцію. Під час свого спілкування із представниками ЗМІ вона спростувала тезу про те, що саме Україна заблокувала запланований на 3 лютого вступ Чорногорії до СОТ. Вона підкреслила, що Київ діє згідно правил і угод СОТ. Україна, за її словами, "повинна захищати свої інтереси", бо вона "зацікавлена у чорногорському ринку товарів і послуг" [40]. Посол України додала, що Київ зацікавлений у швидкому підписанні двосторонньої угоди з урядом Чорногорії і подальшому розвитку політичних, економічних і гуманітарних відносин.

Одночасно посол України в Чорногорії намагалась пояснити позицію своєї країни чорногорським урядовцям. 10 лютого 2009 року відбулись її зустрічі з міністрами сільського господарства та економічного розвитку Чорногорії.

На зустрічі в Подгориці міністр сільського господарства Чорногорії Мілутин Симович намагався переконати Оксану Слюсаренко ввести взаємні пільги у торговій сфері. Він посилався на той факт, що США, ЄС, Китай, Бразилія, Канада, Норвегія і Швейцарія із розумінням сприйняли чорногорську позицію зберегти митний захист для деяких груп своєї сільгосппродукції. Він наполягав на тому, що Україна повинна відмовитись від своєї вимоги до Чорногорії знизити ставки мита стосовно всіх країн-членів СОТ. Аналогічним був і зміст зустрічі Оксани Слюсаренко з міністром економічного розвитку Чорногорії Браніміром Гвозденовичем. Український посол закликала чорногорську сторону швидко подолати конфліктну ситуацію на основі затверджених процедур і статурних вимог СОТ, а головне – продовжувати всебічний розвиток українсько-чорногорської співпраці. Оксана Слюсаренко запропонувала розпочати пряме авіасполучення Подгориця–Київ, а також морський маршрут Бар–Одеса. Вона постійно наголошувала на тому, що за оцінкою українських інвесторів, найкращий бізнес-клімат на Балканах – у Чорногорії, і тому вони зацікавлені у співпраці, особливо в сфері сільського господарства і туризму [40].

11 лютого 2009 року з Оксаною Слюсаренко зустрівся спікер Скупщини Чорногорії Ранко Кривокапич. Головною темою зустрічі було обговорення ситуації, пов'язаної з дискусією між Україною та Чорногорією з приводу умов вступу останньої до СОТ. Ранко Кривокапич у розмові з українським послом підкреслив, що чорногорська влада розраховує на отримання згоди від української влади щодо вступу Чорногорії до СОТ найближчим часом. На думку Ранко Кривокапича, проблеми, що виникли між двома країнами, можуть бути вирішені шляхом підписання двосторонньої торгової угоди. Він зробив припущення, що після вступу Чорногорії до СОТ торгово-економічна співпраця з Україною тільки поліпшиться. Оксана Слюсаренко дипломатично надала роз'яснення спікеру скупщини Чорногорії з приводу аргументації вимог українських урядових структур. Вона погодилась, що повинні відбуватись активні переговори між представниками України і Чорногорії.

У той же день, 11 лютого 2009 року, Оксана Слюсаренко мала зустріч із міністром фінансів Чорногорії Ігорем Лукшичем. Зміст зустрічі був аналогічним змісту зустрічі Оксани Слюсаренко з Ранко Кривокапичем. Чорногорські урядовці продовжували свій тиск на українську сторону. Оксана Слюсаренко надавала роз'яснення позиції Києва.

У 2009 року відбулося чотири раунди українсько-чорногорських переговорів із питань умов вступу Чорногорії до СОТ, але мета досягнута не була. В інтерв'ю наприкінці жовтня 2009 року віце-прем'єр чорногорського уряду Гордана Джурович стверджувала, що Чорногорія за десять місяців переговорів із українською стороною на 90% погодилась на зміни чорногорського законодавства відповідно вимог представників Києва. "Цього, за оцінкою України, виявилось замало. Вони вимагають, щоб ми додатково знизили мито, і наполягають на виконанні їхніх пропозицій у повному обсязі", – підкреслила чорногорський урядовець [41].

Практично увесь 2009 рік тривали зустрічі, дискусії та консультації між українськими та чорногорськими дипломатами. Спочатку чорногорська сторона намагалась досягти поставленої мети, залучивши як посередника представників керівництва самої СОТ. Але, за свідченням Гордани Джурович, українська сторона не погодилась на цю пропозицію і наполягала тільки на форматі двосторонніх переговорів. Чорногорська дипломатія змушена була з цим погодитись [42].

Далі чорногорська дипломатія зіштовхнулася із небажанням української сторони шукати компромісні варіанти. Про це чорногорські ЗМІ 26 травня 2009 року повідомили помічник міністра економічного розвитку Чорногорії Горан Шчепанович. Він намагався перекласти провину за відсутність просування у чорногорсько-українських переговорах на Україну, підкресливши, що вимоги української сторони не можуть бути виконані урядом Чорногорії [43].

17 червня 2009 року в Чорногорію був відряджений перший заступник міністра економіки України Анатолій Максjuta. Мета візиту: домовитись про продовження переговорів між Києвом і Подгорицею щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Анатолій Максjuta зустрівся з віце-прем'єром уряду Чорногорії Горданою Джурович і міністром економіки Бранко Вуйовичем. Представник Києва запевнив чорногорських урядовців, що Україна розуміє бажання Чорногорії пришвидшити процедуру вступу до СОТ і тому буде докладати додаткові зусилля для пошуку виходу з тієї ситуації, яка склалась. Він також висловив надію, що заплановані в липні 2009 року переговори в Києві будуть мати успіх і завершаться підписанням угоди. На це сподівались і чорногорські урядовці [44].

Відрядження Анатолія Максjuta до Подгориці напередодні липневого раунду переговорів було дещо вимушеним, оскільки українська дипломатія раніше анонсувала візит до Чорногорії міністра економіки України Богдана Данилишина з метою вирішення питання про вступ Чорногорії до СОТ. Але візит Богдана Данилишина не відбувся, а чорногорська дипломатія наполягала на продовженні консультацій і пошуку компромісних варіантів. Чорногорські урядовці готові були до продовження переговорів у Женеві, але Анатолій Максjuta домовився про більш зручне місце для української сторони – Київ [45].

Другий раунд двосторонніх переговорів, який розпочався 14 липня 2009 році в Києві, теж був безрезультатним. Чорногорська делегація, яку очолювала віце-прем'єр Гордана Джурович, надала українській стороні дві компромісні пропозиції. Після обговорення цих пропозицій українська сторона, яку представляли віце-прем'єр уряду України Григорій Немиря й міністр економіки Богдан Данилишин, залишилась на своїх позиціях. Українські урядовці вимагали стовідсоткового задоволення своїх пропозицій до чорногорського законодавства [46].

Без результату завершилися третій і четвертий раунди переговорів щодо питання вступу Чорногорії до СОТ у жовтні та грудні 2009 року Чорногорія відмовлялась задовольнити у повному обсязі вимоги України, а українська сторона доводила законність і логічність своєї позиції як члена СОТ. Головним спікером цієї теми для ЗМІ з боку уряду Чорногорії була віце-прем'єр Гордана Джурович, яка 7 жовтня 2009 року, після провалу переговорів у Відні (третій раунд), відверто сказала, що з урядом України у форматі двосторонніх переговорів домовитись дуже складно [47]. З боку уряду України головним спікером для ЗМІ та активним учасником переговорів був заступник міністра економіки Валерій Пятницький, який наполегливо коментував позицію своєї держави з точки зору захисту власних економічних інтересів і спростовував політичні інсинуації [48].

Безрезультатні переговори щодо умов вступу Чорногорії до СОТ упродовж усього 2009 року значно погіршували загальний стан українсько-чорногорських відносин. Посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко доклала значних зусиль для того, щоб підтримати позитивну динаміку двосторонніх відносин. Але об'єктивно оцінюючи ситуацію, можна констатувати зменшення політичних контактів за останній рік президенства Віктора Ющенка. Чорногорському уряду було досить складно поділяти оптимізм посла Оксани Слюсаренко щодо подальшої долі переговорів з приводу вступу Чорногорії до СОТ, який вона висловила газеті "Pobjeda" 8 жовтня 2009 року. Тоді Оксана Слюсаренко запевнила чорногорських урядовців, що переговори з успіхом для двох сторін будуть завершені або в червні, або в липні 2010 року, що відкриє для Чорногорії шлях до СОТ [49].

Уряд Міло Джукановича й чорногорська бізнес-еліта наприкінці 2009 року зрозуміли, що вступ Чорногорії до СОТ відкладається ще на один рік. Тим більше, що Україна увійшла в період внутрішньої політичної нестабільності, у зв'язку з проведенням президентських виборів і подальших процесів, пов'язаних із ними. Тому Чорногорія здійснила спробу вплинути на позицію України шляхом долучення до двосторонньої дискусії країн-членів СОТ. Зроблено це було досить відкрито: на міністерській конференції СОТ 1 грудня 2009 року в Женеві, Чорногорія звернулася до всіх країн-членів СОТ щодо підтримки своєї позиції і надання допомоги у вирішенні дискусійних питань з Україною у стислі терміни. Уряд Чорногорії одночасно заявив про свою готовність робити певні поступки [50].

12 січня 2010 року віце-прем'єр уряду Чорногорії Гордана Джурович зробила заяву про те, що звернення до країн-членів СОТ дало позитивний результат. Підтримку Чорногорії у переговорах з Україною обіцяли надати секретаріат СОТ, а також ЄС, США, Швейцарія, Китай, Норвегія, Японія, Бразилія і Канада, які, за словами Гордани Джурович, визнали що Подгориця виконує всі умови вступу до СОТ [51].

Міжнародна підтримка додала впевненості чорногорському уряду. 24 лютого 2010 року віце-прем'єр і міністр фінансів Чорногорії Ігор Лукшич зробив заяву про те, що вступ до СОТ є одним із головних зовнішньополітичних пріоритетів уряду в 2010 році. Разом із тим, він підкреслив, що виконання Чорногорією вимог Києва щодо зменшення мита погіршило б і без того складний стан неконкурентоспроможних чорногорських підприємств. Складною залишилась дискусія щодо зменшення чорногорського мита для м'яса, м'ясних виробів, молочних продуктів, алкогольних напоїв [52].

Заява Ігора Лукшича була сигналом і пропозицією Україні щодо інтенсифікації переговорного процесу в 2010 році. Але українські урядовці продовжували відстоювати раніше сформульовану позицію, не дивлячись на міжнародний тиск.

Після проведення в Україні президентських виборів і визначення переможця, з метою активізації переговорів чорногорська сторона у першій половині 2010 року намагалась апелювати до вищих керівників

України. 27 лютого 2010 року під час зустрічі в Києві, колишній Президент України Віктор Янукович, пообіцяв своєму чорногорському колезі Філіпу Вуяновичу пришвидшити хід двосторонніх переговорів щодо СОТ. Також він пообіцяв відрядити українського міністра закордонних справ до Подгориці для остаточного вирішення всіх питань [53].

Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко до Подгориці так і не доїхав, але українсько-чорногорські переговори зрушили з місця. 5 травня 2010 року в Женеві відбувся п'ятий раунд переговорів між Україною і Чорногорією щодо вступу останньої до СОТ. У прес-релізі уряду Чорногорії відзначалось, що переговори були конструктивними, але про терміни підписання угоди ще говорити передчасно [54].

Урядова команда колишнього Президента Віктора Януковича в цілому зрозуміла й сприйняла позицію й аргументацію своїх попередників в українській владі щодо дискусії навколо питання про умови вступу Чорногорії до СОТ. Розглядаючи Балкани, конкретно Чорногорію, як периферію зовнішньополітичних інтересів України, українські урядовці та дипломати не поспішали з вирішенням конфліктної ситуації. Поспішала й наполягала саме чорногорська сторона. Персональну активність із цього питання демонстрував міністр закордонних справ Чорногорії Мілан Рочен.

4 липня 2010 року міністр закордонних справ Чорногорії брав участь у Кракові (Польща) у святкуванні десятиріччя "Співтовариства демократій" – організації, фундатором якої була колишній держсекретар США Мадлен Олбрайт. Серед високопоставлених дипломатів і урядовців США та європейських країн, які брали участь у заході, були й міністри закордонних справ України і Чорногорії, які провели двосторонню зустріч. Костянтин Грищенко і Мілан Рочен обговорили питання торгівлі, туризму, співпраці у форматі ОБСЄ, політичні питання. Значна частина розмови була присвячена темі умов вступу Чорногорії до СОТ. За результатами розмови К. Грищенко сказав, що відбулась продуктивна розмова, після якої він краще розуміє позицію Чорногорії. "Після повернення в Київ ми обговоримо це питання з урахуванням аргументів, які висловив пан Рочен" [55].

Розмова Мілана Рочена і Костянтина Грищенка у Кракові сформувала оптимістичні сподівання як чорногорської, так і української дипломатії. Про це 29 липня 2010 року в Подгориці відверто говорили посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко та чорногорський міністр закордонних справ Мілан Рочен. Це був день початку в Женеві шостого раунду українсько-чорногорських переговорів, і тому співрозмовники висловлювали надію на їх продуктивне завершення та вступ Чорногорії до СОТ. Тим більше, що Мілан Рочен та Оксана Слюсаренко підкреслювали необхідність цієї події напередодні вступу в дію Угоди між двома країнами про безвізовий режим та перспективи, що відкриваються у сферах туризму, економіки, транспорту й культури. Мілан Рочен ще раз запросив свого українського колегу Костянтина Грищенка з візитом до Чорногорії, що свідчило про бажання чорногорської сторони розвивати двосторонні зв'язки [56].

Шостий раунд переговорів, як і попередні, завершився безрезультатно. 2 серпня 2010 року, коментуючи хід і результати переговорів, голова чорногорської делегації в Женеві віце-прем'єр і міністр фінансів Ігор Лукшич не приховував свого роздратування. Він заявив, що переговори відбулись у повному обсязі й для Чорногорії завершилися. Чорногорські урядовці і дипломати запропонували українській стороні кілька варіантів. Тепер Київ повинен їх розглянути та надати відповідь. Від позиції України залежало чи буде підписана двостороння угода. Фактично така категоричність Ігоря Лукшича була схожа на ультиматум, враховуючи міжнародну підтримку позиції Чорногорії з боку країн-членів СОТ [57].

Безрезультатні переговори в Женеві викликали демонстративні заяви не тільки чорногорських урядовців, але і жорстку критику позиції України в чорногорських ЗМІ. Тому посол України Оксана Слюсаренко 30 серпня 2010 року надала чорногорській газеті "Dan" розлогий коментар. Вона підкреслила складність двосторонніх переговорів, оскільки Україна і Чорногорія захищають свої національні інтереси, але водночас намагаються знайти спільне рішення. Оксана Слюсаренко висловила надію, що переговори скоро завершаться успіхом, і наголосила, що Україна бажає саме такого результату. Відповідаючи на запитання про сутність розбіжностей під час переговорів, Оксана Слюсаренко навила такий приклад: рослинна олія в Україні коштує 60 центів, а в Чорногорії – 1,20 євро. Так як Україна виробляє значні обсяги сільгосппродукції, то вона могла б бути широко представлена на чорногорському ринку. Але для цього треба, щоб Чорногорія зменшила мито для сільгосппродукції. Саме це і є предметом переговорів. Оксана Слюсаренко особливо акцентувала увагу на тому, що предмет дискусії є для України суто технічним питанням і не може розглядатись у політичній площині. Україна зацікавлена в розвитку відносин із Чорногорією, а для цього треба збільшити товарообмін, відкрити посольство Чорногорії у Києві, налагодити пряме авіасполучення після завершення відповідних переговорів [58].

Влітку й восени 2010 року чорногорська дипломатія намагалась тиснути у питанні прискорення підписання угоди про вступ до СОТ не тільки на українське МЗС, підключаючи для цього тиску міжнародні структури, але і знаходити порозуміння з різними гілками влади в Україні. Особлива увага приділялась апелюванню до уряду України та розвитку міжпарламентських зв'язків. Саме у такому контексті треба розглядати зустріч голови Верховної Ради України Володимира Литвина і голови Скупщини (парламенту) Чорногорії Ранко Кривокапича 11 червня 2010 року. Українські ЗМІ, висвітлюючи результати цієї зустрічі, проінформували, що голова Верховної Ради України Володимир Литвин налаштований допомогти Чорногорії досягти компромісу з Києвом із приводу умов вступу до СОТ. Він уважно вислухав аргументи і позицію чорногорського спікера парламенту, який особливо акцентував увагу на тому, що позиція України загальмувала вступ Чорногорії до СОТ на два роки. Також Ранко Кривокапич висловив Володимир Литвину думку, що попередній уряд України "висунув умови, які його країна не в змозі виконати".

Спікер українського парламенту пообіцяв звернутись до уряду України з проханням з'ясувати ситуацію і повернутись до продовження переговорів щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Володимир Литвин

особливо підкреслив: “Я не думаю, що у нас був намір зробити вашу країну заручником наших внутрішніх проблем” [59].

Голова парламенту Чорногорії погодився з тезою про те, що ця ситуація є наслідком непорозуміння між виконавчою гілкою влади двох країн. Ранко Кривокапич звернув увагу співрозмовника на те, що Чорногорія є молодою незалежною державою і зацікавлена в участі в інтеграційних процесах як у Європі, так і на Балканах. У такому контексті і треба розглядати її бажання вступити до СОТ.

Володимир Литвин у свою чергу висловив впевненість у тому, що Україна і Чорногорія можуть бути цікавими одна для одної. “Тому ми налаштовані на поглиблення співпраці і маємо бажання від епізодичних контактів перейти до роботи на постійній основі”, – сказав голова Верховної Ради України і додав, що “роль локомотива у цьому повинні грати парламенти” [60].

Два з половиною місяці після шостого раунду переговорів українська сторона формувала своє ставлення до позиції Чорногорії, яку декларував у Женеві віце-президент чорногорського уряду і міністр фінансів Ігор Лукшич. Нарешті, 15 жовтня 2010 року, міністерство економіки України повідомило, що українська сторона згодна ще на один раунд переговорів. Пропонувалось його провести у Подгориці, коли там відбудеться засідання Центральноєвропейської ініціативи. Посол України в Чорногорії під час відвідування Спілки роботодавців Чорногорії зробила заяву, що українська сторона має надію на позитивний результат сьомого раунду переговорів. У Чорногорії з підвищеною увагою очікували подію, про яку писала чорногорська і сербська преса [61].

Але сподівання на розв'язання всіх проблемних питань у кінці 2010 року щодо умов вступу Чорногорії до СОТ виявились марними. Обидві сторони продовжували звинувачувати одна одну у непоступливості та небажанні домовитись. Чорногорські та сербські ЗМІ наполегливо підкреслювали тезу про те, що Чорногорія стала заручником напруження в економічних стосунках між Москвою і Києвом. До критики позиції України у ЗМІ долучались і офіційні чорногорські інституції. Так Міністерство економіки Чорногорії 25 березня 2011 року поширило інформацію про те, що нібито у грудні 2010 року чорногорська сторона передала Україні узгоджений проєкт угоди про вільну торгівлю між двома країнами, але очікувана відповідь від офіційної влади в Києві відсутня вже три місяці. 27 березня 2011 року на сторінках чорногорської газети “Робједна” посол України у Подгориці Оксана Слюсаренко спростувала цю інформацію. Вона підкреслила, що ні МЗС України, ні Міністерство економічного розвитку і торгівлі не отримували проєкту угоди. Вона акцентувала увагу чорногорської громадськості на тому, що після шостого раунду українсько-чорногорських переговорів у липні 2010 року Україна пішла назустріч Чорногорії і у листопаді того ж року запропонувала переглянути список вимог по імпортному миту на окремі сільськогосподарські продукти. Оксана Слюсаренко наполягала, що відповідь на переглянуті пропозиції від чорногорської сторони не знаходила. Більше того, український посол нагадала, що Чорногорія надає пільги на реалізацію товарів на власному ринку країнам ЄС, а також балканським країнам, Туреччині та Молдові. Київ таких пільг не має. “Чому?”, – жорстко поставила питання Оксана Слюсаренко [62].

Не є секретом, що колишній Президент України Віктор Янукович і керівник його уряду Микола Азаров, продовжуючи декларацію поваги до курсу євроінтеграції та вступу до ЄС, активно розпочали збільшувати вагу політичних і економічних відносин з Російською Федерацією у зовнішньополітичному курсі України. Це створило для чорногорської дипломатії умови маневру з питання лібералізації позиції України у застарілому питанні узгодження умов для вступу Чорногорії у СОТ. Суттєвим фактором було і значне збільшення обсягів туристичної діяльності українських бізнес-операторів у напрямку Чорногорії. Послідовно конструктивну позицію у всіх напрямках розвитку українсько-чорногорських відносин займало вітчизняне посольство у Подгориці. Наближення моменту подолання розбіжностей у питанні вступу Чорногорії до СОТ стало зрозумілим для дипломатів двох країн у квітні–травні 2011 року.

26 травня 2011 року в Подгориці відбулась зустріч міністра закордонних справ Чорногорії Мілана Рочена та посла України в Чорногорії Оксани Слюсаренко. Розмова була конструктивною. Було вирішено не тільки найближчим часом продовжити переговори щодо вступу Чорногорії до СОТ, але і довести ці переговори, нарешті, до підписання двосторонньої угоди. Міністр і посол висловили задоволення дружніми стосунками між двома країнами і взаємну зацікавленість у активізації контактів на всіх рівнях. У цьому контексті співрозмовники розглядали запланований візит у липні 2011 року до Чорногорії першого віце-прем'єра, міністра розвитку і торгівлі України Андрія Ключева. Для зміцнення українсько-чорногорських відносин Мілан Рочен і Оксана Слюсаренко вважали за необхідне відпрацювання експертами двох країн угод про співпрацю у сфері економіки, оборони, транспорту, освіти і культури [63].

Запланований візит Андрія Ключева до Чорногорії трансформувалася у офіційний візит прем'єр-міністра України Миколи Азарова в грудні 2011 року, що свідчило про подолання кризових моментів в українсько-чорногорських стосунках. Напередодні візиту Миколи Азарова до Чорногорії всі питання пов'язані із українсько-чорногорською дискусією щодо умов вступу Чорногорії до СОТ були узгоджені й була підписана відповідна угода. Візит Миколи Азарова до Чорногорії створив умови для офіційного візиту прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича до Києва у травні 2013 року. Обмін офіційними візитами двох прем'єр-міністрів свідчив про перехід українсько-чорногорських відносин на новий рівень, сприяв підписанню значної кількості двосторонніх угод, які зміцнювали нормативно-правову базу відносин між двома країнами.

Активна робота по просуванню переговорного процесу і підписанню угоди між Україною і Чорногорією відбулась на початку серпня 2011 року під час переговорів між першим заступником міністра економічного розвитку і торгівлі України Вадимом Копиловим і міністром економіки Чорногорії Володимиром Каваричем. Українські, чорногорські, сербські та російські інформаційні агентства повідомили про те, що Чорногорія і Україна “досягли максимального за останні 2,5 роки зближення” [64].

У чорногорського уряду були сподівання щодо завершення епопеї із подоланням заперечень і додаткових умов Києва на шляху до СОТ під час вересневого раунду переговорів. Про це надав розлогий коментар популярній чорногорській газеті "Pobjeda" помічник міністра економіки Горан Шчепанович 25 серпня 2011 року. Він підкреслив, що повністю узгоджені позиції сторін щодо митних тарифів на промислову продукцію, а на сільськогосподарську продукцію митні тарифи узгоджені на 70%. Окрім цього, Подгориця погодилась із двома третинами вимог Києва щодо відкриття чорногорського ринку у сферах страхування, транспорту та юридичних послуг. Горан Шчепанович нагадав про переваги для чорногорської економіки та бізнесу в контексті вступу його країни до СОТ, але підкреслив, що Чорногорія, як держава, і надалі буде захищати своїх виробників у разі порушень із боку імпортерів [65].

Вересень 2011 року пройшов у чорногорських урядовців і дипломатів у напруженому очікуванні: Україна знову відклала терміни проведення заключного раунду переговорів щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Попередня дата початку двосторонніх переговорів – 12 вересня – була скасована. Посольство України телеграмою повідомило уряду Чорногорії, що запланований раунд переговорів відкладається у часі у зв'язку із інтенсифікацією переговорів між Києвом і ЄС про вільну торгівлю [66].

22 вересня 2011 року посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко повідомила чорногорську сторону про те, що українська делегація приїде до Подгориці 27 вересня, програма переговорів 28–29 вересня підготовлена і є умови для їх успішного завершення. "Ми налаштовані оптимістично", – запевнила Оксана Слюсаренко журналістів інформагентства "Minabusiness" [67].

Переговори 28–29 вересня 2011 року в Подгориці були плідними через прийняття рішення як щодо умов вступу Чорногорії до СОТ, так і щодо угоди про вільну торгівлю. Українська сторона не приховувала своєї зацікавленості у створенні режиму вільної торгівлі із Чорногорією, як інструменту економічної співпраці із країнами балканського регіону. Станом на 2011 рік Україна мала лише один договір про вільну торгівлю із балканською країною – Македонією (рік підписання – 1998). "Нас цікавить просування у цей регіон, тому, окрім підписання договору про ЗВТ із Чорногорією, ми проводимо аналогічні переговори з Сербією та вивчаємо можливість створення такого режиму з іншими країнами регіону", – визнав заступник міністра економічного розвитку і торгівлі України Валерій Пятницький 18 листопада 2011 року у коментарі для українських ЗМІ [68].

29 вересня 2011 року Україна і Чорногорія остаточно домовились за всіма дискусійними питаннями, які існували між двома країнами щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Про це було повідомлено на прес-конференції після завершення українсько-чорногорських переговорів. Міністр економіки Чорногорії Володимир Каварич повідомив журналістам, що у листопаді відбудеться підписання двох документів: двосторонньої угоди про вільну торгівлю між Україною і Чорногорією та двосторонній протокол про доступ до ринку товарів і послуг у зв'язку із наміром Чорногорії увійти до СОТ. Тобто у жовтні дипломати і урядовці України і Чорногорії планували провести технічну підготовку текстів цих двох документів [69].

Ідея про підписання двосторонньої угоди про вільну торгівлю між двома країнами паралельно із завершенням процесу переговорів про умови вступу Чорногорії до СОТ виявилась продуктивною. Це визнав міністр економіки Чорногорії Володимир Каварич у коментарі для інформагентства "Balkan Business News". За словами міністра, Україна погодилась не висувати додаткових вимог відносно торгових поступок із боку Чорногорії, а економічні інтереси обох країн будуть віддзеркалені у двосторонній угоді про вільну торгівлю [70].

18 листопада 2011 року чорногорські ЗМІ повідомили про готовність проекту угоди про вільну торгівлю між Україною та Чорногорією. Уряд України уповноважив підписати цей документ першого віце-прем'єра Андрія Ключова [71].

18 листопада 2011 року, напередодні візиту до Чорногорії прем'єр-міністра України Миколи Азарова, були підписані два довгоочікувані документи: угода про вільну торгівлю між Україною та Чорногорією і двосторонній протокол про доступ до ринку товарів і послуг у рамках вимог для вступу Чорногорії до СОТ. Першу угоду підписали: від України – перший віце-прем'єр Андрій Ключов, а від Чорногорії – міністр економічного розвитку Володимир Каварич. Двосторонній протокол від України підписав Валерій Пятницький, а від Чорногорії – Володимир Каварич. Коментуючи підписання важливих українсько-чорногорських документів, А. Ключов продекларував зацікавленість економічних і бізнесових структур України у стосунках із Чорногорією та балканським регіоном. Особлива зацікавленість була у сферах промислового і житлового будівництва, участь у модернізації залізничної і суднобудівної галузей Чорногорії, експорт міських і міжміських автобусів, продуктів харчування і організація їх виробництва безпосередньо у Чорногорії. Передбачалось значне зростання товарообміну і кількості туристів з України [72].

Чорногорські урядовці в ЗМІ з великим задоволенням і позитивом коментували завершення трирічної дискусії між Києвом і Подгорицею з приводу умов вступу Чорногорії до СОТ. Але у багаточисельних публічних коментарях знову пролунали припущення, що тривалість українсько-чорногорських переговорів була пов'язана із нерозв'язаними українсько-російськими проблемами, особливо в економічно-торгівельній сфері. Українське посольство в Подгориці знову було змушене спростувати ці припущення. Це зробила 21 листопада 2011 року у своїй заяві для чорногорських ЗМІ посол України Оксана Слюсаренко. Вона підтвердила, що підписання українсько-чорногорських угод є результатом переговорів, взаємних поступок, які забезпечили компроміс. Чорногорія, таким чином, отримала можливість вступу до СОТ вже 15 грудня 2011 року, коли планувалось засідання Генеральної ради організації. На цьому ж засіданні був передбачений вступ до СОТ і Російської Федерації, але О. Слюсаренко підкреслила, що довготривалі переговори між Україною і Чорногорією не мають зв'язку із подіями навколо вступу до СОТ Росії [73].

Процедура вступу Чорногорії до СОТ була швидко проведена після завершення українсько-чорногорської дискусії. 5 грудня 2011 року чорногорська делегація на чолі з Володимиром Каваричем взяла участь у засіданні робочої групи по підготовці вступу Чорногорії до СОТ [74].

Позитивний висновок робочої групи відкрив шлях для розгляду питання про вступ Чорногорії під час міністерської конференції СОТ 17–18 грудня 2011 року в Женеві. Протокол про вступ до СОТ Чорногорії підписали прем'єр-міністр Чорногорії Ігор Лукшич і генеральний директор СОТ Паскаль Ламі. Під час церемонії з приводу підписання протоколу 18 грудня Ігор Лукшич звернувся до присутніх із короткою промовою: “Підписав угоду із країнами Євросоюзу, державами, що входять до складу Європейської асоціації вільної торгівлі, з Туреччиною, Україною, підготовлені аналогічні угоди із Росією, Білоруссю і Казахстаном” [75].

Після того, як парламент Чорногорії затвердив ратифікаційну грамоту, яка підтверджувала згоду обранців народу щодо вступу країни до СОТ, ця грамота була передана до керівних органів СОТ. 29 квітня 2012 року Чорногорія стала 154-м членом цієї авторитетної міжнародної організації. Чорногорська влада визначила вступ до СОТ як один із найважливіших зовнішньополітичних пріоритетів країни. Згідно оцінки Міністерства економіки Чорногорії, членство у СОТ дозволяє Чорногорії отримати доступ до більш широкого спектру товарів і послуг, забезпечити зростання зовнішньої торгівлі і посилити боротьбу з корупцією, а також регулювання розбіжностей з іншими країнами у конструктивний спосіб. “Очікується, що членство в СОТ стане позитивним сигналом для закордонних інвесторів, так як Чорногорія визнана країною, в якій дотримуються міжнародно визнаних правил торгівлі”, – сказано у повідомленні Міністерства економіки Чорногорії від 29 квітня 2012 року [76].

Задоволення результатами довготривалих переговорів із Чорногорією декларувала і українська сторона. Вона не тільки продемонструвала свою принципову позицію як член СОТ, але й показала своє бажання відстоювати свої економічні інтереси на світовому ринку товарів і послуг. Важливим для України було і підписання угоди про вільну торгівлю з Чорногорією. Тому Верховна рада України без дискусії 16 жовтня 2012 року проголосувала за ратифікацію цієї угоди (265 народних депутатів проголосували “за”, тоді як мінімально необхідно 226 голосів) [77].

2 листопада 2012 року колишній Президент України Віктор Янукович підписав Закон “Про ратифікацію угоди про зону вільної торгівлі між урядом України і урядом Чорногорії” [78].

Компромісне рішення про умови вступу Чорногорії до СОТ розблокувало й активізувало політичні контакти в українсько-чорногорських стосунках. У цьому контексті треба розглядати візит прем'єр-міністра України Миколи Азарова до Чорногорії у грудні 2011 року. Напередодні цього візиту Микола Азаров мав робочу зустріч із прем'єр-міністром Чорногорії Ігорем Лукшичем під час саміту глав урядів країн-членів ЦЕІ в Белграді 4 листопада 2011 року.

Офіційний візит Миколи Азарова до Чорногорії відбувся 8–9 грудня 2011 року. У перший день візиту відбулось урочисте відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку у міському парку Крушевац у Подгориці. Фотографії цієї події, під час якої із промовами виступили Микола Азаров і міський голова Подгориці Міомир Фугоша, були розміщені практично в усіх популярних газетах Чорногорії. Багато уваги цій події приділило і місцеве телебачення. Так, із запізненням на чотири роки, розпочалась реалізація проекту вшанування пам'яті Тараса Шевченка і Петара Негоша на українській і чорногорській землі, про який домовились ще президенти Віктор Ющенко і Філіп Вуянович у 2007 році [79].

Під час цього візиту прем'єр-міністр України зустрівся із Президентом Чорногорії Філіпом Вуяновичем, прем'єр-міністром цієї країни Ігорем Лукшичем і головою скупщини Чорногорії Ранко Кривокапичем. Відбувся обмін думками по багатьом питанням щодо перспективи подальшого розвитку українсько-чорногорських відносин, а також обговорення питань європейської політики.

Практична складова візиту українського прем'єр-міністра до Подгориці була успішною. Були підписані угоди про співпрацю між двома країнами у сфері культури, освіти та вищих навчальних закладів, туризму. Також були підписані угоди про повітряне сполучення і оборону [80].

Особливо Миколу Азарова зацікавила проблематика дефіциту електроенергії в Чорногорії та її висока ціна. “Україна готова запропонувати абсолютно конкурентні умови, вигідні для Чорногорії”, – розповів журналістам на прес-конференції за результатами візиту до Подгориці український прем'єр-міністр, підкресливши, що Україна має суттєвий потенціал у сфері енергетичного машинобудування і весь комплекс того, що необхідно для вирішення питань енергетичної безпеки: від проектування до поставок обладнання для гідроелектростанцій, теплових і вітрових електростанцій, сонячних батарей. Прем'єр-міністр Чорногорії Ігор Лукшич пообіцяв “відпрацювати та вивчити цю тему більш детально” [81].

Окремою важливою темою візиту Миколи Азарова була тема пришвидшення ратифікації Чорногорією угоди з Україною про зону вільної торгівлі. Чорногорський колега Миколи Азарова Ігор Лукшич запевнив, що ця угода буде ратифікована до кінця 2011 року. Як розширення і продовження реалізації цієї домовленості Микола Азаров запропонував створення українсько-чорногорської групи із економічної співпраці. Ця ідея знайшла відгук і розуміння у чорногорських урядовців [80].

Атмосфера під час візиту українського прем'єр-міністра до Подгориці була дружньою і конструктивною. Обидві сторони були зацікавлені у розвитку подальшої співпраці. З цією метою Микола Азаров запросив із візитом в Україну і Президента Чорногорії Філіпа Вуяновича, і прем'єр-міністра Ігоря Лукшича, і голову скупщини Ранко Кривокапича [82].

Красота чорногорської природи, доброзичливість і гостинність чорногорців не залишились поза увагою Миколи Азарова. Уже після повалення народом України політичного режиму колишнього Президента Віктора Януковича стало відомо про корупційне збагачення його особисто, членів його родини та його

найближчого оточення. Микола Азаров у цій ієрархії посідає одне із провідних місць. Тому до його майна за кордоном України є конкретна зацікавленість, як правоохоронних органів, так і громадянського суспільства. Встановлені факти володіння родиною колишнього прем'єр-міністра України елітною нерухомістю в Європі. Так, відомий в Україні народний депутат і журналіст Сергій Лещенко в одній із статей стверджує на основі наявних документів, що родина Миколи Азарова має елітну нерухомість в Австрії, на о. Сардинія (Італія), а також у Чорногорії [83].

Під час особистого спілкування з цього приводу з автором статті 23 вересня 2016 року, Сергій Лещенко підтвердив факт володіння елітною нерухомістю у Чорногорії родиною Миколи Азарова і запевнив, що у його розпорядженні є відповідні документи [84].

Активізація двосторонніх політичних контактів між Україною і Чорногорією у 2010–2011 рр. відбувалась не тільки на урядовому рівні, але і на рівні міжпарламентських зв'язків. У цьому контексті важливою була робоча зустріч між головою Верховної ради України Володимиром Литвином і головою скупщини Чорногорії Ранко Кривокапичем у м. Лімасол (Республіка Кіпр). Відбувся продуктивний обмін думками, який отримав своє продовження у наступних політичних контактах. На той момент актуальною була розмова про необхідність компромісу у двосторонній дискусії про умови вступу Чорногорії до СОТ.

У листопаді 2010 року Київ відвідала делегація депутатів Скупщини Чорногорії на чолі з головою Комітету з питань зовнішньої політики й євроінтеграції Міодрагом Вуковичем. 10 листопада Міодраг Вукович і члени чорногорської делегації зустрілись у Верховній Раді України з Головою комітету з закордонних справ Олегом Білорусом. У зустрічі також брали участь з української сторони голова підкомітету з питань глобальної безпеки і міжнародного співробітництва Комітету Верховної Ради України у закордонних справах, народний депутат України Євген Добряк і Надзвичайний і Повноважний посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко.

Під час розмови сторони визначили пріоритетні напрямки співпраці та домовились про активізацію українсько-чорногорських міжпарламентських контактів. Особлива надія покладалась на міжпарламентські зв'язки відповідних груп співпраці [85].

Але міжпарламентські зв'язки між Україною і Чорногорією у подальшому не були систематичними і не відрізнялись активністю. У 2012 році відбулись парламентські вибори, як в Україні, так і в Чорногорії, що вплинуло на стан міжпарламентських українсько-чорногорських відносин.

Візит-відповідь чорногорського прем'єр-міністра в Україну відбувся лише у червні 2013 року. Прем'єр-міністром Чорногорії в цей час знову став лідер Демократичної партії соціалістів Міло Джуканович. Колишній прем'єр-міністр Ігор Лукшич, однопартієць Міло Джукановича, впливовий діяч політичної еліти сучасної Чорногорії, після парламентських виборів 2012 року і формування нового складу уряду обіймав посаду міністра закордонних справ. І Міло Джуканович, й Ігор Лукшич були й залишаються тими державними діячами Чорногорії, які добре обізнані із українською проблематикою, її зовнішньополітичними аспектами. Вони завжди були і є прихильниками розвитку відносин з Україною у широкому форматі (політика, економіка, культура, освіта і гуманітарні питання, боротьба з криміналом і тероризмом).

Підготовка до офіційного візиту Міло Джукановича розпочалася взимку 2013 року. У цьому контексті відбулася зустріч між прем'єр-міністром Чорногорії і послом України Оксаною Слюсаренко у Подгориці 27 лютого 2013 року. Офіційний сайт уряду Чорногорії повідомив, що Міло Джуканович і Оксана Слюсаренко говорили про відносини двох держав і щодо можливостей для їх розвитку, особливо в економічному аспекті, у сферах туризму, енергетики та інвестицій. Посол України запевнила Міло Джукановича, що Київ підтримує Чорногорію у процесі реалізації її стратегічних державних цілей. Вона, за дорученням уряду України, запросила чорногорського прем'єр-міністра до Києва з офіційним візитом. Була запропонована й обговорена програма візиту: зустрічі з керівниками української держави, з представниками бізнесу та потенційними інвесторами, а також присутність на відкритті у Києві пам'ятника чорногорському національному поету і державному діячу Петару Негошу. Під час зустрічі Міло Джуканович і Оксана Слюсаренко обговорили і питання запланованого відкриття у березні 2013 року у Будві почесного консульства України [86].

Так як офіційний візит Міло Джукановича був запланований на червень 2013 року, дипломати України і Чорногорії навесні того року активно співпрацювали як у вирішенні організаційних питань, так і щодо узгоджень тексту і змісту запланованих для підписання двосторонніх угод. Отже, планувалось продовжити створення необхідної нормативно-правової бази українсько-чорногорських відносин. Ця робота проводилась інтенсивно навіть у день приїзду до Києва чорногорської делегації урядовців на чолі з Міло Джукановичем 12 червня 2013 року. У цей день Кабінет міністрів України на своєму засіданні схвалив проект угоди між Кабінетом міністрів України і урядом Чорногорії про співпрацю у сфері захисту від природних та інших катастроф. Підписати цей документ було доручено Голові Державної служби із надзвичайних ситуацій Михайлу Болотських [87].

Офіційний візит прем'єр-міністра Міло Джукановича в Україну проходив 12–14 червня 2013 року. Відповідно до програми візиту Міло Джуканович провів переговори із прем'єр-міністром України Миколи Азаровим, Головою Верховної ради Володимиром Рибакком, взяв участь у міжнародній бізнес-конференції "ABC: Ukraine & Partners 2013" (14 червня), а також був центральною особою на церемонії відкриття пам'ятника національному поету, державному і релігійному діячу Чорногорії Петару Негошу у студентському містечку Національного технічного університету "Київський політехнічний інститут" (13 червня).

У центрі візиту були переговори між Міло Джукановичем і Миколою Азаровим 13 червня. Вони відбулись не тільки у форматі обміну думок і обговорення конкретних питань співпраці, але і мали

результативну частину: була підписана низка двосторонніх угод. У присутності Миколи Азарова і Міло Джукановича це зробили урядовці України і Чорногорії:

- міжурядову угоду про автомобільні перевезення пасажирів і вантажів підписали міністр транспорту України Володимир Козак і міністр туризму і сталого розвитку Чорногорії Бранімир Гвозденович;
- міжурядову угоду про співпрацю у сфері захисту від природних катастроф від України підписав Голова Державної служби із надзвичайних ситуацій Михайло Болотських, а від Чорногорії – Бранімир Гвозденович;
- угоду між Міністерством молоді і спорту України і міністерством освіти Чорногорії про співпрацю у сфері молодіжної політики, фізичної культури і спорту підписав від України Равіль Сафіуллін, а від Чорногорії – міністр сільського господарства і розвитку територій Петар Іванович;
- меморандум про співпрацю між МВС України і МВС Чорногорії про боротьбу із злочинністю підписали міністр внутрішніх справ України Віталій Захарченко та міністр туризму і сталого розвитку Чорногорії Бранімир Гвозденович.

Завершуючи церемонію підписання міжурядових документів, український прем'єр-міністр підкреслив: "Сьогодні ми підписали дуже важливі документи. Ми послідовно створюємо і розвиваємо договірно-правову базу між нашими країнами" [88].

Тематика переговорів у прем'єрському форматі була різноманітною.

1. Україна запропонувала Чорногорії свою участь у будівництві чорногорської національної мережі газопроводів. Ідея полягала в отриманні українськими фірмами контрактів на весь цикл виробництва обладнання для ГТС, а також проведення будівельно-монтажних робіт.

Міло Джуканович із зацікавленістю поставився до цієї пропозиції. У відповідь він сказав: "На жаль, ми не маємо можливості реалізувати великі енергетичні проекти, і тому ми запрошуємо українських партнерів до участі у таких проектах" [89].

Ініціатива української сторони мала реальне підґрунтя. Вона була пов'язана з появою проекту будівництва Трансадриатичного і Іонічно-Адриатичного газопроводів. Представники урядів Чорногорії, Албанії, Боснії і Герцеговини, Хорватії підписали у столиці Албанії Тирані 23 травня 2013 року відповідну угоду. Згідно цієї угоди, сторони повинні були надати підтримку реалізації і фінансувати проект будівництва газопроводів, підготувати свій внутрішній ринок для постачання газу з країн Каспійського узбережжя. Для Чорногорії це був надзвичайно важливий крок для підтримки та розвитку слабкої енергетичної системи країни.

Для Чорногорії більш цікавим був Іонічно-Адриатичний газопровід, який з'єднував міста Фієру в Албанії та Спліт у Хорватії і проходив 530 км по території Чорногорії. Українську сторону зацікавила запланована вартість цього проекту у 610,5 млн євро.

2. Зміцнення і розширення торгово-економічних зв'язків між Україною і Чорногорією. Чорногорія – одна з небагатьох європейських країн, по відношенню до якої Україна має позитивний торговий баланс. У 2013 році позитивне сальдо складало лише 2,16 млн дол. (загальний товарообіг – 6,4 млн дол.; український експорт – 4,28 млн дол., а чорногорський імпорт – 2,12 млн дол.). Але в порівнянні з 2012 роком позитивне сальдо збільшилось на 42% [90].

Україна сподівалась покращити ці показники за рахунок розвитку співпраці у сфері енергетики, геологорозвідки, авіапрому, металургії та сільськогосподарського машинобудування. Планувалось до кінця 2013 року відкрити пряме авіасполучення Київ–Подгориця. У свою чергу, Чорногорія сподівалась на масовий приїзд українських туристів, оскільки туризм був і є однією із ключових статей наповнення державного і місцевого бюджетів, розвитку інфраструктури та формування інвестиційної привабливості Чорногорії [89].

Треба зауважити, що ці сподівання не отримали необхідної підтримки з боку українських державних і бізнесових інституцій, що було пов'язано з глибокою політичною і соціально-економічною кризою в Україні восени 2013–взимку 2014 років, яка завершилась поваленням режиму влади колишнього Президента Віктора Януковича, російською окупацією Криму та агресивними діями Російської Федерації і сепаратистів на сході України. Чорногорська влада і громадянське суспільство із розумінням поставились до цих обставин і підтримали прагнення народу України до оновлення країни, глибокого реформування всіх базових засад існування і діяльності державних інституцій і суспільно-політичних відносин згідно європейських стандартів і норм.

У 2014 році і без того незначний загальний товарообіг між двома країнами склав лише 6,04 млн дол., український експорт в Чорногорію впав до 2,72 млн дол., а чорногорський імпорт в Україну збільшився до 3,26 млн дол. Збільшення показника чорногорського імпорту відбулось за рахунок зростання обсягів послуг, які надає чорногорська сторона у сфері туризму [90].

3. Під час спілкування 13 червня 2013 року Міло Джуканович і Микола Азаров значну увагу приділили обговоренню питань культурно-освітньої співпраці. Микола Азаров запропонував провести Дні української культури в Чорногорії, а також Дні чорногорської культури в Києві. Також обидва прем'єр-міністри підтвердили зацікавленість у продовженні започаткованих проектів у освітній сфері [89].

Перший офіційний візит прем'єр-міністра Чорногорії в Україну також повинен був сприяти процесу ратифікації Договору про дружбу і співпрацю між двома країнами. На той час він був уже 4 роки без будь-якого руху у Верховній Раді України. Зрозуміло, що цей Договір повинен був стати однією із базових складових українсько-чорногорських відносин. Голова Верховної Ради України Володимир Рибак під час зустрічі із Міло Джукановичем обіцяв пришвидшити процес ратифікації. Але обіцянка не була виконана. Володимир Рибак, разом із іншими високопосадовцями часів правління Віктора Януковича, залишив країну в лютому 2014 року, а український парламент опинився в епіцентрі драматичних подій.

Міло Джуканович сподівався під час свого візиту до Києва визначити з українськими високопосадовцями подальші напрямки економічної співпраці двох країн. Особливо його цікавила можливість участі українських компаній у реалізації енергетичних проектів. Міло Джуканович добре розумів потенційні можливості української економіки, тому вважав, що співпраця у економічній сфері могла бути більш продуктивною і результативною. У 2010–2012 роках відбулось 5 українсько-чорногорських бізнес-форумів, делегації 10 міст-побратимів обмінялись візитами. Але вся ця активність була малорезультативною: до української економіки надійшло лише 3,0 млн дол. інвестицій, а з Чорногорії в Україну – ще менше. Продовжували свою діяльність п'ять спільних підприємств (туризм, освітлювальне обладнання, модернізація залізниці). Головним напрямком у співпраці залишався туризм, що безумовно було вигідно для чорногорської сторони [89].

Знаковим і символічним для подальшого розвитку відносин між Україною і Чорногорією було відкриття на території парку Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» пам'ятника великому чорногорському поету, державному і релігійному діячу Чорногорії Петару Негошу. У церемонії відкриття пам'ятника брали участь прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джуканович, міністр освіти і науки України Дмитро Табачник, голова Київської міської державної адміністрації Олександр Попов, Надзвичайний і Повноважний посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко, голова Міжнародної організації «Україна–Чорногорія» Станіслав Довгий, автор бюста чорногорський скульптор Драголюб Драга Джукович, представники МЗС України, викладачі і студенти НТУУ «КПІ».

Петар II Петрович Негош – володар (правитель) Чорногорії в 1830–1851 роках і одночасно митрополит Чорногорсько-Приморської єпархії Сербської Православної церкви. Видатний державний діяч, борець за незалежність Чорногорії від Османської Імперії, реформатор, під час правління якого Чорногорія розпочала процес перетворення у незалежну державу сучасного типу. Цей процес було завершено вже після його смерті його послідовниками, коли на Берлінському конгресі у 1878 році провідні європейські держави визнали державну незалежність Чорногорії, яка проіснувала до 1918 року. Існування у цей період незалежної європейської держави Чорногорії стало історичним та ідеологічним фундаментом для відродження незалежності Чорногорії у 2006 році. Міло Джуканович був і залишається лідером тих політичних і суспільно-громадських сил Чорногорії, які боролись і досягли сучасної незалежності. Протягом своєї політичної кар'єри Міло Джуканович багаторазово підкреслював у своїх публічних промовах зв'язок історії і сучасності в житті та долі чорногорців, наголошував на непересічному внеску у розвиток державності, духовності, культури, літератури Петара II Петровича Негоша. Саме Петар II Петрович Негош був не тільки автором видатних творів, які увійшли до класики балканської літератури, але відомий і як фундатор у історичній і культурній столиці Цетиньє першої школи, типографії, упорядник збірок народних пісень.

Результати офіційного візиту Міло Джукановича до Києва у червні 2013 року були великим позитивом для подальшої перспективи розвитку українсько-чорногорських відносин. Але Міло Джуканович як досвідчений європейський політик під час свого перебування у Києві помітив, що Україна швидко наближається до серйозної зовнішньо- та внутрішньополітичної кризи. Про це він сказав у своєму інтерв'ю відомій російській журналістці й телеведучій каналу «Дождь» Ксенії Собчак у 2016 році. Міло Джуканович вважав, що головною причиною кризи в Україні був «внутрішній розкол щодо питання свого стратегічного майбутнього», а також неспроможність, а можливо і небажання керівництва України на чолі з Віктором Януковичем протидіяти тиску Російської Федерації та її Президента Володимира Путіна в питанні євроінтеграційної перспективи України. Міло Джуканович згадував: «Вважаю, що немає особливої схожості між югославською і українською проблемами. Розпаду екс-Югославії сприяла громадянська війна, в основі якої була реанімація балканської ворожнечі між народами на етнічній, релігійній та національній основі. Кризу в Україні, на мою думку, формувало нерозуміння в самій Україні, де їй шукати стратегічних партнерів. Я був у Києві за декілька місяців до української кризи, на міжнародній конференції. Якщо я вірно це сприйняв, я бачив відверту потребу колишнього керівництва України будувати європейське майбутнє, і в той самий час, зберегти хороші взаємини з Росією. На тій конференції були отримані два сигнали: один із Брюсселя, якщо Україна буде будувати особливі торгові відносини з Росією, двері Євроінтеграції для неї будуть закриті. Одночасно представник президента Росії на конференції повідомив: якщо Україна підписує угоду про асоціацію з Євросоюзом, тоді вона не зможе зберегти торгові переваги з Росією. На жаль, обидва сигнали своєю надмірною вимогливістю і недостатньою делікатністю по відношенню до специфічної проблеми України сприяли тому, що Україна все глибше занурювалась у внутрішній розкол у питанні свого стратегічного майбутнього» [91].

Перебування Міло Джукановича і офіційної чорногорської делегації у Києві у червні 2013 року, спілкування з Миколою Азаровим, Володимиром Рибаким та урядовцями України часів правління Віктора Януковича, сприяла формуванню об'єктивного погляду чорногорського керівництва на подальші події в Україні. Позиція підтримки постмайданівської влади багато в чому формувалась і на особистих враженнях політичного лідера модерної Чорногорії Міло Джукановича від свого перебування в Україні.

Під час свого візиту в Україну Міло Джуканович не мав навіть протокольної зустрічі із колишнім Президентом Віктором Януковичем. Це не було випадковістю. Віктор Янукович був не зацікавлений у розвитку відносин із балканськими країнами, вважаючи їх малоперспективними. Безумовно, він щороку підписував вітання чорногорському народу і своєму колезі Філіпу Вуяновичу до Дня державності Чорногорії, тексти яких готувала Адміністрація президента. Найцікавіше у цих текстах – це побажання і надія співпраці між Україною і Чорногорією у досягненні спільної мети – європейської інтеграції [92].

Але один випадок у серпні 2009 року засвідчив, що до певного часу Віктор Янукович не знав, що Чорногорія набула незалежність і є визнаною європейською державою.

27 серпня 2009 року Віктор Янукович, тоді лідер опозиції і голова Партії регіонів, дав інтерв'ю з приводу міжнародних питань, розпочинаючи етап боротьби за президентський пост. Він підтримав позицію Російської Федерації по Південній Осетії та Абхазії і сказав журналістам каналу "Сврон'юс", що він вже висловлював свою позицію однакового підходу до вирішення всіх локальних конфліктів. Несподівано Віктор Янукович додав: "Ця наша реакція була на рішення по Чорногорії". Прес-секретар Віктора Януковича підказав: "Косово". Віктор Янукович погодився, але журналісти, які розмовляли з ним, зрозуміли, що Чорногорія, Косово, Сербія є абстракцією для кандидата на посаду Президента України. Давалися ознаки відсутності системної освіти і самовпевненість лідера Партії регіонів [93].

Розвитком українсько-чорногорських відносин у 2010 – на початку 2014 років опікувалось переважно Міністерство закордонних справ і українське посольство в Подгориці на чолі з послом Оксаною Слюсаренко. Саме через МЗС України й українське посольство в Чорногорії відбувалась комунікація з вищим керівництвом Чорногорії. Але урядові офіційні візити прем'єр-міністра України Миколи Азарова в Чорногорію у грудні 2011 року та візит прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича до Києва в червні 2013 року сприяли активізації міждержавних відносин у багатьох напрямках: економічні зв'язки, туризм, освіта і культура, транспортне сполучення, співпраця і дружні зв'язки міст-побратимів, молодіжний обмін, контакти фахівців різних спеціальностей.

Розвиваючи економічні зв'язки обидві сторони були зацікавлені в досягненні конкретних результатів. Українсько-чорногорські відносини мали достатню, хоча й не в повному необхідному обсязі, нормативно-правову базу, яка б дозволяла це зробити. Зростаюча щорічно кількість туристів із України в Чорногорію була переконливим аргументом для чорногорської влади та бізнесу щодо подальшої активізації українсько-чорногорської співпраці. Незабаром були започатковані й перші спільні бізнес-проекти. У листопаді 2013 року була підписана угода між мером м. Цетиньє Олександром Богдановичем і представником української компанії "Montelori" Ростиславом Карандєєвим про будівництво й відкриття фабрики із виробництва шоколаду. Відкриття фабрики було заплановано на березень 2014 року. Для запуску виробничого конвеєра передбачалося залучити приміщення першої в Чорногорії типографії "Obod", яке не використовувалося. На цій фабриці планувалося працевлаштувати 53 працівники, що для чорногорської сторони було важливим фактором. У урочистій церемонії, яка була присвячена запуску спільного бізнес-проекту в Цетиньє, брали участь посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко й міністр сільського господарства цієї країни Петар Іванович [94]. 12 грудня 2013 року посол Оксана Слюсаренко відвідала Цетиньє для того, щоб ознайомитись з ходом реалізації проекту будівництва шоколадної фабрики. Разом із мером міста Олександром Богдановичем, вона ознайомилась із ходом робіт і констатувала, що роботи здійснюються згідно з затвердженим графіком [95]. Але незабаром революційні події в Україні вплинули на бізнес-плани компанії "Montelori". Голова компанії Ростислав Карандєєв звернувся до чорногорської сторони із пропозицією щодо переносу термінів відкриття шоколадної фабрики, а потім взагалі припинив роботи і перестав цікавитись цим проектом. Мер Цетиньє Олександр Богданович звернувся до українського посольства в Подгориці 16 жовтня 2014 року [96].

На початку 2015 року мер Цетиньє змушений був повідомити чорногорську громадськість, що компанія "Montelori" припинила реалізацію проекту в Чорногорії і значно скоротила обсяг виробництва в Україні. Головна причина відмови від проекту в Чорногорії – складна політична й соціально-економічна ситуація в Україні [97].

Отже, одна із перших спроб реалізації взаємовигідного бізнес-проекту стала заручником українських подій.

Більш вдалимими були проекти у сфері культури й освіти. Участь в українсько-чорногорських культурних і освітніх проектах дозволила багатьом чорногорцям відкрити для себе сучасну, дружню, слов'янську, православну Україну. Треба підкреслити цілеспрямованість і активність українського посольства в Подгориці щодо розширення гуманітарних зв'язків між двома країнами. Історичним підґрунтям для цих зв'язків є історія переселення на українські землі у XVIII столітті 26 тисяч сімей чорногорців і сербів із Шавніка, Нікшича, Подгориці та інших міст і містечок сучасної Чорногорії, які заснували поселення в Луганській (Нова Сербія, Слав'яносербія), Донецькій, Одеській (Черногорка, Цетиньє), Львівській та інших областях сучасної України. Чорногорцями та сербами тільки на території Луганської області було побудовано 17 православних церков, більшість із яких є діючими. Саме темі переселення чорногорців на українські землі у XVIII столітті й була присвячена виставка архівних документів у Цетиньє, у резиденції Негоша (відомої як "Більярд"), яка відкрилась 11 грудня 2012 року. Її організаторами були державний архів Чорногорії та державні архівні установи України, а також посольство України в Чорногорії [98].

Посольство України в Чорногорії, під час різноманітних заходів, постійно підкреслювало, що чорногорці й українці мають багато спільного у своєму історичному минулому й сьогоденні. Темі історичних українсько-чорногорських зв'язків були присвячені візити посла України в Чорногорії Оксана Слюсаренко в північне містечко Шавнік у 2013 році. Спочатку вона відвідала Шавнік у серпні 2013 року разом із делегацією молоді із Одеси. Шавнік для візиту було обрано не випадково, бо відомо, що саме звідси у XVIII –XIX століттях переїхала на українські землі велика кількість чорногорських родин, які заснували на новій Батьківщині свої поселення. Потім, у кінці вересня 2013 року, Оксана Слюсаренко прибула до Шавніка разом із групою українських підприємців і бізнесменів, для того щоб відкрити виставку картин українських митців, а також експозицію старих документів, присвячених періоду масового переселення чорногорців на українські землі у XVIII–XIX століттях. Оксана Слюсаренко подарувала місту комплект цінних книг, а делегація ознайомилася з особливостями сучасного життя однієї із найменших чорногорських громад [99].

Для розвитку освітніх і культурних зв'язків важливим був прямий контакт українського посольства із провідними освітніми й культурними закладами Чорногорії. Так 30 березня 2010 року посол Оксана Слюсаренко відвідала філософський факультет Університету Чорногорії в Нікшичі. Відбулася зустріч Оксани Слюсаренко й керівника Спілки друзів України та Чорногорії Станіслава Довгого із деканом філософського факультету Благоє Церовичем. У результаті зустрічі було домовлено, що з 1 вересня 2011 року на кафедрі балканських мов філологічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, як предмета за вибором, студентам буде запропонована чорногорська мова. Аналогічно студенти філософського факультету в Нікшичі будуть вивчати українську мову: або як предмет за вибором, або як другу іноземну мову. Оксана Слюсаренко під час зустрічі подарувала філософському факультету та декану Благоє Церовичу цінний подарунок із Києва – 100 книжок українською мовою.

У ході зустрічі було підкреслено, що обидві сторони зацікавлені в реалізації культурних та освітніх проєктів. Голова Спілки друзів України й Чорногорії Станіслав Довгий нагадав, що в Києві працює чорногорський культурний центр, який розпочав підготовку до 200-річного ювілею Петра Петровича Негоша. До цієї дати планувалося відкриття в Києві пам'ятника цьому видатному чорногорському діячеві. Важливим було й те, що твори Петра Негоша були перекладені й видані українською мовою. Продовжувалось обговорення пропозиції перейменування в Чорногорії однієї вулиці або школи на честь Тараса Шевченка як наступний символічний крок у чорногорсько-українських відносинах [100].

Кінець 2010 року був відзначений початком українсько-чорногорського освітнього проєкту в Одесі, на базі Одеського національного університету ім. Мечникова. 22 грудня 2010 року був даний офіційний старт програмі вивчення української мови чорногорськими студентами, а також чорногорської мови студентами філологічного факультету Одеського національного університету. Було задекларовано, що ця програма обміну студентами, з метою вивчення української та чорногорської мов, проходить під патронатом Надзвичайного і Повноважного посла України в Чорногорії Оксани Слюсаренко [101].

Не менш резонансним у чорногорському культурному житті був Міжнародний дитячий пленер у місті Котор, який відбувся з 1 по 10 липня 2010 року. У ньому взяли участь учні Харківської дитячої художньої школи № 1 імені Рєпіна. Учасні талановитих дітей у пленері сприяли Народний художник України Віктор Ковтун і посольство України в Чорногорії. Юні художники малювали пейзажі й картини в різних куточках Чорногорії: Цетиньє, Котор, Будва, а також у хорватському Дубровнику. За результатами пленеру була проведена виставка робіт учасників у м. Котор. У відкритті виставки брали участь офіційні представники Чорногорії та український посол Оксана Слюсаренко. Організатори виставки відзначили високий рівень академічної техніки молодих українських художників, а також цікаві, у професійному сенсі, роботи [102].

Мистецькі, як і освітні заходи, було спрямовано на широку чорногорську аудиторію, яка, відверто кажучи, мало що знала про Україну, її культуру й історію, сьогодення й перспективи. Саме в такому контексті необхідно розглядати Дні українського німого кіно під час фестивалю “Барські летопис” у м. Бар у серпні 2013 року. 13 серпня, у день відкриття Днів українського німого кіно, були показані відреставровані й озвучені сучасними саундтреками кінокартини “Перекоп” (1930 рік) режисера Івана Кавалеридзе і “Два дні” (1927 рік) режисера Георгія Стабового. Переважна частина організаційних заходів щодо підготовки участі української сторони у фестивалі “Барські летопис” була здійснена посольством України в Подгориці [103].

Значна увага приділялася розвитку різноманітних контактів між містами-побратимами України й Чорногорії та співпраці між окремими регіонами (областями). Серед українських міст і областей, які мають договори побратимів із чорногорськими містами треба назвати: Одесу й Одеську область, Харків, Львів і Львівську область.

Зв'язкам між чорногорським містом Херцег Нови та Одесою й Одеською областю приділяла особливу увагу посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко, можливо тому, що Одеса – це її рідне місто. Початок цим побратимським зв'язкам було покладено у вересні 2010 року, коли відбувся візит делегації міста Херцег Нови на чолі з мером Деяном Мандичем до Одеси й Одеської області. Відбулася зустріч із керівництвом області й міста, відвідування міст Іллічевськ і Білгород-Дністровський, чорногорські гості ознайомилися з Одесою, побували в Одеському медичному університеті, Одеському театрі опери та балету, у промислово-торгівельній компанії “Шабо”.

За результатами візиту був підписаний меморандум про співпрацю між Одеською обласною радою і громадою міста Херцег Нови. Як відзначив Деян Мандич, підписання меморандуму означає, що тепер громадяни двох країн будуть частіше їздити один до одного, а для цього треба домовитися про регулярне авіасполучення. Також він сказав про можливість співпрацю в судноремонтній галузі, а також у сфері культурних обмінів, туризму. Сторони домовились і про візит-відповідь делегації з Одеси до Чорногорії [104].

У вересні 2011 року візит-відповідь одеської делегації на чолі із заступником голови облдержадміністрації Дмитром Волошенковим успішно відбувся. Українська й чорногорська сторони продовжили співпрацю у сферах культури та туризму. За результатами зустрічі в Херцег Нови керівник громади цього міста підкреслив порозуміння представників міст-побратимів і висловив думку про те, що посольству України у Чорногорії треба підготувати бізнес-план співпраці чорногорських міст із Україною. Це свідчило про те, що в Чорногорії реально оцінювали економічний потенціал України для подальшої співпраці [105].

Український Харків і чорногорська історична столиця Цетиньє були містами-побратимами з 2005 року. Але контакти між Харковом і Цетиньє мали епізодичний характер. Тому виникла необхідність їх активізації, але тепер уже в умовах, коли Чорногорія набула незалежності. Тому мер Цетиньє Олександр Богданович і міський голова Харкова Геннадій Кернес 19 квітня 2011 року підписали протокол про співпрацю в соціальній, гуманітарній та інших сферах. Керівники двох міст особливу увагу звернули на співпрацю у сфері культури,

туризму й освіти. Геннадій Кернес запропонував мешканцям Цетиньє на пільгових умовах приїхати до Харкова в дні проведення чемпіонату Європи з футболу в Україні в 2012 році. Він підкреслив особливу важливість введення прямого авіасполучення між Харковом і Чорногорією, тому що Харків є другим за кількістю населення містом в Україні та її промисловою столицею.

Відомо, що чорногорці були гостями України й Польщі під час проведення в 2012 році чемпіонату Європи з футболу, хоча збірна Чорногорії не потрапила до кола учасників його заключної частини. Але футбольна тема знайшла своє продовження в українсько-чорногорських відносинах у 2013 році. Тоді Чорногорія й Україна опинилися в одній відбірковій групі чемпіонату світу з футболу 2014 року. Особливі емоції вболівальників обох країн викликав матч між збірними України й Чорногорії, який відбувся в Подгориці 7 червня 2013 року. Збірна України перемогла із рахунком 4:0, і це викликало бурхливі емоції в місцевих уболівальників. Але не тільки в них. Два сектори на стадіоні заповнили українські вболівальники, які співали гімн України 15 хвилин і раділи, тому місцева поліція ще годину після матчу тримала українських вболівальників на стадіоні, щоб запобігти масових зіткнень із місцевими фанатами на емоційному підґрунті. Це мало продовження в прикрому інциденті, коли офіційний сайт футбольного союзу Чорногорії був заблокований для користувачів інтернету з України. Футбольний союз Чорногорії не визнав цього факту в контексті поразки збірної Чорногорії, а пояснив, що блокування запитів із України на сайті відбулося після хакерських атак, що відбувалися з липня по вересень 2012 року [107].

Емоційний фон, який супроводжував цей футбольний матч передався й державним діячам обох країн. Чорногорські урядовці через ЗМІ підтримали своїх футболістів, а колишній Президент України радісно привітав українську збірну на своєму офіційному сайті. До речі, ні збірна України, ні збірна Чорногорії до заключної частини чемпіонату світу 2014 року за результатами у відбірковій групі не потрапили.

Треба відзначити співпрацю міст-побратимів Львова й Подгориці. Її економічну основу забезпечили туристичні фірми обох країн, які активно співпрацюють уже багато років. Активним був культурний обмін між Львівською областю й Чорногорією. Тому, коли в Чорногорії взимку 2012 року мало місце стихійне лихо (у лютому більше тижня без перерви йшов сніг, товщина снігового покриву наблизилась до 2 метрів), виникли проблеми із забезпеченням продуктами, ліками, паливом і всім необхідним, саме до керівництва Львівської області за допомогою звернулася влада Подгориці. Це звернення було підтримано посольством України в Подгориці. У своєму листі до Львівської обласної державної адміністрації посол Оксана Слюсаренко писала: "Розуміємо, що і в Україні дуже непроста ситуація, але пропонуємо розглянути можливість перерахунку деякої суми грошей на "Рахунок солідарності", які будуть використані для подолання наслідків надзвичайної ситуації та придбання необхідних продуктів, ліків, палива та іншого" [108]. Цей лист українського посла Львівська обласна державна адміністрація оприлюднила 23 лютого 2012 року. Львівщина надала допомогу Чорногорії.

Посольство України в Чорногорії приділяло особливу увагу розвитку дружніх зв'язок між українськими й чорногорськими містами. Було розуміння того, що саме у рамках співпраці міст-побратимів збільшуються й міцніють неформальні, неофіційні зв'язки між громадянами обох країн. А це в свою чергу впливало на загальний стан українсько-чорногорських відносин. Тому посол Оксана Слюсаренко докладала свої зусилля до збільшення кількості українських міст-побратимів із чорногорськими містами. Про це свідчить, наприклад, візит Оксани Слюсаренко й директора Харківського підприємства "Муніципальна компанія використання відходів" Федора Лученка до Колашину, що відбувся на запрошення місцевого адвоката і власника ТВ-каналу Зорана Ракочевича 2 березня 2010 року.

Українських гостей у Колашині, окрім Зорана Ракочевича, зустрів директор Колашинських комунальників Олександр Дожич. Тому не дивно, що частину зустрічі було присвячено проблемі утилізації відходів у місті. Оксана Слюсаренко запропонувала очільникам Колашина започаткувати з одним із українських міст побратимські зв'язки, що сприятиме економічній співпраці, особливо в питаннях інвестування в будівництво в Колашині нового заводу питної води та у сфері місцевих ЗМІ [109].

Північна частина Чорногорії (Бієло Поле, Колашин, Плевля) цікавила українське посольство як для розвитку економічних зв'язків, так і для співпраці у сфері туризму. Тому посол Оксана Слюсаренко неодноразово відвідувала цей регіон Чорногорії і пропонувала місцевій владі різні варіанти співпраці з Україною. Але реальні результати цих контактів можна було отримати тільки через деякий час [110].

Так само не знайшли свого продовження й неодноразові контакти з чорногорськими урядовцями керівництва Вінницького національного аграрного університету й інституту цукрових буряків та енергетичних культур НААНУ в 2012–2013 роках [111].

Драматичні події в Україні в третій декаді листопада 2013 року, після того, як уряд своєю постановою призупинив роботу над угодою про асоціацію з ЄС, а колишній Президент Віктор Федорович Янукович 29 листопада на саміті у Вільнюсі не підписав Угоду про асоціацію з ЄС, викликали глибоку стурбованість керівництва Чорногорії і постійну увагу чорногорських ЗМІ та громадянського суспільства. Жорстоке побиття правоохоронцями молоді на Майдані в Києві вночі 30 листопада викликало обурення демократичних сил Чорногорії. Чорногорське телебачення неодноразово показувало сюжети, пов'язані з подіями в Києві, насамперед кадри побиття правоохоронцями молоді вночі 30 листопада й багатотисячну демонстрацію протесту в Києві 1 грудня 2013 року. Значну увагу цим подіям приділяли й друковані видання – газети й журнали. Оцінка подій в Україні, у зв'язку із відмовою від підписання угоди про асоціацію з ЄС, у чорногорському суспільстві не була одностайною, проєвропейською. Багато в чому це було продовження суспільно-політичної дискусії в самій Чорногорії щодо вибору зовнішньополітичної стратегії цієї західнобалканської країни. Кількість симпатиків до Росії та Сербії залишалась великою, тому вибір Віктором

Януковичем проросійського вектору зовнішньополітичної орієнтації цієї частини чорногорської спільноти не розглядався як драматичний.

Керівництво Чорногорії уважно спостерігало за розвитком подій в Україні. Воно отримувало інформацію про протистояння влади й повсталого народу із багатьох джерел і його симпатії були на боці Євромайдану та опозиції, особливо після того, як українські правоохоронці застосували силу й спецзасоби проти мирних демонстрантів. Президент Чорногорії Філіп Вуянович, прем'єр-міністр Міло Джуканович і члени уряду, голова Скупщини Ранко Кривокапич і парламентська більшість у своїх оцінках українських подій постійно враховували позицію й ставлення до них провідних європейських країн і США. Це відповідало й обраному зовнішньополітичному курсу Чорногорії, і необхідності солідарних дій із ЄС у цій ситуації. Постійне посилення російського втручання у внутрішні справи України, починаючи з літа 2013 року, формувало серед урядовців Чорногорії настрої перегляду свого ставлення до відносин із Російською Федерацією в унісон із позицією європейських держав.

У центрі європейської політики, пов'язаної з Україною в 2013–2014 роках, опинився Ранко Кривокапич, який у той час виконував обов'язки Президента Парламентської асамблеї ОБСЄ. Його участь в українських подіях у форматі ОБСЄ дозволяла чорногорському керівництву бути не тільки добре поінформованим про хід їхнього розвитку, але й мати необхідну інформацію про оцінки, плани й наміри керівництва європейських країн, США та РФ. Є підстави вважати, що і Ранко Кривокапич, і чорногорське керівництво сподівалися досягнути конструктивного вирішення української кризи, підтвердити незалежність і суверенність України як європейської держави, і не допустити кровопролиття.

Про наміри дій Ранко Кривокапича, як голови ПА ОБСЄ, та його зусилля щодо налагодження діалогу між владою Віктора Януковича й опозицією свідчить зміст прес-конференції, яка відбулась 5 грудня 2013 року в Києві, під час візиту Ранко Кривокапича до української столиці. По-перше, Ранко Кривокапич підтримав переговори в Тристоронньому форматі ЄС–Україна–Росія щодо євроінтеграції України. “Що торкається ЄС, Росії та України, то це три міжнародні суб'єкти – дві держави, а третій суб'єкт, але не окрема країна. Будь-яка зустріч, будь-яка модель, котра здатна була б допомогти вирішувати подібні спори є корисною”, – сказав він (до речі, аналогічний формат переговорів щодо євроінтеграції України запропонував 21 листопада 2013 року уряд Януковича–Азарова. Тоді керівництво ЄС не погодилося на такий формат переговорів, а Росія дала згоду. Ранко Кривокапич підтримав цю пропозицію після візиту до Києва, тому що він розумів і гостроту протистояння між владою і повсталим народом, і високий рівень залежності рішень Віктора Януковича і владної верхівки України від позиції Москви. Подальший розвиток переговорного процесу під час Майдану підтвердив слушність міркувань Ранко Кривокапича як президента Парламентської Асамблеї ОБСЄ) [112].

По-друге, Ранко Кривокапич на прес-конференції заявив про готовність ОБСЄ допомогти політичним силам України налагодити переговорний процес для того, щоб подолати кризу. “Якщо парламентська більшість і опозиція прийдуть до згоди, що їм необхідно, то ми згодні. Я вважаю, що Україна сама зможе це подолати у демократичному форматі, але якщо ми будемо Україні потрібні, ми це зробимо”, – сказав Ранко Кривокапич. До цього він додав, що ОБСЄ “може щось робити в країні після офіційного звернення демократично обраної влади – уряду і парламенту” [112].

По-третє, Ранко Кривокапич розповів представникам ЗМІ про складність ситуації в Києві, проблеми спілкування як з владою, так і з опозицією. Призначена зустріч із лідерами опозиції була скасована в останній момент. Але Ранко Кривокапич підкреслив, що він готовий до зустрічі з лідерами опозиції і буде докладати до цього зусилля. Він підкреслив необхідність діалогу між урядом України, опозицією та демократичними інституціями. “Протести допомагають закладати основи демократії в Україні і дозволяють людям мирно висловлювати думки”, – сказав Ранко Кривокапич, завершуючи прес-конференцію [112].

Ранко Кривокапич перебував у Києві 5 і 6 грудня 2013 року у зв'язку із проведенням спеціального засідання Ради міністрів ОБСЄ. Воно зібрало представників 70 країн світу. Його проведення до останнього моменту було під питанням у зв'язку із широкомасштабними подіями в столиці України. Із метою забезпечення заходів безпеки засідання Ради міністрів ОБСЄ проходили в Міжнародному виставковому центрі в лівобережній частині Києва, але пікети протестувальників були і в цій частині міста. Із делегатами ОБСЄ зустрічався особисто прем'єр-міністр України Микола Азаров, який намагався продемонструвати готовність влади до діалогу з опозицією та протестувальниками. Він звинувачував “радикалів”, які хочуть досягти влади без виборів, тобто насильницьким шляхом. Але українські журналісти, які мали можливість взяти участь у заході, спростували тезу про налаштованість влади на діалог. Вони довели до відома учасників Ради міністрів ОБСЄ інформацію про факти насилля й жорстокості з боку правоохоронців, які протистояли протестувальникам на Майдані. Ранко Кривокапич і помічниця державного секретаря США Вікторія Нуланд закликали до переговорів щодо врегулювання ситуації в Україні і необхідності об'єктивного розслідування фактів побиття журналістів і мирних протестувальників. Ранко Кривокапич підкреслив тезу про готовність ОБСЄ взяти участь у процесі нормалізації ситуації в Україні у разі дотримання відповідної процедури [113].

Окрім Миколи Азарова, Ранко Кривокапич зустрічався 4 грудня 2013 року з головою Верховної Ради України Володимиром Рибак. Останній довів до відома свого колеги з Чорногорії свої намагання започаткувати на платформі парламенту “круглий стіл”, за участю всіх парламентських фракцій. Він висловив свою незгоду із захопленням і блокуванням протестувальниками адміністративних приміщень і державних установ, визначивши ці дії, як порушення закону. Взагалі Володимир Рибак намагався заспокоїти Президента Парламентської асамблеї ОБСЄ і підтвердити готовність влади подолати політичну кризу [114].

Хоча безпосередня зустріч Ранко Кривокапича з лідерами української опозиції не відбулася, він був ознайомлений із зверненням лідерів опозиції Віталія Кличка, Арсенія Яценюка й Олега Тягнибока до учасників Ради міністрів ОБСЄ. У цьому зверненні підкреслювалося, що "режим Януковича також почав широкомасштабні репресії проти учасників акцій протесту по всій Україні. З 30 листопада по 3 грудня 2013 року міліція відкрила 53 карні справи проти демонстрантів. Декого із них по цинічно сфабрикованим звинуваченням арештували мінімум на 2 місяці. ...Ми вважаємо, що учасники засідання повинні рішуче виступити проти політичних репресій в Україні, підтримати мирні протести сотень тисяч українців, які виступають за європейський вибір і повагу до своїх прав" [115].

Під час свого перебування в Києві 4–6 грудня 2013 року Ранко Кривокапич не тільки всебічно ознайомився із перебігом подій в Україні, але й ще раз переконався в правоті позиції Парламентської Асамблеї ОБСЄ та європейської спільноти, яка була задекларована 2 грудня 2013 року у відповідній заяві. Тоді ПА ОБСЄ засудила використання сили й прояви насилля в Україні, а також зіткнення учасників демонстрацій і правоохоронців. "Ми маємо наміри сприяти демократичному потенціалу української держави для того, щоб забезпечити дотримання закону всіма учасниками", – підкреслив Ранко Кривокапич [116].

Зростаюча симпатія керівництва європейських країн і США до вимог протестувальників в Україні, відсутність бажання влади йти на поступки опозиції, домовлятися про шляхи виходу із кризи, ставка колишнього президента України і його оточення на силове вирішення проблеми, сформували позицію Віктора Януковича й уряду на ігнорування позицій європейських інституцій щодо посередництва в діалозі між владою та опозицією, між владою й повсталим народом. Ранко Кривокапич узимку 2014 року був стурбований позицією української влади на чолі з Віктором Януковичем, вважаючи, що продовження тиску влади на права і свободи українців призведе до трагічних наслідків. Із цього приводу Ранко Кривокапич неодноразово робив публічні заяви. Дії та заяви спікера чорногорського парламенту знаходили підтримку не тільки в чорногорському уряді та парламенті, але й значної частини чорногорського суспільства та провідних ЗМІ.

Президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ Ранко Кривокапич емоційно із особистою стурбованістю висловив негативне ставлення до дій української влади, які конкретизувались у протизаконній спосіб затвердження у Верховній Раді так званих диктаторських законів 16 січня 2014 року і спроб силового знищення Майдану. 21 січня 2014 року Ранко Кривокапич зробив офіційну заяву, яку поширила прес-служба ОБСЄ: "Я був засмучений, коли дізнався про насилля в Україні. Мої думки зараз разом із учасниками мітингів і міліціонерами, які отримали поранення. Мої колеги із Парламентської Асамблеї і я особисто боялись, що тиск на громадянські свободи в Україні буде продовжено, так само як і на право громадян на збори і свободу слова. І цей тиск додасть ескалації поточного конфлікту і заведе країну у глухий кут. Здається, що ці перестороги і наші побоювання підтвердились. Я закликаю обидві сторони зберігати спокій і проявляти витримку", – заявив президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ. До цього він додав, що політики в Україні зобов'язані налагодити всебічний діалог і пошук вирішення ситуації. Він запевнив, що парламентарі ОБСЄ продовжують уважно стежити за ситуацією в Україні [117].

23 січня 2014 року Ранко Кривокапич зробив спеціальну заяву Парламентської асамблеї ОБСЄ у зв'язку із загибеллю людей 22 січня під час зіткнення протестувальників і правоохоронців на вулиці Грушевського в Києві. Зіткнення між протестувальниками і підрозділами спецназу "Беркут" та іншими правоохоронними структурами відбувалися в Києві на вулиці Грушевського з 19 січня 2014 року. Генпрокуратура України офіційно підтвердила факти смерті двох протестувальників від вогнепальних поранень. Але українські ЗМІ називали кількість загиблих від трьох до шести осіб. Увечері 22 січня був опізнаний загиблий чоловік із ознаками тортур, якого знайшли в лісі в Бориспільському районі Київської області. Це був активіст Євромайдану Юрій Вербицький, якого було викрадено із Київської міської лікарні 21 січня.

У своїй заяві Ранко Кривокапич підкреслив: "Ці смерті є небезпечною ескалацією протестів, які охопили Україну, і вони повинні перекопати уряд і опозицію – більше, ніж будь-які зовнішні заклики – у життєвій необхідності конструктивного діалогу" [118].

Ранко Кривокапич підтвердив, що Парламентська Асамблея ОБСЄ готова надати будь-яку необхідну допомогу обом сторонам конфлікту для його вирішення. "Ми також повторюємо свій заклик, як до поліції, так і до протестувальників, проявляти витримку і утримуватись від насилля та провокацій. Уряд зараз зобов'язаний провести всебічне і прозоре розслідування загибелі людей", – наголосив Ранко Кривокапич у своїй заяві [118].

Позиція ОБСЄ й особисто Ранко Кривокапича у визначенні змісту й перебігу подій в Україні була важливою для формування громадської і урядової позиції в європейських країнах. Авторитет ОБСЄ відігравав у цьому процесі не останню роль. Це визнавали колишній Президент Віктор Янукович і його оточення. У кризовий момент подій узимку 2014 року Віктор Янукович від'їждив у Швейцарію Миколу Азарова для зустрічі з головою ОБСЄ і роз'яснення позиції української влади. Микола Азаров намагався виправдати застосування насилля щодо протестувальників. Його аргументи не знайшли підтримки з боку керівництва ОБСЄ.

Політична криза в Україні продовжувала знаходитись у центрі уваги Парламентської Асамблеї ОБСЄ і в лютому 2014 року. 14 лютого 2014 року ситуація в Україні обговорювалася на тринадцятій зимовій зустрічі Парламентської Асамблеї ОБСЄ у Відні. Напередодні Асамблеї у Відні Ранко Кривокапич публічно привітав українців із скасуванням недемократичних законів, які були в протиправний спосіб проголосовані у Верховній Раді 16 січня 2014 року. Він також позитивно прокоментував рішення уряду Миколи Азарова піти у відставку. Ранко Кривокапич знову закликав до миру в Україні й припинення проявів насилля.

Засідання тринадцятої зимової Парламентської Асамблеї ОБСЄ 14 лютого 2014 року, яке значну частину свого часу приділило обговоренню ситуації в Україні, було не тільки змістовним, але й емоційним. Учасники засідання змогли відчувати настрої українських протестувальників, коли Ранко Кривокапич на прохання українського опозиціонера Валентина Наливайченка, надав слово для виступу відомій у Європі співачці й громадській активістці Руслані. Засідання у Відні віддзеркалило стурбованість європейської спільноти за подальшу долю України й українців [119].

Важливою частиною засідання у Відні була й зустріч Ранко Кривокапича із членами делегації України в ОБСЄ. У цій зустрічі брали участь представники всіх фракцій українського парламенту. Відбулася складна розмова, де серед обговорюваних питань було й питання про потенційну ескалацію політичної кризи в Україні. Р. Кривокапич закликав українських парламентарів зробити все можливе, щоб не допустити трагічного сценарію подій [120].

Як відомо, владна верхівка на чолі з колишнім Президентом Віктором Януковичем свідомо пішла на ескалацію насилля в Києві та інших містах України, із метою силового вирішення на свою користь питання про збереження й подальше функціонування корумпованого, антинародного й антидемократичного, проросійського режиму. Спецпідрозділам поліції та СБУ була видана бойова зброя і набої. Вони отримали наказ щодо відкриття вогню по протестувальниках на Майдані та штурму захоплених адміністративних споруд. У результаті дій правоохоронців, які зберегли вірність Віктору Януковичу та його урядовцям, у центрі Києва, на очах у тисяч людей, представників українських і світових ЗМІ, загинуло чимало мирних людей, які відстоювали свої права і свободи, бажання жити в демократичній країні за європейськими стандартами. Для виправдання запланованого злочину по розстрілу людей на центральній площі столиці України й розв'язування рук керівництву МВС і СБУ, було зроблено публічну заяву про проведення владою антитерористичної операції. Такі дії влади Віктора Януковича остаточно переконали європейську спільноту, світових лідерів і уряди демократичних країн у злочинній сутності цієї влади. Такий висновок поділяла і влада Чорногорії, і демократично налаштоване чорногорське суспільство. У трагічні для України дні чорногорські політики, як із проурядових, так і опозиційних партій, постійно спілкувались із послом України в Чорногорії Оксана Слюсаренко, співчували українцям, висловлювали своє обурення фактами масової загибелі людей у центрі Києва, сподівались на швидке відновлення мирного життя і політичного діалогу в Україні. Саме таким був зміст зустрічі в Подгориці 20 лютого 2014 року між головою Соціалістичної народної партії Чорногорії Срджаном Миличем і Оксаною Слюсаренко [121].

Ранко Кривокапич, як Голова Парламентської асамблеї ОБСЄ і голова Скупщини Чорногорії, був у трагічні дні лютого 2014 року послідовним у своїх діях і заявах щодо української кризи та подій, які відбувались у Києві та в інших містах України. 19 лютого 2014 року в Копенгагені Ранко Кривокапич жорстко засудив ескалацію насилля в Україні й знову закликав до поновлення діалогу й парламентської діяльності у Верховній Раді з метою урегулювання кризи. "18 лютого увійде в історію України, як "день ганьби". Хаос, який відбувається у Києві, викликає не тільки шок і глибоку стурбованість ОБСЄ і всіх, хто слідкує за українськими подіями. Не може бути виправдання насиллю, яке призвело до загибелі і поранень двох сторін. Винні повинні бути притягнуті до відповідальності", – цитуються слова Ранко Кривокапича в повідомленні прес-служби ОБСЄ [122].

"Я також хочу зробити заяву відносно проголошеної спец-службами України антитерористичної операції: її не треба проводити, і вона не може бути використана, як інструмент подальшого насилля і залякування", – додав Ранко Кривокапич [122].

Враховуючи свої особисті контакти із Головою Верховної Ради України, Ранко Кривокапич звернувся до нього із конкретною пропозицією: "Я закликаю спікера Верховної Ради Володимира Рибачка прискорити поновлення парламентської діяльності і пошук компромісу між законодавцями" [122].

Перемога Революції Гідності в Україні, утеча колишнього Президента Віктора Януковича та його владного оточення, перехід влади до опозиційних сил, військово-політичне втручання у внутрішні справи України Російської Федерації сформували увагу до українських справ, як першочергову і найбільш актуальну і для Ранко Кривокапича й ОБСЄ, і для політичних очільників США та європейських країн. Це підтвердив сам Ранко Кривокапич у розмові із представниками чорногорських ЗМІ 4 березня 2014 року. Він сказав, що його турбує розвиток ситуації в Криму й східних та південних областях України. Він закликав усі країни – членів ОБСЄ, включаючи Російську Федерацію, дотримуватися Хельсінкських угод. Він нагадав, що згідно тексту Хельсінкських угод втручання у внутрішні справи іншої держави, а також порушення її державних кордонів є недопустимим. Він закликав Росію й Україну вжити термінові заходи для пошуку виходу із ситуації, що склалась і повідомив про наміри ОБСЄ продовжувати відслідковувати ситуацію в Україні [123].

Роль ОБСЄ, як легітимного інструменту європейської спільноти у гальмуванні та локалізації військово-політичного протистояння України і російсько-терористичних сил на території Донецької та Луганської областей та їх прямої підтримки з боку Російської Федерації, є актуальною й надзвичайно важливою. Р. Кривокапич на посаді президента Парламентської Асамблеї ОБСЄ в 2013–2014 роках сформував засади й реальні механізми участі ОБСЄ в нормалізації та локалізації військово-політичного протистояння на Донбасі.

Події в Україні в третій декаді лютого-на початку березня 2014 року поставили перед владою Чорногорії складне завдання: необхідність визначити свою позицію щодо нової революційної влади, а також дати публічну оцінку агресивним діям Російської Федерації в Криму і в східних та південних областях України. Складність завдання полягала в тому, що сучасна Чорногорія економічно (значний туристичний щорічний потік і обсяги придбаної та побудованої нерухомості росіянами в цій західнобалканській країні) і гуманітарно плідно співпрацювала з Російською Федерацією, дотримуючись необхідного балансу в політичних питаннях.

До певного часу керівництво Чорногорії виявилось спроможним гармонізувати у своїй зовнішній політиці євроінтеграційні прагнення й стабільні відносини з Російською Федерацією. Міло Джукановичу, Філіпу Вуяновичу та владній верхівці Чорногорії необхідно було враховувати наявність серед значного відсотка чорногорської спільноти симпатиків до Росії.

Треба віддати належне вищому керівництву Чорногорії, яке рішуче підтримало Україну, як незалежну державу, і українців, як народ, який виборює демократію, свободу і європейські норми життя. 5 березня 2014 року уряд Чорногорії на чолі із Міло Джукановичем зробив заяву, в якій підкреслив, що Чорногорія, як кандидат на вступ до ЄС, приєднується до позиції Ради ЄС від 3 березня 2014 року, згідно з якою територіальній цілісності й суверенітету України ніщо не повинно загрожувати. Росія, на думку чорногорського уряду, повинна вивести свої збройні сили у місця їх постійної дислокації в Криму, а Україна й Російська Федерація повинні розпочати мирні переговори з усіх проблемних питань [124].

Чорногорський уряд також підкреслив, що дивиться на розвиток ситуації в Україні з великою пересторогою, пам'ятаючи трагічний досвід розпаду Югославії. Він висловив надію, що Україна і Росія будуть здатні уникнути аналогічного розвитку подій [124].

Влада Чорногорії визнала право нової постреволюційної влади представляти народ України до обрання президента, парламенту, призначення нового складу уряду та керівництва всіх інших державних інституцій. Але вона добре розуміла, що постреволюційна влада в Україні опинилась у надзвичайно складній ситуації і без підтримки США та європейських країн не зможе її швидко і без втрат подолати. На зустрічі Ранко Кривокапича й посла України в Подгориці Оксани Слюсаренко 21 березня 2014 року Голова Скупщини Чорногорії заявив, що без додаткової допомоги від Європейських країн Україна буде складно протистояти Росії. Він підкреслив, що світова спільнота повинна гарантувати суверенітет і територіальну недоторканність України. Ранко Кривокапич також зазначив, що нова постреволюційна влада в цей непростий для України час зобов'язана приймати всі рішення із особливою обережністю й мудрістю. Оксана Слюсаренко від імені українського народу подякувала чорногорській владі й особисто Ранко Кривокапичу за підтримку та розуміння ситуації. Вона запросила Ранко Кривокапича до Києва, а він підтвердив, що планує свій візит до столиці України, як президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ [125].

Ігноруючи міжнародні угоди, які гарантували суверенітет і територіальну цілісність України, усупереч позиції світової спільноти, закликів ООН і ОБСЄ, керівництво Російської Федерації і особисто Президент Володимир Путін взяли курс на військово-політичну окупацію Криму й виведення його з-під контролю постреволюційної влади в Києві. Для прикриття своєї агресії проти України російське керівництво ініціювало проведення так званого "референдуму" в окупованому Криму, а потім аналогічні "референдуми" на окупованій російсько-терористичними військами і спецслужбами Росії частині Донецької та Луганської областей. Щодо цієї ситуації Міністерство закордонних справ Чорногорії, напередодні проведення "референдуму" в Криму зробило заяву, у якій закликала Російську Федерацію утриматися від односторонніх кроків, а також висловило "занепокоєність із-зі відсутності інтенсивного діалогу" між Москвою і Києвом [126].

Конкретне занепокоєння агресивними діями Російської Федерації в Україні публічно висловив під час свого візиту 9–11 квітня 2014 року до США прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джуканович. Він вважав, що події в Україні є сигналом для розширення блоку НАТО і включення до нього Чорногорії. Участь Чорногорії та інших балканських країн у НАТО, на думку Міло Джукановича, було б гарантією стабільності в регіоні, що є найважливішою передумовою розвитку демократії, подолання економічного відставання, вирішення болючих соціальних проблем. Міло Джуканович закликав американських партнерів Чорногорії події в Україні розглядати реалістично для балканських країн. "На Балканах зараз, як на запасному полі, також відбувається жорстоке протистояння пронаатовської і антинатовської політики. Якщо успіхи у деяких інших, віддалених країнах, таких як Сирія, Іран, Україна зрозуміють, як підтримку для проведення антинатовської політики в регіоні, тоді ми повинні ще сильніше турбуватися за майбутнє і стабільність Західних Балкан, а також щодо довіри до НАТО", – заявив Міло Джуканович. Прем'єр-міністр Чорногорії підкреслив, що події в Україні прискорюють необхідність вступу до НАТО його країни, тим більше, що Чорногорія є офіційно кандидатом № 1 на цей вступ [127].

Представники чорногорської влади рішуче виступали не тільки проти так званого "референдуму" в окупованому Криму, але і проти "референдумів" у Донецькій і Луганській областях, які провели озброєні сепаратисти та їхні московські куратори в травні 2014 року. Напередодні їх проведення, Ранко Кривокапич від імені Парламентської Асамблеї ОБСЄ, закликав сепаратистів відмінити "референдуми". "Ідея про те, що вільне і справедливе голосування може відбутись на цих так званих референдумах є абсурдною", – говорить в заяві Ранко Кривокапича. Він додав до цього, що ці референдуми повністю нелегітимні в очах міжнародного співтовариства [128].

Після того, як сепаратисти все ж таки провели свої "референдуми" в Донецькій і Луганській областях, Ранко Кривокапич дав їм публічну оцінку: "Пародія на голосування" [129]. Зрозуміло, що ЄС і ОБСЄ не визнали факт і "результати" кримського, донецького й луганського "референдумів". Чорногорська влада була солідарною з такою оцінкою і позицією. Тому вона навесні 2014 року, після анексії Криму, відразу приєдналася до санкцій, які ввели європейські країни проти Російської Федерації, а Президент Чорногорії Філіп Вуянович проігнорував особисте запрошення Володимира Путіна і не поїхав на День Перемоги 9 травня до Москви, залишившись у Подгориці [130].

Для розуміння позиції чорногорської влади щодо агресії Російської Федерації проти України навесні 2014 року, треба підкреслити факт офіційної та публічної підтримки верхівкою Чорногорії резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року, яка закликала до поваги територіальної цілісності України [131]. Суттєвою є послідовність, із якою Чорногорія підтримувала й впроваджувала всі санкції ЄС

проти Російської Федерації, у зв'язку з агресією проти України, порушенням її суверенітету й територіальної цілісності. 8 травня 2014 року чорногорські ЗМІ поширили інформацію про приєднання Чорногорії до нових санкцій ЄС проти політичних діячів Росії та України, які порушували норми міжнародного права. Серед цих діячів були російські вищі посадові особи: Дмитро Рогозін, Валентина Матвієнко, Сергій Глазьев та інші. Треба нагадати, що 28 квітня 2014 року попередній санкційний список був доповнений ЄС ще 15 прізвищами [132].

Незважаючи на відкрите незадоволення влади Російської Федерації участю Чорногорії в антиросійських санкціях, а пізніше і контрзаходи проти Чорногорії, влада Чорногорії не відмовилася від співпраці з ЄС у вирішенні проблеми українсько-російського протистояння. 16 грудня 2014 року уряд Чорногорії задекларував безумовну готовність приєднатися до всіх без винятку рішень ЄС, навіть якщо вони йдуть у розріз із важливими стосунками цієї країни з Російською Федерацією. Про це відкрито заявив прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джуканович під час прес-конференції в Брюсселі з нагоди наступного раунду переговорів про вступ Чорногорії до ЄС. "Рішення про приєднання до санкцій було для нас непростим, враховуючи наші дуже добрі відносини з Росією", – зазначив Міло Джуканович [133].

Під час прес-конференції у Брюсселі 16 грудня 2014 року Міло Джуканович пояснив мотивацію позиції чорногорської влади. "Крім того, ми добре знаємо, що таке санкції, адже Чорногорія сильно постраждала в 90-х роках, коли санкції було запроваджено проти Югославії, що тоді розвалювалась. Але ми хочемо стати повноправним членом ЄС. Тому ми вирішили, що приєднемося до всіх рішень ЄС, навіть коли нам не подобається їх суть", – заявив він [133].

19 березня 2015 року голова Євросоюзу Дональд Туск і лідери найбільших європейських держав – Німеччини і Франції – Ангела Меркель і Франсуа Олланд домовилися про збереження секторальних санкцій проти Російської Федерації до виконання й дотримання Мінських угод. Чорногорія підтримала це рішення 30 липня 2015 року 1 продовжила свою участь у санкціях проти Росії [134].

Уряд Чорногорії підтвердив свою участь у персональних санкціях проти діячів колишньої української влади, які обіймали ключові посади за часів правління Віктора Януковича: Віктора Януковича, Віталія Захарченка, Володимира Пшонки, Олега Лукаш, Андрія Ключова, Віктора Ратушняка, Артема Пшонки, Сергія Ключова, Миколи Азарова, Серія Курченка, Дмитра Табачника, Раїси Богатирьової, Сергія Арбузова, Олександра Клименка, Едуарда Ставицького. Для них санкції були введені до 6 березня 2016 року й пізніше продовжені. Участь Чорногорії в персональних санкціях проти діючих російських можновладців була особливо неприємною для керівництва Російської Федерації на чолі з Володимиром Путіним, оскільки російська верхівка продовжувала всебічну боротьбу за розширення свого впливу на Балканах [134].

20 грудня 2015 року чорногорські й українські ЗМІ прокоментували постанову уряду Чорногорії, опубліковану на урядовому сайті. Ця постанова продовжила обмежувальні заходи, які до цього були встановлені рішенням Ради ЄС, згідно з яким заборонявся імпорт і експорт до окупованого Росією Криму й Севастополя.

Урядовий документ забороняв ввезення до Чорногорії товарів із Криму або Севастополя, а також забороняв пряме або непряме фінансування чи надання фінансової допомоги, страхування й перестрахування, пов'язаних із ввезенням товарів походженням із Криму або Севастополя. До цього підкреслювалося, що ці обмеження не поширювалися на кримські товари, які отримали сертифікати та підтвердження походження від української влади [135].

Урядова постанова забороняла чорногорським громадянам придбання нерухомості в Криму і в Севастополі й цінних паперів, які мають відношення до окупованого регіону. "Забороняється продаж, поставка, передача або експорт товарів і технологій від громадян Чорногорії, з нашої території або з використанням суден або літаків під прапором Чорногорії", – йдеться в документі. Круїзним судам із Чорногорії також було заборонено заходити в порти і гавані Криму [135].

Уряд Чорногорії встановив термін дії цієї постанови до 23 червня 2016 року, але після завершення цього терміну дія передбачених заходів була продовжена.

Позиція чорногорської влади щодо подій в Україні, підтримка перемоги повсталого народу на Майдані, солідарність із ЄС в питанні українсько-російського протистояння, участь в антиросійських санкціях викликали глибоке незадоволення у верхівки Російської Федерації і особисто Президента Володимира Путіна. Чорногорія, з її прозахідною зовнішньополітичною орієнтацією, заважала реалізації російських планів відновлення свого впливу на Західні Балкани. Тому до участі Чорногорії в санкціях проти Росії її керівництво поставилось з усією серйозністю. Хоча публічно демонструвалася підкреслена зневага до Чорногорії, її євроінтеграційних зусиль. Так, коли у грудні 2015 року уряд Чорногорії на своєму офіційному сайті опублікував постанову із переліком реальних економічних санкцій проти окупованого Росією Криму й Севастополя, голова комітету Державної Думи Російської Федерації Олексій Пушков 20 грудня 2015 року написав у своєму мікроблозі Twitter: "Чорногорія підтримала санкції по відношенню до Криму й Севастополя. Ось як! Є міжнародні події, які не мають взагалі ніякого значення. Це – одна з них" [136].

Але Президент Росії Володимир Путін і прем'єр-міністр Дмитро Медведев так не вважали. Чорногорія була негайно включена до переліку країн, на які поширювалися російські антисанкції. Про це Дмитро Медведев зробив публічну заяву 13 серпня 2015 року [137].

Одночасно із більш жорстким, ультимативним курсом Кремля по відношенню до Чорногорії та чорногорської влади була започаткована й швидко набрала оберти ідеологічна, пропагандистська кампанія. Для цього були залучені російські, сербські та опозиційні чорногорські медіа-ресурси. Активна роль у цій кампанії відводилася авторитетній у Чорногорії православній церкві, окремим проросійським і просербським

громадським організаціям. Керівництво Чорногорії реально оцінювало цю загрозу й проінформувала про її зростання своїх західних партнерів. Із відкритих джерел відомо про секретний лист міністра закордонних справ Чорногорії Ігоря Лукшича на адресу міністра закордонних справ ФРН Франка-Вальтера Штайнмайєра, у якому чорногорський міністр звинувачує Москву в спробах дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Чорногорії [138].

Події, які розгорнулись у Чорногорії восени 2015 року підтвердили пересторогу чорногорського керівництва. Масові антиурядові демонстрації активно підтримувалися ззовні.

Окупація Росією українського Криму, військово-політична агресія проти України в Донецькій і Луганській областях, проукраїнська реакція США, Канади, Австралії, ЄС та переважної частини європейської спільноти переконали політичну еліту Чорногорії в необхідності пришвидшення своїх євроінтеграційних намірів. Із особливою гостротою постала проблема забезпечення стабільності й миру на Західних Балканах, враховуючи стійке бажання керівництва Російської Федерації включити цей регіон до сфери своїх геополітичних інтересів. Ставка робилася на проросійські та просербські сили в Сербії, Чорногорії, Боснії і Герцеговині, Македонії. Тому є зрозумілою активність у 2014–2016 роках прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича, з метою забезпечення вступу Чорногорії до НАТО. Міло Джуканович публічно визнавав вступ до НАТО як стратегічне завдання чорногорської зовнішньої політики, своє особисте політичне завдання. Він ніколи не приховував, що бажання уряду Чорногорії пришвидшити вступ до НАТО пов'язане з розгортанням російської агресії проти України, застосуванням Росією технологій гібридної війни [139].

Якщо прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джуканович і міністр МЗС Ігор Лукшич зосередилися на вирішенні питання вступу до НАТО, то голова Скупщини Ранко Кривокапич, у межах виконання до почату липня 2014 року повноважень президента Парламентської Асамблеї ОБСЄ, докладав значних зусиль до дипломатичного вирішення проблеми українсько-російського протистояння, недопущення подальшої ескалації військово-політичної агресії проти України. Він підтримав рішення Постійної Ради ОБСЄ про впровадження моніторингової місії ОБСЄ по всій території України, включаючи Крим.

На початку квітня 2014 року Ранко Кривокапич відвідав Київ і Москву, із метою налагодження діалогу між владою Російської Федерації і постмайданівською владою України. У Києві Р. Кривокапич зустрівся з виконуючими обов'язки Президента України, Головою Верховної Ради Олександром Турчиновим. Олександр Турчинов у розмові з Ранко Кривокапичем засудив агресію Росії проти України, підтвердив готовність нової української влади вирішувати кримське питання дипломатичним шляхом, але підкреслив, що такого бажання немає в російській сторони. Ранко Кривокапич на це ще раз окреслив позицію ОБСЄ та європейської спільноти: "Ми це декларували багато разів, але це тільки початок, і нам треба ще дуже багато зробити для України. ОБСЄ робить все, щоб стимулювати діалог для вирішення проблеми Криму мирним шляхом". Українська сторона була згодна на переговори у форматі ОБСЄ.

У Москві Ранко Кривокапич мав зустрічі з головою Державної Думи Російської Федерації Сергієм Нарішкіним і спікером Ради Федерації Валентиною Матвієнко. Ранко Кривокапич, як результат дискусій із російськими можновладцями, домовився про переговори між українською та російською парламентськими делегаціями 11 квітня у Відні. Було визначено, що російську делегацію очолить спеціальний представник ОБСЄ по боротьбі з тероризмом і член комітету Держдуми з безпеки Микола Ковальов, а з української боку – голова комітету Верховної Ради Олег Зарубинський [141].

Під час візиту до Москви Ранко Кривокапич, у розмовах із представниками російської влади, постійно підкреслював, що для європейської спільноти важливим є бажання Росії вирішувати проблемні питання з Україною дипломатичним шляхом, а не військово-політичними методами. Він також висловив скепсис із приводу перспективи ефективного й швидкого вирішення проблеми українсько-російського протистояння шляхом уведення санкцій проти Росії. "Застосування санкцій не можна розглядати як засіб вирішення аналогічних проблем. Санкції не дають швидких результатів, а ситуація в Україні потребує швидких рішень" [142]. Тому Ранко Кривокапич наполягав на терміновому започаткуванні дипломатичних переговорів між Україною і Російською Федерацією під егідою ОБСЄ [141].

Формат переговорів на рівні парламентських делегацій, запропонований Ранко Кривокапичем і ОБСЄ, був дуже важливим з правової точки зору, тому що Москва поставила від сумнів законність перебування на своїх посадах керівників постмайданівської влади в Україні до моменту проведення нових президентських і парламентських виборів та формування нового уряду. Керівництво Російської Федерації не приховувало свого бажання впливати на перебіг майбутніх виборів в Україні, про що Сергій Нарішкін відверто говорив Ранко Кривокапичу 1 квітня 2014 року [142].

11 квітня 2014 року у Відні під егідою ОБСЄ між парламентськими делегаціями України і Російської Федерації відбулися переговори без присутності представників ЗМІ, за результатами яких не склались і не підписувались офіційні документи і заяви. У центрі обміну думками у двосторонньому форматі було питання цілісності і територіальної недоторканості України, проблема Криму. Зрозуміло, що обидві делегації залишилися на своїх позиціях і відстоювали свою точку зору, але Ранко Кривокапич і ОБСЄ вважали, що важливим є сам факт початку двосторонніх переговорів. Перспектива вбачалась у їх продовженні і розвитку прямих контактів [143]. Але переговори під егідою ОБСЄ не знайшли свого продовження. Делегації зустрілись ще один раз. Події в Україні розвивались дуже швидко. Намагаючись скористатись тимчасовою слабкістю українських державних інституцій, дезорієнтацією під масованим впливом російської пропаганди та ЗМІ частини населення Сходу та Півдня України, Російська Федерація продовжила військово-політичне вторгнення в незалежну та суверенну Україну. Юридично Кремль намагався "легалізувати" свою агресію проти України "зверненням" до російської влади колишнього Президента Віктора Януковича, який у той час уже втік до Російської Федерації. Розпочалися військові дії в

Донецькій та Луганській областях, які стали результатом швидкого озброєння сепаратистів російською сучасною зброєю, безпосередньої підтримки їх дій російськими найманцями та регулярними частинами російської армії на українській території. Президент Володимир Путін і російське політичне керівництво поставили за мету знищення незалежності України, її деінтеграції, реалізації стратегічного плану створення на Сході і Півдні України так званої Новоросії. У цих умовах парламентська платформа ОБСЄ виявилась неефективною, тим більше, що стратегічні рішення у сфері зовнішньої політики і у військових питаннях в Російській Федерації розробляло і затверджувало обмежене коло діячів на чолі з Президентом Володимиром Путіним. Державна Дума лише «проштампувувала» своїм голосуванням вже реалізовані або затверджені рішення. Зміст і структура російської влади, діяльність реальних механізмів розробки, затвердження та реалізації зовнішньополітичних рішень не залишали місця для участі російських парламентарів у вирішенні проблеми взаєморозуміння з постмайданівською владою України.

У кінці липня 2014 року закінчився термін головування Ранко Кривокапича в Парламентській Асамблеї ОБСЄ. Він не зміг перемогти на наступних виборах у Парламентській Асамблеї фінського політика Ілкку Канерва, який і очолив цю міжнародну організацію (за Ранко Кривокапича проголосувало 96 депутатів, за Ілкку Канерва – 111). Проте до останніх днів свого головування в ПА ОБСЄ чорногорський політик і спікер Скупщини Чорногорії захищав законні інтереси України на міжнародному рівні. На 23 сесії Парламентської Асамблеї ОБСЄ в Баку, що відбулась у кінці червня 2014 року, Ранко Кривокапич ініціював створення міжнародної парламентської групи для обговорення і визначення шляхів подолання українсько-російських протиріч. До цієї групи увійшли парламентарі України, Росії та інших країн. Ця група стала реальною платформою для підготовки і розгляду конкретних рішень [144]. Залишаючи посаду Президента ПА ОБСЄ, Ранко Кривокапич врів, що участь ОБСЄ під його головуванням створила основу для процесу вирішення української кризи. Він бачив перспективу у віденському форматі переговорів України і Росії [145].

Ранко Кривокапич, голова парламенту Чорногорії та ПА ОБСЄ в період українського Майдану та розгортання російської агресії проти України у 2014–2015 роках, був і є великим симпатиком України та її народу. Він послідовно виступав за збереження незалежності та територіального суверенітету України, засуджував захоплення та окупацію Криму Російською Федерацією, проведення псевдореферендумів у Криму і на Донбасі, розгортання військово-політичної російської агресії в Донецькій і Луганській областях. Ранко Кривокапич з особистою болю сприйняв і публічно коментував трагічні події на Майдані взимку 2013–2014 роках, масову загибель людей 2 травня 2014 року під час антиукраїнських заворушень і пожежі в одеському будинку профспілок, які були організовані і спровоковані деструктивними проросійськими силами. З приводу останніх подій Ранко Кривокапич 3 травня 2014 року зробив заяву як голова ПА ОБСЄ: «Від імені ПА ОБСЄ я засуджую безглузде насилля і оплакую загибель людей, які мали місце в Одесі. Ці події свідчать про шокуючу ескалацію в той час, коли всі громадяни України і міжнародне співтовариство відповідальні за розвиток діалогу і миру» [146].

Погляди на постмайданівську Україну, на нову українську владу, свою симпатію до євроінтеграційних прагнень українців, підтримку їх боротьби за свою незалежність і територіальний суверенітет публічно і неодноразово висловлювали після лютого 2014 року ключові представники політичної еліти Чорногорії, громадські діячі, представники бізнесу, науки, різноманітних асоціацій та ЗМІ. Ця підтримка мала не тільки політичний але й вагомий гуманістичний складник. Тут треба згадати про ініціативу чорногорської туристичної асоціації, яка прийняла на лікування та реабілітацію в 2015–2016 роках більше 100 поранених на Донбасі бійців українських добровольчих батальйонів [147].

Вагомим складником українсько-чорногорських відносин після повалення режиму Януковича в Україні було визнання чорногорською владою легітимності постмайданівської української влади. Бажання нової української влади підтвердити свій мандат довіри з боку народу шляхом проведення в 2014 році позачергових виборів знайшло підтримку та розуміння в керівництві Чорногорії. Ранко Кривокапич, як голова Парламентської Асамблеї ОБСЄ, перебував в епіцентрі подій, пов'язаних із організацією та проведенням моніторингу перебігу президентських перегонів у 2014 році. Він був одним із перших європейських політиків, які публічно привітали Петра Порошенка з перемогою й обранням на посаду Президента України. У вітальній телеграмі Ранко Кривокапич підкреслив, що 100 спостерігачів від ОБСЄ слідкували за проведенням виборів в Україні, які відбулись чесно та прозоро, що надало легітимності цій перемозі. За словами Ранко Кривокапича, «результат цих виборів показав, що український народ висловив своє прагнення до демократії, єдності та стабільності». Ранко Кривокапич підкреслив, що європейська спільнота і ОБСЄ добре розуміють, що перед Президентом України Петром Порошенком стоїть велика кількість проблем, які треба терміново вирішувати, особливо у сфері зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки і забезпечення стабільності в Україні. Особливий акцент Ранко Кривокапич зробив на необхідності проведення конституційних реформ, а також запевнив Президента України, що він може розраховувати у вирішенні цих складних завдань на ОБСЄ [148].

З перемогою на виборах у червні 2014 року Петра Порошенка привітав і Президент Чорногорії Філіп Вуянович. Він і уряд Чорногорії на чолі з Міло Джукановичем не тільки публічно підтримали обрання Президента України Петра Порошенка і нової Верховної Ради восени 2014 року, але й рішуче підтримали Україну у протистоянні з путінською Росією.

Тому чорногорська влада, на відміну від керівництва Сербії, Боснії та Герцеговини, досить ліберально відреагувала на дипломатичний скандал, який мав місце в березні 2014 року у зв'язку з тим, що постмайданівський прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк з'явився на центральних українських телевізійних каналах у пропагандистському кліпі, який був присвячений перспективам вступу до ЄС. У цьому кліпі на європейській карті, замість Сербії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини була помилково позначена

Хорватія. Кліп з особистою участю прем'єр-міністра України викликав гучний скандал на Західних Балканах. Українська дипломатія змушена була вибачитись у Белграді, Подгориці і Сараєво, пояснювати "технічну помилку" виробників кліпу [149].

Посол України в Чорногорії Оксана Слюсаренко з цього приводу була запрошена до МЗС Чорногорії. Вона обговорила "технічний" інцидент з директором Генеральної дирекції з двосторонніх відносин у МЗС Чорногорії Желько Перовичем, надала роз'яснення і вибачилася за дорученням українського уряду [150].

Цей дипломатичний скандал не мав негативних наслідків для українсько-чорногорських відносин, але був вагомим застереженням для нового керівництва МЗС України щодо компетентного вирішення поставленого завдання пропаганди євроінтеграційного курсу України. Українські дипломати ще раз переконались, що підконтрольні Кремлю російські ЗМІ і частина "незалежних" сербських ЗМІ будуть намагатись використовувати будь-який привід, перекручувати будь-який факт із метою формування негативного іміджу постмайданівської влади в Європі [150].

Було б помилкою вважати, що в Чорногорії в 2014–2016 роках існувала абсолютна підтримка суспільством курсу влади стосовно України та участі в санкціях проти Російської Федерації. Особливо треба наголосити, що бажання Міло Джукановича, Філіпа Вуяновича та чорногорської влади прискорити у 2014–2015 роках вступ Чорногорії до НАТО викликало поляризацію поглядів і оцінок чорногорської спільноти щодо подій в Україні та російської агресії проти її незалежності і територіального суверенітету [151].

Не підтримували позицію чорногорської влади з питання української кризи, у першу чергу, антинатовські політичні сили. Такими в 2014–2015 роках були партія "Демос" (лідер Міодраг Лекич), партія "Нова сербська демократія" (Андрій Мандич), Рух за нейтралітет Чорногорії (Марко Мілачич). Активно діяла громадська ініціатива Ne u NATO ("Не у НАТО"). В унісон із цими суспільно-політичними структурами діяла частина чорногорських ЗМІ, наприклад газета "Dan".

Проблемою для чорногорської влади була і є позиція Сербської православної церкви – авторитетної і популярної в Чорногорії. Керівник цієї церкви – митрополит Чорногорський і Приморський Амфілохій (Радович) – рішуче налаштований проти вступу Чорногорії до НАТО, про що неодноразово публічно заявляв. Він підтримує проросійський вектор зовнішньої політики Чорногорії, виступає за зміцнення та розвиток всебічних зв'язків із Російською православною церквою. Митрополит Амфілохій дозволяє собі критично висловлюватись з приводу "утисків" православ'я в Україні. У червні 2016 року він так прокоментував українське питання: "Московська Патріархія має там свою автономну Церкву. На жаль, є й інші, є цей нещасний Філарет. Особисто я маю сумнів, що ця людина у Бога вірує". А далі Амфілохій пояснив своє засудження поглядів і дій очільника православ'я в Україні тим, що "люди, які віддають перевагу не Церкві, Богу, Євангелію, а віддають перевагу державі, нації – це люди, які не належать Духу Православної Церкви, і це – ересь, яка засуджена у 1872 році" [152].

Проросійська й антинатівська суспільно-політична діяльність у Чорногорії базувалась і базується на відповідних настроях серед частини чорногорської спільноти. Згідно з соціологічним опитуванням у червні 2015 року підтримка вступу до НАТО серед громадян Чорногорії складала від 41,6% до 47% (перша цифра – результати опитування Dataг, друга цифра – результати опитування агенції "IPSOS – стратегічний маркетинг"). Але водночас від 39,7% до 41% чорногорців, які мали право виборчого голосу, висловились проти вступу до НАТО [153]. Саме ця частина чорногорської спільноти була соціальною базою для масових маніфестацій і заворушень, особливо в Подгориці восени 2015 року, які були організовані лідерами опозиційного Демократичного фронту за всебічної підтримки державних інституцій Російської Федерації. Прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джуканович, інші чорногорські високопосадовці публічно заявили про допомогу з боку державних діячів Росії, надану організаторам антиурядових виступів [154].

Антиукраїнські настрої в Чорногорії та в інших країнах Західних Балкан, негативний імідж постмайданівської України намагались нав'язати чорногорській спільноті державні і недержавні структури Російської Федерації, просербські та проросійсько налаштовані радикальні угруповання й об'єднання в самій Чорногорії. У 2014–2016 роках вони проводили різноманітні заходи в Чорногорії, ініціювали прес-конференції, брали участь у ток-шоу на телебаченні, друкувались у газетах і журналах, розміщували білборди відповідного змісту. Особлива увага приділялась підготовці та проведенню масових акцій протесту і демонстрацій. Восени 2015 року малоінформованим спостерігачам інколи здавалось, що чорногорські опозиціонери і радикали намагались відтворити в Подгориці київський Майдан. Але зміст протесту і мета лідерів Демократичного фронту свідчили, що в Чорногорії була спроба реалізувати ідею Антимайдану: проти ЄС, НАТО, демократичної та проєвропейської влади на чолі з Міло Джукановичем.

Антиукраїнські акції в Чорногорії висвітлювались на інформаційних ресурсах російських неурядових організацій, хоча мало в кого і в Україні, і в Чорногорії є сумнів щодо зв'язку цих структури зі спецслужбами й державними інституціями Російської Федерації. Ці публікації дають можливість зрозуміти методологію підготовки та проведення антиукраїнських заходів у Чорногорії, склад їх учасників, джерела фінансування. Наприклад, 25 грудня 2014 року в Подгориці відбувся "круглий стіл" "Україна між Сходом і Заходом". Офіційно було продекларовано, що його проведення відбулось згідно з договором про співпрацю між Міжнародним фондом "ОКА" (Росія) і неурядовою організацією "Матица Српска" (Чорногорія). Але реально відбулось зібрання представників антиурядових, проросійських і просербських політичних та громадських організацій, Сербської православної церкви в присутності працівників російського посольства і ЗМІ. Головними спікерами "круглого столу" були "відомий" політолог з України Костянтин Долгов і "відома" політолог з Росії Тетяна Полоскова [154].

Спікери "круглого столу" й більшість доповідачів намагались переконати громадськість Чорногорії, що проекти незалежних держав України і Чорногорії є вигідними США і ЄС, але деструктивними для власних

народів. “Відомий” політолог з України Костянтин Долгов наполегливо підкреслював, що “проект” України має антиросійський зміст, а “проект” Чорногорії – антисербський. Закінчився “круглий стіл” зверненням його учасників до Російської Федерації з метою проведення в Чорногорії активної політики та недопущення її вступу до НАТО. Також було визнано доцільним збільшити фінансування проросійських громадських організацій і структур у Чорногорії. Україні учасники “круглого столу” “відмовили” в перспективі успішної незалежної та суверенної держави без всебічної орієнтації на Російську Федерацію та її керівництво [155].

Проросійський і антиукраїнський вектор діяльності в Чорногорії такої громадської організації як “Матица Српска” мало в кого викликає сумнів. Її керівник Володимир Божович, доктор наук, професор Чорногорського університету, постійно представлений на інформаційних ресурсах так званої “Новоросії”, де закликає до активізації російської зовнішньої політики на Балканах [156].

Активну публічну антиукраїнську кампанію проводила в 2014–2016 роках політична партія “Srpska lista” на чолі з Добрило Дедеичем. Його партія неодноразово проводила антиукраїнські акції в різних містах Чорногорії. Добрило Дедеич і його однопартійці підтримували кремлівський політичний проект створення на українських теренах так званої Новоросії. У серпні 2014 року Добрило Дедеич анонсував швидку перспективу відкриття представництва Новоросії в Чорногорії [157].

Зрозуміло, що влада Чорногорії не поділяла поглядів керівництва “Srpska lista” і не допустила реалізації задумів щодо відкриття так званого представництва фейкової Новоросії в Чорногорії. Але влада Чорногорії не мала засобів завадити Добрило Дедеичу звернутися до тимчасового виконувача обов’язків посла України в Чорногорії Володимира Цибульчака з листом, у якому він закликав постмайданівську владу в Києві припинити масові вбивства росіян (?) і знищення православних церков в Україні (!). Зміст цього антиукраїнського листа був не випадково передрукований частиною чорногорських ЗМІ й активно коментувався в соціальних мережах [157]. Невипадковою була й присутність Добрило Дедеича на інформаційних ресурсах міфічної Новоросії, які функціонували як активний елемент гібридної війни Російської Федерації проти України. Зміст інтерв’ю Добрило Дедеича ресурсу News Front від 6 січня 2016 року підтверджує висновок про те, що цей діяч послідовно відстоює інтереси Російської Федерації в Чорногорії [158].

Антиукраїнську інформацію та настрої в Чорногорії поширювали й заможні вихідці з Донецької та Луганської областей, які в 2014–2015 роках, після початку військових дій на Донбасі переїхали до Чорногорії, де придбали або вже мали нерухомість. Тому не є випадковою поява на антиурядових демонстраціях у Подгориці восени 2015 року прапорів псевдореспублік ДНР і ЛНР. До речі, Служба безпеки України інформувала владу Чорногорії про активних прихильників ДНР і ЛНР, що опинились на чорногорській території, використовуючи українські паспорти [159].

Треба віддати належне державному керівництву Чорногорії, яке послідовно підтримувало в 2014–2016 роках боротьбу України за свою незалежність і територіальний суверенітет. Чорногорія підтримала всі санкції США та ЄС проти Російської Федерації, хоча політично, економічно, гуманітарно була зацікавлена в збереженні й подальшому розвитку продуктивних і взаємовигідних відносин із Москвою. Чорногорська влада не відступила від обраної позиції навіть тоді, коли Росія запровадила проти Чорногорії контрсанкції, а політичні відносини стрімко погіршилися. Це відбулось у серпні 2015 року, коли прем’єр-міністр Російської Федерації Дмитро Медведєв підписав постанову уряду про розширення переліку країн, стосовно яких російська влада застосувала контрсанкції [160].

Але влада Чорногорії продовжувала надавати Україні політичну та гуманітарну допомогу. Про це публічно заявив 19 травня 2016 року генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг після підписання в Брюсселі протоколу про приєднання Чорногорії до НАТО між урядом цієї країни та міністрами закордонних справ країн-членів Альянсу. “Чорногорія вже зараз допомагає Україні, працюючи в рамках трастових фондів для України. І я впевнений, що після набуття статусу повноцінного члена Альянсу, залученість Чорногорії до активності на східному фланзі точно виросте”, – підкреслив Столтенберг [161].

У зв’язку з розгортанням бойових дій на Сході України і в Сирії, у Чорногорії окремими “громадськими” та псевдорелігійними угрупованнями й структурами у 2014–2015 роках проводилася нелегальна кампанія з вербування найманців до лав ІДІЛ у Сирії та ДНР і ЛНР на Сході України. За інформацією чорногорських ЗМІ, станом на кінець серпня 2014 року в лавах ІДІЛ побували 13 громадян Чорногорії (двоє загинули), а на Донбасі в лавах сепаратистів воювали 2 громадяни Чорногорії [162]. Ця тенденція в діяльності радикальних угруповань у Чорногорії не тільки привернула до себе увагу влади цієї країни, але й спонукала її до активної протидії. 30 серпня 2014 року відбулось засідання Державного Комітету з питань безпеки й оборони, який визнав за необхідне вжити рішучих заходів проти тих, хто намагається поширити в Чорногорії вербування найманців. Голова Державного комітету Мевлудин Нуходжич після засідання підкреслив, що члени комітету вважають за необхідне внести зміни в Карний Кодекс із метою притягнення до відповідальності тих громадян, які беруть участь в іноземному війську як найманці. Ці поправки до Карного Кодексу треба було терміново затвердити в Міністерстві юстиції Чорногорії та проголосувати в парламенті [162]. Незабаром це було зроблено, що запобігло поширенню вербування громадян Чорногорії до лав ІДІЛ у Сирії і до лав війська ДНР і ЛНР на Сході України. Активізувала свої дії й Агенція національної безпеки Чорногорії [162].

Увага чорногорської влади і спецслужби до питання вербування найманців для участі в антиукраїнських військових формуваннях на Сході України певним чином була пов’язана з поширенням цієї роботи проросійськими угрупованнями в Сербії. Конкретна кількість найманців із Сербії в лавах війська ДНР і ЛНР коливалась у різні періоди військових дій на Донбасі у 2014–2016 роках, але це коливання було в межах 100–250 найманців сербської національності. Лідер сербських найманців на Донбасі Братислав Живкович у

своїх заявах у серпні 2014 року називав цифру 250 сербських найманців, частина з яких розпочала свою антиукраїнську діяльність під час подій, пов'язаних із анексією Криму Російською Федерацією. Там вони чергували на блокпостах у лавах так званої “самооборони” [163].

Інший сербський найманець Радомир Почуча, який брав участь у боях проти української армії, в інтерв'ю в липні 2015 року називав цифру 70–80 сербських найманців, але робив припущення, що їх може бути до 100 осіб [164]. До речі, Радомир Почуча в цьому інтерв'ю бідкається з того приводу, що влада Сербії, як і влада Чорногорії, переслідує громадян своєї країни, які зі зброєю в руках воювали і воюють проти української держави на Донбасі (станом на липень 2015 року 8 колишніх сербських найманців були засуджені судом Сербії на умовні терміни від 3 до 5 років) [165].

Організаційно сербські найманці, влітку-восени 2014 року, були об'єднані в “Сербський добровольчий загін імені Іована Шевича” на чолі з Братиславом Живковичем. Ще одне сербське угруповання найманців, яке воювало в 2014–2015 роках на боці сепаратистів на Донбасі, сформувало підрозділ “Гусарія” [165].

Саме в цьому середовищі сербських найманців на Донбасі, проросійських громадських організацій у Сербії і Чорногорії, які були безпосередньо пов'язані з представниками російських спецслужб і російськими націоналістичними структурами, і визріли наміри та плани державного перевороту в Чорногорії й усунення від влади прем'єр-міністра Міло Джукановича, уряду та проєвропейськи налаштованих політиків. Ця змова було розкрита чорногорською спецслужбою напередодні парламентських виборів у жовтні 2016 року, що викликало гучний дипломатичний скандал за участю керівництва Російської Федерації, Сербії та Чорногорії. Слідство в цій справі продовжується, але зрозуміло, що Чорногорія розглядається в Росії як об'єкт для експансії й активної роботи російських спецслужб. Президент Володимир Путін і керівництво Російської Федерації, використовуючи методи спецоперацій, намагаються повернути втрачений у 1990-х роках вплив на Західних Балканах [166].

Президент Петро Порошенко ще в квітні 2015 року попереджав владу Сербії щодо проблеми безпеки для цієї країни і всіх Західних Балкан, яку формують сербські найманці, котрі воювали проти України на Донбасі. 13 квітня 2015 року в телефонній розмові з прем'єр-міністром Сербії Олександром Вучичем Президент України закликав владу Сербії посилити відповідальність громадян цієї країни за участь у незаконних збройних формуваннях на Донбасі на боці ДНР і ЛНР. Тоді прем'єр-міністр Сербії пообіцяв це зробити в стислі терміни. Для Сербії й України це було важливо зробити ще й тому, що Сербія головувала в 2015 році в ОБСЄ, а саме ОБСЄ здійснювала моніторингову місію на Донбасі. Крім Президента України, тиск на владу Сербії здійснював і ЄС як на країну-кандидата до вступу до цієї авторитетної європейської організації [167]. Восени 2015 року в Сербії був затверджений закон, який значно посилив відповідальність громадян цієї країни за участь у незаконних збройних формуваннях за кордоном як найманців. Сербів, які воювали на Донбасі на боці ДНР і ЛНР, почали притягувати до кримінальної відповідальності та засуджувати судом [164]. Кримінальна відповідальність для найманців, які воюють за кордоном, восени 2015 року також була проголосована Скупщиною Чорногорії. Згідно зі змінами, в Карному Кодексі Чорногорії передбачалось покарання до ув'язнення терміном від 2 до 10 років за участь у військових діях на територіях інших держав [168].

Влада Чорногорії, правоохоронні органи цієї країни та чорногорські ЗМІ постійно опікувались питанням найманців не тільки в контексті військово-політичних подій на Сході України, але й у зв'язку з подіями на Близькому Сході, а головне участю громадян Чорногорії у формуваннях ІДІЛ. У середині 2016 року чорногорські ЗМІ повідомляли про 20 таких вояків. Двоє з них загинули [168].

Події в Україні восени 2013 – взимку 2014 років, російська агресія проти України та реакція світової спільноти на неї, санкції США і ЄС проти Російської Федерації переконали не тільки владу Чорногорії, але й чорногорське суспільство, особливо його молоду, активну частину, у необхідності активізації євроінтеграційного курсу Чорногорії. Російський ідеологічний, пропагандистський вплив у Чорногорії в 2014–2016 роках не мав очікуваного успіху. Про це свідчать події, які мали місце в Чорногорії 28 березня 2015 року у зв'язку з проведенням кваліфікаційного футбольного матчу до Євро-2016 між збірними Чорногорії та Росії.

Ще до матчу російські вболівальники, які масово приїхали в Чорногорію, користуючись безвізовим режимом, вели себе провокативно, зухвало й агресивно. У Подгориці вони публічно намагались спалити прапор США та розгорнути, разом із прапором Російської Федерації, прапори так званої “Новоросії”. Поліція перешкодила це зробити групі російських вболівальників кількістю 50 осіб. Під час розгону чорногорською поліцією провокатори скандували: “Росія і Сербія – браття навіки”. Зухвала поведінка російських футбольних фанатів у Подгориці ще до матчу створила суспільну напругу, викликала незадоволення чорногорської молоді [169].

Під час проведення футбольного матчу 28 березня 2015 року між збірними Чорногорії та Росії російські вболівальники вивісили прапори “Новоросії”, ображали Чорногорію і чорногорців. Виникли масові заворушення, бійки, на поле полетіли піротехнічні вироби. Матч двічі припиняли і, нарешті, на 67-й хвилині, припинили зовсім. Постраждав воротар збірної Росії Ігор Акинфеев, якому в голову потрапила палаюча петарда. Зі складною травмою й опіком голови він потрапив в одну із лікарень Подгориці [170].

УЄФА покарала господарів матчу – збірну Чорногорії, зарахувала їй поразку, наклавши штраф у розмірі 50 тисяч євро. Штрафом у 25 тисяч євро була покарана збірна Росії. Але чорногорські та європейські ЗМІ в ті дні багато писали про провокативну поведінку росіян у Чорногорії, а також про їх політизацію футбольного змагання у контексті подій на Сході України. У багатьох свідків події склалось враження, що пропагандистська обробка росіян у власній країні викликає в них агресію та зневагу до громадян інших країн [171].

Мало в кого з об'єктивних дослідників виникає сумнів, що стрімке погіршення чорногорсько-російських відносин у 2014–2016 роках безпосередньо пов'язане зі солідарною позицією влади Чорногорії і ЄС проти російської агресії в Україні, захоплення Криму та порушення Російською Федерацією низки міжнародних угод. Підтримка і визнання офіційною чорногорською владою постмайданівської української влади, участь у санкціях проти Російської Федерації, палке бажання влади Чорногорії пришвидшити вступ своєї країни до НАТО викликали в Москві негативну реакцію та реальну протидію. Підписання 18 травня 2016 року в Брюсселі керівниками МЗС країн НАТО протоколу з прем'єр-міністром Чорногорії Міло Джукановичем про вступ цієї західнобалканської країни до Альянсу критично прокоментували провідні високопосадовці Москви, включаючи міністра МЗС Сергія Лаврова та прес-секретаря Президента Володимира Путіна Дмитра Пескова [172].

Не викликає сумніву, що завершення процедури вступу Чорногорії до НАТО, що очікується США і їхніми європейськими партнерами, буде формувати новий етап у чорногорсько-російських відносинах, коли політичні амбіції Кремля можуть переважити економічні чинники та бажання тисяч росіян проживати, мати власність і щороку відпочивати в Чорногорії [173]. Чорногорська статистика свідчить про те, що і в 2016 році громадяни Російської Федерації займали перше місце серед туристів і відпочивальників у Чорногорії [174].

На відміну від чорногорсько-російських відносин у 2014–2016 роках, і надалі українсько-чорногорські відносини, у цей період і після парламентських виборів у Чорногорії у жовтні 2016 року, мають позитивні тенденції для подальшого розвитку і зміцнення. Цьому сприяє євроінтеграційний вектор розвитку як України, так і Чорногорії. Спільними є і загрози, яким треба протистояти. Історія українсько-чорногорських відносин не має негативного змісту в минулому, а навпаки, існує багато чинників, які об'єктивно сприяють багатовекторній співпраці України та Чорногорії, двох слов'янських православних європейських країн.

Українсько-чорногорські відносини в 2014–2016 роках були наповнені, у першу чергу, політичним змістом. Влада Чорногорії та чорногорська спільнота надали Україні всебічну підтримку у її відстоюванні своєї незалежності і територіального суверенітету. Економічна співпраця, розвиток спільних бізнес-проектів не набули пріоритетного значення з боку української сторони, хоча своє продовження знайшла співпраця в сфері туризму, експорту продукції аграрного сектору, транспортного сполучення.

Навіть підписана низка угод між Україною та Чорногорією в 2011–2013 роках до цього часу не пройшла процедуру ратифікації у Верховній Раді України. Тільки 16 листопада 2016 року Верховна Рада України розглянула на своєму пленарному засіданні і позитивно проголосувала за Закон "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом міністрів України та Урядом Чорногорії про співробітництво в галузі захисту від природних та інших катастроф". Ця українсько-чорногорська урядова угода була підписана під час візиту прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича у Київ у червні 2013 року. Тобто, вона очікувала свого часу на ратифікацію майже 3,5 роки [175]. Цей факт є підтвердженням того, що українська дипломатія в 2014–2016 роках була відносно пасивною з питання подальшого розвитку двосторонніх українсько-чорногорських відносин. На наш погляд, з одного боку, це пояснюється малоаргументованою, з боку МЗС України, майже трирічною відсутністю українського посла в Чорногорії, а з іншого боку, публічно невизначеною політикою України стосовно країн, що представляють регіон Західних Балкан. Погляд на цей регіон із Києва, як на периферію українських інтересів в Європі, є безумовно помилковим, враховуючи тенденції процесів євроінтеграції та глобалізації. Певним чином на формування поглядів і настроїв політичних діячів і державних інституцій в Україні, стосовно регіону Західних Балкан, впливає відсутність системної роботи, а головне – суттєвих досягнень щодо вивчення цього регіону та формування відповідних рекомендацій з боку науковців і експертів.

Українсько-чорногорські відносини у перше десятиріччя існування сучасної незалежності Чорногорії пройшли непростий, але загалом позитивний шлях. Створена нормативно-правова база цих відносин є основою, на якій необхідно забезпечити продовження цього розвитку. Саме про це говорили Голова Верховної Ради України Андрій Парубій і Голова Скупщини Чорногорії Дарко Пайович, під час двосторонньої зустрічі 31 серпня 2016 року. Голова Верховної Ради підкреслив вдячність народу України за всебічну підтримку Чорногорією в складних умовах протидії російській агресії проти України. Дарко Пайович у відповідь підкреслив, що Україна в Чорногорії має багато друзів. "І ми не тільки підтримуємо цілісність Вашої країни, але і справедливість. Ви зараз на передньому краї боротьби за свободу, безпеку всієї Європи. Ми виказуємо свою підтримку діям України", – наголосив Дарко Пайович [176].

Керівники двох парламентів підкреслили особливе сподівання на активізацію співпраці двох європейських країн, пов'язали її з діяльністю міжпарламентських груп дружби. У Верховній Раді України міжпарламентську групу співпраці з Чорногорією очолює народний депутат Андрій Шипко. Ця група народних депутатів має перспективний план розвитку українсько-чорногорських взаємин у 2017–2019 роках і налаштована на реалізацію цього плану, включаючи візити парламентських делегацій двох країн до України і Чорногорії. Автор статті також є членом цієї депутатської міжпарламентської групи.

Важливим позитивним фактором подальшого розвитку українсько-чорногорських відносин є формування та консолідація неформального кола прихильників і симпатиків цього процесу як в Україні, так і в Чорногорії. До цього неформального кола впливових діячів сучасної України входять урядовці, народні депутати, науковці, діячі літератури та мистецтва, підприємці і представники бізнесу, освітяни, громадські діячі. Аналогічне коло симпатиків України існує і в Чорногорії. У Києві вже є доброю традицією збиратися на річницю незалежності Чорногорії в студентському містечку Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут" біля пам'ятника видатному державному діячу та поету Чорногорії Петару Негошу усіх тих, хто зацікавлений у подальшому розвитку українсько-чорногорських відносин, тих, хто робить внесок у співпрацю між Україною та Чорногорією. Такі зустрічі відбуваються щороку після того, як

влітку 2013 року, під час візиту в Київ прем'єр-міністра Чорногорії Міло Джукановича, було урочисто відкрито пам'ятник Петару Негошу. Організатором їх виступає Почесне консульство Чорногорії в Україні на чолі з Станіславом Довгим.

20 травня 2016 року з нагоди десятиріччя незалежності Чорногорії Почесне консульство в Україні провело низку заходів. У храмі Святого Миколи Чудотворця в студмістечку НТУУ "Київський політехнічний інститут" відбувся молебен і покладання квітів до пам'ятної дошки "Київським політехнікам", що полягли за незалежність України, і до пам'ятника "Героям Небесної Сотні". Також учасники заходу поклали квіти і до пам'ятника Петару Негошу [177].

У Культурному центрі Почесного консульства Чорногорії в Україні відбувся урочистий прийом. У ньому взяли участь надзвичайний і Повноважний посол Чорногорії в Україні Любомир Мішурович, Почесний консул України в Чорногорії Предраг Мілович, Почесний консул Чорногорії в Україні Станіслав Довгий, міністр освіти і науки Лілія Гриневиц, поет-перекладач, державний діяч, Герой України Іван Драч, поет-перекладач чорногорського державного гімну українською мовою, літературний критик, громадсько-політичний діяч Дмитро Павличко, директор департаменту консульської служби МЗС України Андрій Сибіга, народний депутат, керівник групи з міжпарламентських зв'язків з Чорногорією Андрій Шипко, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, академік НАН України Микола Жулинський, директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України Ярослав Яцків, ректор Національної школи суддів Микола Онішук, народні депутати, дипломати, діячі мистецтв і культури, керівники вищих навчальних закладів і установ. За головуванням Станіслава Довгого урочистості відбулися на найвищому рівні порозуміння та братських відносин між Україною та Чорногорією. Представникам держави й народу Чорногорії було приємно почути та переконатись у добросердечному ставленні української політичної, культурної та наукової еліти до їхньої країни, а також побачити системну роботу з популяризації чорногорської культури, літератури в Україні. Водночас українська сторона, на прикладі Чорногорії, ще раз переконалась у необхідності цілеспрямованості та відповідальності політичної еліти і консолідації громадянського суспільства на шляху до євроінтеграції та отримання підтримки і допомоги європейською спільнотою [177].

Вважаємо, що збільшення неформального кола симпатиків і друзів Чорногорії в Україні, і відповідно України в Чорногорії, є перспективним напрямком розвитку українсько-чорногорських відносин, зміцнення цих відносин на багато років. Україна як незалежна держава, що протистоїть російській агресії, повинна докласти додаткових зусиль для підтвердження свого авторитету як європейської, демократичної країни на Західних Балканах, конкретно в Чорногорії.

Аналізуючи стан українсько-чорногорських відносин у 2006–2016 роках, тобто у період першого десятиріччя незалежності сучасної Чорногорії, ми можемо зробити такі висновки:

Політичні, дипломатичні, економічні, гуманітарні та інші відносини між двома незалежними, новими, європейськими державами Україною та Чорногорією в 2006–2016 роках були започатковані практично з нульової позначки, у зв'язку з відсутністю попереднього досвіду їх розвитку на міждержавному рівні. Слов'янська спільність, православна віра, позитивна історична спадщина, прагнення України та Чорногорії до всебічної євроінтеграції, визнання європейських цінностей і здобутків, зовнішні загрози та внутрішні виклики об'єктивно утворювали базис для активного розвитку українсько-чорногорських відносин на сучасному етапі. Туризм і знайомство сотень тисяч громадян України з Чорногорією на особистому рівні формували стимули та прагнення двох сторін до взаємопізнання й організації співпраці, згідно норм і канонів європейської спільноти. Тому великим досягненням є введення безвізового режиму для громадян України та Чорногорії.

За перше десятиріччя сучасних українсько-чорногорських відносин отримані важливі здобутки у формуванні необхідної нормативно-правової бази, що регулює весь комплекс співпраці та взаємодії між Україною і Чорногорією. Фундаментом цієї нормативно-правової бази є 39 урядових угод, а також продовження цієї роботи з метою підписання нових міждержавних документів. Важливий і якісний прорив у створенні, обговоренні та підписанні українсько-чорногорських угод щодо багатьох аспектів співпраці між двома країнами був зроблений у період керівництва посольством України в Чорногорії Оксани Слюсаренко (грудень 2008 – березень 2014 року). Її особистий внесок у розвиток українсько-чорногорських відносин є визначним, а ставлення до виконання обов'язків посла України в Чорногорії викликає повагу.

Українсько-чорногорські відносини в перше десятиріччя сучасної незалежності Чорногорії, тобто в 2006–2016 роках, пройшли не тільки через позитивний всебічний розвиток, але й через низку випробувань, викликів, непорозумінь. Тут треба згадати і довготривалу відсутність посла та посольства Чорногорії в Україні, а тепер треба говорити і про відсутність із березня 2014 року посла України в Чорногорії. Серйозним випробуванням для українсько-чорногорських відносин була трирічна дискусія навколо питання про українську позицію щодо умов вступу Чорногорії до СОТ. Охолодження політичних й економічних контактів між двома країнами в цей період було значним, що вимагало від керівництва Чорногорії та України терпіння і прагнення до взаєморозуміння та пошуку взаємовигідного варіанту виводу відносин із кризи. Не менш складною виявилась проблема організації прямого та регулярного авіасполучення між Україною і Чорногорією та інші економічні питання. Наприклад, малі обсяги товарообігу між двома країнами, невелика кількість спільних бізнес-проектів, які реалізувались у 2006–2016 роках у Чорногорії та Україні. Частина цих проектів виявилась невдалою, тобто не була завершеною, або не отримала свій розвиток.

Чорногорська влада та чорногорська спільнота підтримали, разом із країнами-членами ЄС, прагнення народу України до свободи, демократії, євроінтеграції. У період Революції Гідності в Україні симпатії більшості чорногорців були на боці повсталого народу. Чорногорські ЗМІ систематично та неупереджено висвітлювали бурхливі революційні події в Україні. Чорногорська влада, синхронно з керівництвом краї-

членів ЄС, визнала постмайданівську владу в Україні та надала їй політичну підтримку. Президент Чорногорії Філіп Вуянович, уряд країни на чолі з Міло Джукановичем і Скупщина (парламент) під головуванням Ранко Кривокапича публічно засудили російську агресію проти України, анексію Криму, початок бойових дій проти України на Донбасі. Чорногорія, як і країни ЄС, приєдналася до всіх санкцій проти Російської Федерації, не зважаючи на особливі та близькі відносини з Росією в історичному і сучасному вимірі. Контрсанкції Російської Федерації проти Чорногорії підкреслили стрімке погіршення чорногорсько-російських відносин у контексті подій в Україні.

Наприкінці 2013 року – у першій половині 2014 року важливу для України роль мав спікер Скупщини Чорногорії Ранко Кривокапич, який у цей період очолював Парламентську Асамблею ОБСЄ. Його особиста позиція полягала в забезпеченні стабільності в Україні, визнання недоторканості її кордонів, засад державності та територіального суверенітету. У першій половині 2014 року Ранко Кривокапич намагався започаткувати та забезпечити, за допомогою ОБСЄ, переговорний процес між Україною та Російською Федерацією, припинити бойові дії на Донбасі, припинити російську агресію проти України. У цих подіях Ранко Кривокапич показав себе як справжній симпатик і друг України та її народу, демократ і європеєць.

Влада Чорногорії ретельно виконує всі свої зобов'язання в контексті української проблематики. Так, у Чорногорію не був допущений із візитом у лютому 2016 року віце-прем'єр-міністр Дмитро Рогозін, прізвище якого є в переліку європейських, а, отже, і чорногорських санкцій. Візит був запланований на запрошення опозиційного депутата Скупщини Мілана Кнежевича ("Демократичний фронт"), що фактично було цілеспрямованою провокацією проти уряду Міло Джукановича за умов приєднання Чорногорії до антиросійських санкцій [178].

Ще одним підтвердженням відповідального ставлення влади Чорногорії до виконання санкцій проти російських й окремих українських високопосадовців, які зрадили Україну та фактично сприяли своїми діями розв'язанню російської агресії проти України, є історія з поширенням сербськими ЗМІ в січні 2017 року інформації про те, що син Віктора Януковича, Олександр, нібито вирішив вкласти 13 млн. євро в нерухомість у Чорногорії, а спонукала його до цього сербська модель і зірка Playboy Сорає Вучеліч. Офіційна влада Чорногорії не тільки публічно спростувала цю інформацію, але й ще раз нагадала та підкреслила, що на Олександра Януковича поширюються персональні санкції від березня 2014 року, а це означає, що будь-яка інвестиційна діяльність Олександра Януковича в Чорногорії неможлива [179].

Українсько-чорногорські відносини потребують реальної активізації та конкретизації, у першу чергу з української сторони. Ненормальним є становище, коли в Подгориці майже три роки відсутній український посол. Конкретизації та визначення інтересів і напрямків діяльності потребує українська зовнішня політика на Західних Балканах. У контексті боротьби за вплив на цей регіон, з метою домінування, з боку Російської Федерації, ставлення до країн Західних Балкан, як до периферії зовнішньополітичних інтересів України є помилковим. Важливою залишається проблема створення на Балканах позитивного іміджу постмайданівської України, спростування недостовірної, упередженої інформації про події в Україні, її владу, українську зовнішню політику, російську агресію на Донбасі. Не можна забувати про те, що сотні громадян Сербії та інших балканських країн воювали та воюють у лавах військ ДНР і ЛНР проти України. Це має небезпеку не тільки стосовно України, а вже загрожує безпеці та стабільності західнобалканських країн. Не є випадковою участь у підготовці державного перевороту в Чорногорії, у жовтні 2016 року, колишніх вояків-найманців, громадян Сербії, які воювали на Донбасі, мають зв'язки з російськими спецслужбами та представниками російських націоналістичних угруповань.

Поновлення та системності потребують політичні й економічні контакти, співпраця міст-побратимів. Перемога в жовтні 2016 року на парламентських виборах у Чорногорії правлячої Демократичної партії соціалістів на чолі з діючим Президентом Філіпом Вуяновичем і прем'єр-міністром Міло Джукановичем (41,42% голосів виборців, що проголосували, або 36 місць із 81 у Скупщині Чорногорії), утворення демократичної, прозахідної коаліції в парламенті та затвердження 29 листопада 2016 року нового уряду на чолі з прем'єр-міністром Душко Марковичем, який є заступником Міло Джукановича в керівництві ДПС, усе це створює перспективу для подальшого розвитку українсько-чорногорських відносин на засадах спільного прагнення до інтеграції в ЄС і НАТО. Не дивлячись на те, що Міло Джуканович пішов за власним бажанням з усіх офіційних і державних посад, окрім керівництва ДПС, можна бути впевненим, що підтримка України, протидія російській агресії в різних формах (участь у санкціях, політичних акціях, економічних обмеженнях), будуть продовжені владою Чорногорії. Але на Західних Балканах під тиском великодержавних реваншистів із Російської Федерації та Сербії формується ситуація, яка може призвести до того, що Чорногорія та її влада будуть мати потребу в широкій підтримці європейських держав у протистоянні зовнішнім загрозам. Влада Сербії знову порушує питання про становище та нібито існуючі утиски сербів у Косово, Боснії та Герцеговині, Хорватії і Чорногорії. Тому для чорногорської влади не існує в 2017 році більш актуального питання, ніж завершення процедури вступу Чорногорії до НАТО.

Українсько-чорногорські відносини неможливо активізувати без інтенсифікації культурних, освітніх, наукових зв'язків. Гуманітарна складова цих відносин у 2006–2016 роках розвивалась і мала акцентований пріоритет. Це дозволяло чорногорцям та українцям краще порозумітись, розвивати широкую співпрацю музичних, художніх, освітніх і культурних закладів. Великий ефект для зміцнення та розвитку двосторонніх відносин мали молодіжні контакти. Гуманітарна складова мала вагомий відсоток у загальному обсязі роботи українського посольства в роки керівництва ним Оксаною Слюсаренко. Поновлення активності в цьому напрямку може забезпечити швидкий ефект подальшого розвитку всього комплексу українсько-чорногорських відносин. Не можна втрачати досягнутого, навпаки, на існуючій базі відносин між Україною та Чорногорією треба формувати їх нову реальність.

Аналіз сучасного стану українсько-чорногорських відносин, історія їх розвитку в 2006–2016 років підтверджує висновок про необхідність для України, за умов російської агресії та початку процесів із переформатування світового балансу сил і центрів впливу на геополітичні процеси, розширювати та збільшувати коло своїх друзів, однодумців, особливо серед європейських країн. І тут головне не розміри території тієї чи іншої країни або кількість населення, а наявність спільних цінностей і здобутків, належність до країн із демократичним устроєм, верховенством права, бажання подолати та залишити в минулому все те, що роз'єднує європейські країни, а не об'єднує. Тому сучасна роль України в Східній Європі, на пострадянському просторі, і роль Чорногорії на Західних Балканах, на постюгославському просторі, є багато в чому схожою. Об'єктивна реальність формує базис взаємної підтримки України та Чорногорії, що і повинно формувати подальший вектор розвитку відносин між двома європейськими демократичними країнами.

Джерела та література

1. Слюсаренко О. Україна – Чорногорія : соціально-економічне співробітництво : монографія / О. О. Слюсаренко. – К. : Либідь, 2012. – 152 с.
2. Надо открыть черногорское посольство в Киеве [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6552>.
3. Черногорию до сих пор не признали 14 государств [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=26220>.
4. Ющенко пригласили в Черногорию [Електронний ресурс]. – Режим доступа : podrobnosti.ua.-podrobnosta.ua/352253-juschenko-priglasili-v-chnogoriju.html.
5. Безвизовый режим между Черногорией и Украиной [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – 16.10.2008. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=2810>.
6. Сегодня торжественно открыли Почетное Консульство Черногории в Украине [Електронний ресурс] // NOVOSTIMIRA.U.A. – 12.06.2013. – Режим доступа : <http://www.novostamira.com.ua/news82201.html>; Почетное Консульство переехало в Будву / Русский вестник. Online – журнал о Черногории на русском языке. – Режим доступа : <http://www.rusvestnik-montenegro.com/archives/624>.
7. В Киеве вскоре откроется посольство Черногории [Електронний ресурс] / Климкин. – 112.ua. – Режим доступа : <http://112.ua/politika/v-kieve-vskore-otkroetsya-posolstvo-chnogorii>.
8. Украина и Сербия и Черногория хотят развивать сотрудничество [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/48010-ukraina-i-serbija-i-chnogorija-hotjat-razvivat-sotrudnichestvo.html>
9. Черногория ждет украинских туристов, которых отпугнут хорватские визы [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.com/ukrainian/mobile/ukraine_in_russian/2013/05/130522_ru_s_montenegro_tourists_ukraine.shtml
10. Первый посол Украины в Черногории [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3448>.
11. В Баре побывала посол Украины [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=4363>.
12. В 2013 году в Черногории ждут 1,5 млн. туристов [Електронний ресурс] // Черногория. – Режим доступа : <http://montenegro-gb.ru/v-2013-godu-v-chnogorii-zhdut-15-mln-turistov.html>
13. Черногория приспосабливается к украинским туристам [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3903>.
14. Украинские и черногорские таможенники станут сотрудничать [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=5015>.
15. Сотрудничество правоохранительных органов Черногории и Украины [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6504>.
16. Министр труда принял посла Украины [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7697>.
17. Встреча двух министров в Киеве [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12566>.
18. Черногорско-украинское сотрудничество будет расширяться [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=9597>.
19. Вопрос об авиаперевозках между Черногорией и Украиной до конца не решен [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=9895>.
20. Памятник Шевченко в Черногории и помощь в электроэнергетике [Електронний ресурс] // ALLmonte.RU. – Режим доступа : <http://www.allmonte.ru/news/1/2011-19-09-356>.
21. Варга Б. Черногория ждет украинских туристов, которых отпугнут хорватские визы [Електронний ресурс] / Варга Б. – Режим доступа : http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/05/130522_r...
22. МАУ начинает выполнять прямые рейсы в Черногорию [Електронний ресурс] // Черногория. – Режим доступа : <http://montenegro-gb.ru/mau-nachinaet-vypolnyat-priamye-rejisy-v-chnogoriju.html>
23. Украина и Черногория подписали соглашения по автоперевозкам [Електронний ресурс]. – 17.06.2013. – Режим доступа : http://news.transinfo.by/perevozki/ukraina_i_chnogoriya_podpisali...
24. Власти Украины и Черногории рассматривают возможность организации морского сообщения между Одессой и черноморским городом Бар. – Контейнерные перевозки. Полезные статьи [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ved-service.com/articles-containers/ved-787htm>.
25. Согласован текст Соглашения между правительствами Украины и Сич о безвизовых поездках для владельцев дипломатических и служебных паспортов [Електронний ресурс] // Украинские новости. – Режим доступа : <http://www.mdoffice.com.ua/en/a&NewsDic.getnews?dat=1803200>.
26. Украинцы смогут ездить в Черногорию на 3 месяца без виз? – [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2008/03/18/4435822>.
27. Встреча посла Украины с черногорскими бизнесменами [Електронний ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7201>.
28. Черногория готова рассмотреть вопрос о введении безвизового режима с Украиной [Електронний ресурс] // ALLmonte.RU. – 28.01.2010. – Режим доступа : <http://www.allmonte.ru/news/1/2010-01-29-187>.

29. Черногория упростила визовый режим для Украины [Электронный ресурс]. – Минпром. Информационное агентство. – Режим доступа : <http://minprom.ua/news/45282.html>.
30. Черногория будет пускать украинцев без виз [Электронный ресурс] // [Сегодня.ua](http://www.segodnya.ua). – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/chernohorija-budet-puskat-ukraintsev-bez-viz.html>
31. Безвізовий режим між Україною та Чорногорією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://advokat-ua.com.ua/ukraina-chornogoriya-bezvizovy-rezhym.html>.
32. С 24 октября Украина и Черногория вводят безвизовый режим [Электронный ресурс] // Лига. Новости. – 19.10.2010. – Режим доступа : <http://news.liga.net/news/politics/507895-s-24-oktyabrya-ukraina-i-chernogoriya-vvodyat-bezvizovy-rezhim.htm>
33. Минэкономки: “Украина не блокирует вступление Черногории в ВТО” [Электронный ресурс] // Хрещатик : газета Київської міської ради. – Режим доступа : <http://www.kreshatic.kiev.ua/ru/4395/news/1234189235.html>
34. Приём Черногории в ВТО – в руках Киева [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3596>
35. ЕС разрешили Черногории вступить в ВТО [Электронный ресурс] // Сегодня. Мир. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/print/world/ec-razreshil-chernohorii-vctupit-v-vto.html>
36. Приём Черногории в ВТО – в руках Киева [Электронный ресурс]. – 15.01.2009. – Режим доступа : <http://www.monovi.ru/news/detail.php?ID=497>.
37. Украина заблокировала вступление Черногории в ВТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3670>
38. СМИ : Украина блокирует вступление Черногории в ВТО [Электронный ресурс]. – Корреспондент.net. – 09.02.2009. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/business/economics/737001-smi-ukraina-blokiruet-vstuplenie-chernogorii-v-vto>
39. Украина неприятно удивила Черногорию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dni.ru/economy/2009/10/8/176715.html>.
40. Подгорица предлагает Киеву льготы в торговой сфере [Электронный ресурс] // Черногория сегодня – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3823>.
41. Украина затягивает вступление Черногории в ВТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro.today.com//rus/stat/?action=showarticle&id=6123>.
42. Неизвестно о продолжении переговоров [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=3862>.
43. Украина по-прежнему тормозит вступление Черногории в ВТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=4778>
44. Позитивные сигналы из Киева [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=4997>.
45. В Подгорицу прибудет министр экономики Украины [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=4870>.
46. Переговоры Украины и Черногории [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=5264>
47. Черногория и ВТО : с Украиной договориться очень сложно [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6070>.
48. О переговорах Украины и Черногории : взгляд украинской стороны [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6334>.
49. Черногория вступит в ВТО следующим летом? [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6082>.
50. Черногория предложит ВТО роль арбитра [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6346>.
51. Переговоры с Украиной закончатся в этом году [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=6923>.
52. Переговоры с Украиной продолжаться [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7344>.
53. Янукович пообещал ускорить переговоры [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7384>.
54. Переговоры продвигаются [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=8015>.
55. Встреча министров иностранных дел Черногории и Украины [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=8583>.
56. Шестой раунд переговоров [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=8820>.
57. В Подгорице ждут ответа украинской стороны [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=8850>.
58. Посол Украины о переговорах Киева и Подгорицы [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=9109>.
59. Литвин пообещал помочь Черногории со вступлением в ВТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://for-ua.com/politics/2010/06/11/181310.html>.
60. Литвин пообещал впустить Черногорию в ВТО [Электронный ресурс] // Українська правда. – Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2010/06/11/5131672/>.
61. Украина встала на пути Черногории в ВТО [Электронный ресурс] // [BalkanPro.ru](http://balkanpro.ru). – Режим доступа : <http://balkanpro.ru/montenegro/news/5879/>.
62. Украина опровергает сообщение Министерства экономики Черногории [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=11309>.
63. Встреча Рочен-Слюсаренко [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=11573>.
64. Яровая М. Черногория и Украина достигли прогресса по вступлению первой в ВТО [Электронный ресурс] / Яровая Майя // UNN. Украинские национальные новости. – Режим доступа : <http://www.unn.com.ua/ru/news/433920>.

65. Соглашение с Украиной не за горами [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12441>.
66. Для Киева важнее переговоры с Брюсселем [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12615>.
67. Назначена дата переговоров с Украиной [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12697>.
68. Панченко Ю. Украина и Черногория начинают свободную торговлю [Электронный ресурс] / Панченко Юрий // Finforum. – Режим доступа : http://finforum.org/page/index.html/_/business/ukraina-i-chernogorija-nachinajut-svobodnuju-torgovlu-r30285
69. Киев и Подгорица договорились [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12780>.
70. Украина пустит Черногорию в ВТО [Электронный ресурс] // Минфин. Новости. – Режим доступа : <http://minfin.com.ua/2011/10/03/465755>.
71. Готов проект соглашения с Украиной [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=13233>.
72. Новое соглашение о свободной торговле между Черногорией и Украиной [Электронный ресурс] // ALLMONTE.RU. – Режим доступа : <http://www.allmonte.ru/news/novoesoglachenieosvobodnojtorgovlemezhduchernogoriejiukrainoj/2011-11-20-338>.
73. Черногория вступит в ВТО уже 15 декабря? [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://montenegro-today.ru/rus/main-news/?action=shownews&id=13251>
74. Сегодня примут решение о вступлении в ВТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=13396>.
75. Черногория – 156-й член ВТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=13519>.
76. Черногория стала членом ВТО [Электронный ресурс] // LB.ua©2015 : проект Института Горшенина. – Режим доступа : http://world.ib.ua/news/2012/04/29/148748_chernogoriya_stalachlenom_vto.html
77. Ратифицировано соглашение о свободной торговле с Черногорией [Электронный ресурс] // Новости. – 16.10.2012. – Режим доступа : <http://forbes.net.ua/news/1340121-ratificirovano-soglashenie-o-svobodnoj-torgovle-s-chernogoriej>
78. Янукович подписал Закон о ЗСТ с Черногорией [Электронный ресурс] // Новости. – 02.11.2012. – Режим доступа : <http://forbes.net.ua/news/1341391-yanukovich-podpisal-zakon-o-zst-s-chernogoriej>
79. В Подгорице поставили памятник Шевченко [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=13454>.
80. Азаров в Черногории открыл памятник Шевченко и подписал ряд соглашений. Итоги визита [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unian.net/society/580672>.
81. Памятник Шевченко в Черногории и помощь в электроэнергетике [Электронный ресурс] // ALLMONTE.RU. – 09.12.2011. – Режим доступа : <http://www.allmonte.ru/news/1/2011-12-09-356>.
82. Азаров Н. : Украина и Черногория имеют хорошие перспективы дальнейшего сотрудничества [Электронный ресурс] / Николай Азаров // Урядовий портал. – 09.12.2011. – Режим доступа : http://урядовий-портал.укр/kmu/control/ru/publish/article?art_id=2.
83. Лещенко : внук Азарова учится в самой дорогой венской школе, где стоимость года обучения может достигать €20 тыс. [Электронный ресурс]. – 03.06.2016. – Режим доступа : <http://gordonua.com/news/money/leshenko-vnuk-azarova-uchitsya...>
84. Архів автора.
85. Председатель Комитета по иностранным делам Олег Белорус встретился с председателем Комитета по вопросам внешней политики и евроинтеграции Скупщины Республики Черногория Миодрагом Вуковичем [Электронный ресурс]. – 10.11.2010. – Режим доступа : <http://portal.rada.gov.ua/ru/news/page/news/novosty/soobshcheniya...>
86. Джуканович принял посла Украины [Электронный ресурс] // REALMONTE : портал о Черногории. – 27.02.2013. – Режим доступа : <http://realmonte.net/99>.
87. Украина и Черногория углубят сотрудничество в области защиты от природных и других катастроф [Электронный ресурс] // Правительственный портал. Пресс-служба Министерства обороны. – 14.06.2013. – Режим доступа : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=246435386&cat_id=244843950
88. Украина и Черногория подписали ряд двусторонних документов [Электронный ресурс] // Новости. Политика. – 13.06.2013. – Режим доступа : <https://www.rbc.ua/rus/news/ukraina-i-chernogoriya-podpisali-ryad-dvustoronnih-dokumentov-13062013150100>
89. Визит главы правительства Черногории в Украину. Текущий комментарий [Электронный ресурс] // Аналитик. Киевский центр политических исследований и конфликтологии. – 20.06.2013. – Режим доступа : <http://www.analitik.org.ua/current-comment/ext/51fefd06370e7/>
90. Товарообіг між Україною та Чорногорією. 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_zab_kab_stat/mon/7308.html
91. Интервью Ксении Собчак с Мило Джукановичем, Премьер-министром Черногории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=UKK11097Z-O>.
92. Янукович поздравил Черногорию с государственностью [Электронный ресурс] // Минпром. Украинские новости. – 13.07.2013. – Режим доступа : <http://minprom.ua/news/127435.html>.
93. Янукович перепутал Черногорию с Косово [Электронный ресурс] // Корреспондент. net. – 27.08.2009. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/947929-yanukovich-pereputal-chernogoriyu-s-kosovo>.
94. Цетинье ждёт “сладкая жизнь” [Электронный ресурс] // Черногория. Портал. – Режим доступа : <http://montenegro-gb.ru/cetine-zhdet-sladkaya-zhizn.html>.
95. Шоколадная фабрика откроется к весне [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 12.12.2013. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=24752>.
96. Когда заработает шоколадная фабрика? [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 16.10.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=26120>.
97. Украинцы лишили Цетинье сладкой жизни [Электронный ресурс] // Черногория. Портал. – Режим доступа : <http://www.imonte.com/news/detail.php?iD=6208108>
98. О черногорцах на Украине в 18 веке [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 11.12.2012. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=1414>.

99. Слюсаренко открыла выставку в шавнике [Электронный ресурс] // REALMONTE.NET : портал о Черногории. – 26.09.2013. – Режим доступа : <http://realmonte.net/slyusarenko-otkry-la-vystavku-v-shavnik.html>.
100. Сотрудничество Украины и Черногории в сфере культуры крепнет [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 30.03.2010. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7655>.
101. В Одессе стартовала программа обучения черногорских студентов украинскому языку [Электронный ресурс] // OMR.GOV.UA : официальный сайт города Одесса : новости. – 22.11.2010. – Режим доступа : <http://omr.gov.ua/ru/news/31653/>.
102. Международный детский пленэр в Черногории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.repinka.com/index.php?option=com_content&view=article&id=129
103. Дни украинского немого кино на фестивале “Барски летопис” [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 08.08.2013. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=24752>.
104. Международные отношения между Украиной и Черногорией будут укрепляться! [Электронный ресурс] // Глас : новости. – 28.09.2010. – Режим доступа : <http://glasweb.com/Mezhdunarodnyie-otnosheniya-mezhdu-Ukrainoy-i-CHernogorij/>
105. Культура и туризм объединяют Одессу и Герцег-Нови [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – 12.09.2011. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=12598>.
106. Украину внесли в черный список федерации футбола Черногории! [Электронный ресурс] // Черногория. Портал. – Режим доступа : <http://montenegro-gb.ru/ukrainu-vnesli-v-chnyj-spisok-federacii-futbola-chernogorii.html>
107. Черногория закрыла свой сайт для Украины не для мести, а из-за хакеров [Электронный ресурс] // Dynamomania. com. – Режим доступа : <http://sport.segodnya.ua/football/CHernogoriya-zakryla-svoy-sayt-dlya-Ukrainy-ne-posle-04-a-iz-za-hakerov-441339.html>
108. Черногория просит помощи у жителей Львовской области [Электронный ресурс] / Анна Белоус. – 23.02.2012. – Режим доступа : <http://amn.net.ua/ru/news/events/3376>.
109. Украинская делегация побывала в Колашине [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=7428>.
110. Посол Украины Оксана Слюсаренко посетила Биело Поле, Плевую и Колашин [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=26512>.
111. 30 жовтня 2013 року Григорій Калетнік зустрівся з міністром сільського господарства та розвитку сільської території Чорногорії [Електронний ресурс] / Калетнік Григорій Миколайович // Персональний сайт. – Режим доступу : <http://www.kaletnik.com.ua/ofitsiyiy-komentari/533.html>.
112. ОБСЕ хочет помирить украинскую власть и оппозицию, а переговоры ЕС-Россия-Украина считает полезными [Электронный ресурс] // Новости Украины NEWS_ru.ua. – Режим доступа : http://rus.newsru.ua/arch/ukraine/05dec2013/obse_shitaet.htm
113. В Киеве прошло заседание совета министров ОБСЕ [Электронный ресурс] // Podrobnosti. ua. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/946489-v-kieve-proshlo-zasedanie-soveta-ministrov-obse.html>
114. Глава Ряды рассказал президенту ПА ОБСЕ о ситуации в Украине [Электронный ресурс] // Aspekty. net. – Режим доступа : <http://aspekty.net/2013/glava-radyi-rasskazal-prezidentu-pa-OBSE-o-sit...>
115. Оппозиция призывает СМИД ОБСЕ поддержать протестующих [Электронный ресурс] // РІА. Новости. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/politics/20131205/339422799.html>.
116. В Киеве сорвалась встреча оппозиции с делегацией из ОБСЕ [Электронный ресурс] // Лига. Новости NET. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/936665-v_kieve_sorvalas_vstrecha_oppozitsii_s_delegatsiyey_iz_obse.htm
117. В ОБСЕ отреагировали на бои в Киеве : наши страхи подтвердились [Электронный ресурс] // Главред. Инфо. – Режим доступа : <http://glavred.info/politika/v-obse-otreagirovali-na-boi-v-kieve-nashi-strahi-podtverdilis-269027.html>
118. ПА ОБСЕ призвала украинские власти провести расследования случаев гибели людей в Киеве [Электронный ресурс] // NAVINY.BY. Белорусские новости. – 23.01.2014. – Режим доступа : http://naviny.by/rubrics/abroad/2014/01/23/ic_news_118_431274.
119. Руслана в ОБСЕ говорила лозунгами [Электронный ресурс] / Алина Мосендз // UNN : Украинские национальные новости. – 14.02.2014. – Режим доступа : <http://www.unn.com.ua/ru/news/1304971-ruslana-v-obsye-govorila-lozungami>
120. Глава ОБСЕ высказался против проведения антитеррористической операции в Киеве [Электронный ресурс] // OSCEPA. – Режим доступа : http://www.oscera.org/publications/all-documents/doc_download/1554-presentation-by-reporters-without-borders-christian-mihr-on-media-freedom-21-02-13
121. Милич беседовал со Слюсаренко [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. Портал. – 20.02.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20363>.
122. Глава ОБСЕ высказался против проведения антитеррористической операции в Киеве [Электронный ресурс] // OSCEPA. – Режим доступа : <http://www.oscera.org/news-a-media/oscera-in-the-news/2014/1554...>
123. Кривокапича тревожит ситуация на Украине [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. Портал. – 04.03.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20470>.
124. Поддержка Киева [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. Портал. – 05.03.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20481>.
125. Кривокапич скоро посетит Киев [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. Портал. – 21.03.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20625>.
126. Бондарев Н. К вопросу о восприятии событий в Крыму и Донбассе на Балканах [Электронный ресурс] / Бондарев Н. В. // РИСИ-ТВ. Аналитика. – Режим доступа : <http://riss.ru/analitics/5487>.
127. М. Джуканович об Украине и расширении НАТО [Электронный ресурс] // Черногория сегодня. Портал. – 10.04.2014. – Режим доступа : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20796>.
128. Очень “так называемое” голосование [Электронный ресурс] / К. Бигг, А. Шароградский, Д. Волчек // Радио Свобода. – 12.05.2014. – Режим доступа : <http://www.svoboda.org/a/25378915.html>.
129. Донецкие сепаратисты обнародовали результаты псевдореферендума : 89% “проголосовавших” – за самостоятельность ДНР [Электронный ресурс]. – Факты. 12.05.2014. – Режим доступа : <http://fakty.ua/181416-doneckie-separatisty-obnarodovali-rezultaty-referenduma>
130. Евroatлантический разворот Черногории. О потере российского влияния на Балканы [Электронный ресурс] / Ищенко Наталья // Газета “День”. – 06.06.2015. – Режим доступа : <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/evroatlantskiy-razvorot-chernogorii>

131. Провал "російської весни" на Балканах. Черногорія виходить з-під впливу Москви [Електронний ресурс] / Віталій Мартинюк // Європейська правда. – 19.11.2016. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/19/7056027/>
132. Черногорія приєдналась к новым санкциям [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 08.05.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=21031>.
133. Черногорія : Ми будемо приєднуватися до всіх санкцій ЄС, попри дружбу з Росією [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 16.12.2014. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/16/7028829>
134. Правительство Черногории встало на сторону Украины [Електронний ресурс] // Вся Черногорія. Портал в Черногории. – 11.12.2015. – Режим доступу : <http://sve.me/pravitelstvo-chnernogorii-vstalo-na-storonu-ukraini>.
135. Черногорія продовжила економічні санкції проти окупованого Криму [Електронний ресурс]. – Європейська правда. – 20.12.2015. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/12/20/7042509>.
136. Введение Черногорией санкций против Крыма не имеет значения – Пушков [Електронний ресурс]. – РИА. Новости. – 20.12.2015. – Режим доступу : <http://rain.com.ua/russia/20151220/1002343000.html>.
137. Россия расширила антисанкции на пять стран [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. – 13.08.2015. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=24887>.
138. Черногорія без російських туристів [Електронний ресурс] // Все дела. – 01.05.2015. – Режим доступу : <http://www.vsedela.ru/?topic=2786.0>.
139. НАТО для самых маленьких. Как бывший военный противник стал членом Альянса [Електронний ресурс] / Артьом Георганов для Европейской правды // Европейская правда. – 23.05.2016. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/rus/2016/05/23/7049598>.
140. Кривокапич Ранко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кривокапич-Ранко>.
141. Кривокапич: "Диалог до соглашения" [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 02.04.2016. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20723>.
142. Кривокапич: "Санкции это не решение" [Електронний ресурс]. – Черногорія сьогодні. Портал. – 01.04.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20720>.
143. Кривокапич: "Сделан первый шаг к примирению" [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 13.04.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20823>; Украинская и российская парламентские делегации ОБСЕ провели переговоры в Вене [Електронний ресурс] / Валентина Ригель // Политика. – 11.04.2014. – Режим доступу : http://ru.golos.ua/politika/14_04_11_ukrainskaya_i_rossijskaya_parlamentskie_delegatsii_obse_proveli_peregovoryi
144. В рамках ПА ОБСЕ создали группу для урегулирования кризиса в Украине [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. – 01.06.2014. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3386423-v-ramkakh-pa-obse-sozdaly-hruppu-dlia-urehulyrovanyia-kryzysa-v-ukrayne>
145. Кривокапич оставил пост председателя ПА ОБСЕ [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 03.07.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=21493>.
146. Президент ПА ОБСЕ осудил насилие в Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://moldova-news.md/03052014/politika/23275.htm>.
147. Братская помощь : Черногорія примет на лечение украинских героев [Електронний ресурс] // Vlasti.net. – 23.12.2016. – Режим доступу : <http://vlasti.net/news/207188>.
148. Кривокапич поздравил Порошенко [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 10.06.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=21301>.
149. Посол Украины принесла извинения за клип [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 25.03.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=20656>.
150. Арсений Яценюк создал на Балканах Великую Хорватию [Електронний ресурс] / Горан Крстич // Ruserbia. – 25.03.2014. – Режим доступу : <http://ruserbia.com/politics/2065-arsenij-yatsenyuk-sozdal-na-balkanakh-velikuyu-khorvatiyu>
151. Черногорія рассчитывает вступить в ЕС и НАТО после введения санкций в отношении России [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. – 22.05.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=21146>.
152. Амфилохий : несчастный Филарет украинский не верит в Бога [Електронний ресурс]. – 25.06.2016. – Режим доступу : <http://ruskiexpres.rs/2016/06/6576>.
153. Ищенко Н. Евroatлантический разворот Черногории. О потере российского влияния на Балканы [Електронний ресурс] / Ищенко Наталья // Газета "День". – 06.06.2015. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/evroatlanticheskij-razvorot-chnernogorii>
154. Важное интервью премьер-министра Черногории Мило Джукановича газете "Коммерсантъ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://openmonte.com/community-item/life/3352.html>.
155. В Черногории обсудили судьбу Украины и деньги наркокартелей на "оранжевые революции" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krivobokov.com.ua/nlo/282-v-chnernogorii-obsudili-sudbu-ukr...>
156. Владимир Божович : черногорцы ждут российского присутствия на Балканах [Електронний ресурс]. – 25.12.2015. – Режим доступу : <http://antifashist.com/item/vladimir-bozhovich-chnernogorcy-zhdut-rossijskogo-prisutstviya-na-balkanah.html>
157. Добрило Дедеич : "Новороссия в скором времени получит свое представительство в Черногории" [Електронний ресурс] / Добрило Дедеич. – Черногорія сьогодні. Портал. – 26.08.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=21961>.
158. Добрило Дедеич : мы хотим, чтобы Россия всегда оставалась на берегах Черногории [Електронний ресурс] / Добрило Дедеич. – 06.01.2016. – Режим доступу : <http://www.srpska.ru/article.php?nid=28309>.
159. Выходцы из Донбасса завезли в Черногорию символику "ДНР" и "ЛНР" – источник [Електронний ресурс]. – 08.11.2016. – Режим доступу : <http://112.ua/mir/vyhodcy-iz-donbassa-zavezli-v-chnernogoriyu-simvoliku-dnr-i-lnr-istochnik-351087.html>
160. Россия ввела санкции против четырех новых стран, Украина – на особых условиях [Електронний ресурс] // POLITICS. – 13.08.2015. – Режим доступу : http://zn.ua/POLITICS/rossiya-vvela-sankcii-protiv-chetyreh-novyh-stran-i-zaочно-ukrainy-185411_.html
161. Черногорія долучилася до допомоги Україні ще до того як приєдналася до НАТО [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 19.05.2016. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/05/19/7049513>.
162. В Сирии воевали 13 граждан Черногории [Електронний ресурс] // Черногорія сьогодні. Портал. 30.09.2014. – Режим доступу : <http://www.montenegro-today.com/rus/main-news/?action=shownews&id=22265>.

163. Против Украины на Донбассе воюют 250 сербских наемников. По материалам Подбронности [Электронный ресурс]. – 16.08.2014. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/989241-protiv-ukrainy-na-donbasse-vojujut-250-serbskih-naemnikov.html>
164. “Уже восемь сербов получили сроки за Новороссию” [Электронный ресурс] // Газета. ru. – 21.07.2015. – Режим доступа : <http://www.gazeta.ru/social/2015/08/20/7650497.html>.
165. Сербь, венгры, французы – международный интернационал воюет против Украины [Электронный ресурс] // <http://uargument.com.ua/politika/serbyi-vengryi-frantsuzyi-mezhdunarodnyiy-internatsional-voyuuet-protiv-ukrainyi/>
166. Боевики с Донбасса на Балканах [Электронный ресурс] // Украина криминальная. – 10.11.2016. – Режим доступа : http://cipo.com.ua/print.php?sect_id=8&aid=221295. Черногория после путча. Что планировали российские кураторы и что вышло на самом деле [Электронный ресурс] // Европейская правда. – 07.12.2016 года. – Режим доступа : <http://www.evointegration.com.ua/rus/article/2016/11/16/7057523/>; “Террористы Черногории” участвовали в оккупации Крыма [Электронный ресурс] // СМИ. – Главред. – 21.11.2016. – Режим доступа : <http://glavred.info/mir/terroristy-chernogorii-uchastvovali-v-okkupacii-kryma-smi-402024.html>
167. Порошенко призвал Сербию ужесточить наказание для наемников – Лига. Новости. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/5545657-poroshenko-prizval-serbiyu-uzhestochit-nakazanie-dlya-naemnikov_.htm
168. В Сирии погиб черногорец [Электронный ресурс] // Русский вестник. Online-журнал о Черногории на русском языке. – 04.06.2016. – Режим доступа : <http://www.rusvestnik-montenegro.com/archives/3944>
169. В Черногории россияне оскандалились с флагами США и “Новороссии” [Электронный ресурс] // Подробности. ua. – 28.03.2015. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/2024952-v-chernogorii-rossijane-oskandalilis...>
170. Вратаря сборной России Акинфеева госпитализировали с ожогами и сотрясением [Электронный ресурс] // Подробности. ua. – 28.03.2015. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/20225013-vratarja-sbornoj-rossii-akinfееva-gos...>
171. Победа над Черногорией стоила России €25 тыс. штрафа [Электронный ресурс] // Подробности. ua. – 09.04.2015. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/2027477-pobeda-nad-chernogoriej-stoila-rossii-25-tys-shtrafa.html>
172. Песков Д. Принятие Черногории в НАТО приведет к дальнейшему повышению напряженности [Электронный ресурс] / Дмитрий Песков. – Коммерсант.ru. – 20.05.2016. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/2992637>.
173. НАТО для самых маленьких. Как бывший военный противник стал членом Альянса [Электронный ресурс] / Георганов Артем // Европейская правда. – 23.05.2016. – Режим доступа : <http://www.evointegration.com.ua/rus/article/2016/05/23/7049598>.
174. Новости Черногории. Черногория, Россия – миграция, виза, туризм № 2006661 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://montenegro.polpred.com/>
175. Проект. Закон України. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чорногорії про співробітництво в галузі захисту від природних та інших катастроф. Вноситься Кабінетом Міністрів України. Підпис. В. Гройсман. 21 жовтня 2016 р. – архів автора.
176. Председатель Верховной Рады Андрей Парубий назвал важной поддержку Украины Черногорией в условиях российской агрессии [Электронный ресурс]. – Пресс-служба Аппарата Верховной Рады Украины. – 31.08.2016. – Режим доступа : <http://rada.gov.ua/ru/news/Novosty/top-news/133909.html>.
177. День незалежності Чорногорії. Почесне консульство Чорногорії в Україні [Електронний ресурс]. – 30.05.2016. – Режим доступу : <http://montenegro-consulate.kiev.ua/>
178. Черногория отказала Рогозину в посещении страны [Электронный ресурс] // Lenta. ru. – 11.02.2016. – Режим доступа : <http://lenta.ru/news/2016/02/11/rogozin/>
179. Офіційно: син Януковича не має бізнесу в Чорногорії [Електронний ресурс] // Українська правда. – 10.01.2017. – Режим доступа : <http://www.evointegration.com.ua/news/2017/01/10/7059935>.

Frolov M. O. Ukrainian-Montenegrin relations: Decade of gains and overcoming of problematic issues (2006-2016)

This article is devoted to the complex analysis of Ukraine-Montenegro relations in 2006-2016. Dynamics of political and diplomatic contacts between two countries, the legal framework of bilateral relations are characterized. The issues of trade and economic relations, cultural, educational and humanitarian cooperation between Ukraine and Montenegro are studied. Ukrainian position concerning Montenegro's accession to the WTO is in the focus of attention. The position of Montenegro towards the Revolution of Dignity and the Russian armed aggression against Ukraine is highlighted.

Key words: Montenegro, Ukraine, bilateral relations, diplomacy, the World Trade Organization.

Фролов Н. А. Украинско-черногорские отношения: десятилетие достижений и преодоление проблемных вопросов (2006-2016 гг.)

Статья посвящена комплексному анализу украинско-черногорских отношений периода 2006-2016 гг. Охарактеризована динамика политических и дипломатических контактов между двумя странами, нормативно-правовая база двусторонних взаимоотношений. Освещен вопрос торгово-экономических связей, культурно-образовательного и гуманитарного сотрудничества между Украиной и Черногорией. Акцентировано внимание на украинской позиции относительно условий вступления Черногории в ВТО. Рассматривается позиция Черногории в условиях Революции Достоинства и российской вооруженной агрессии против Украины.

Ключевые слова: Черногория, Украина, двусторонние отношения, дипломатия, Всемирная торговая организация.